

VASI SZEMLE | 2024. 78. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

A folyóirat a Nemzeti
Kulturális Alap támogatásával
jelenik meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

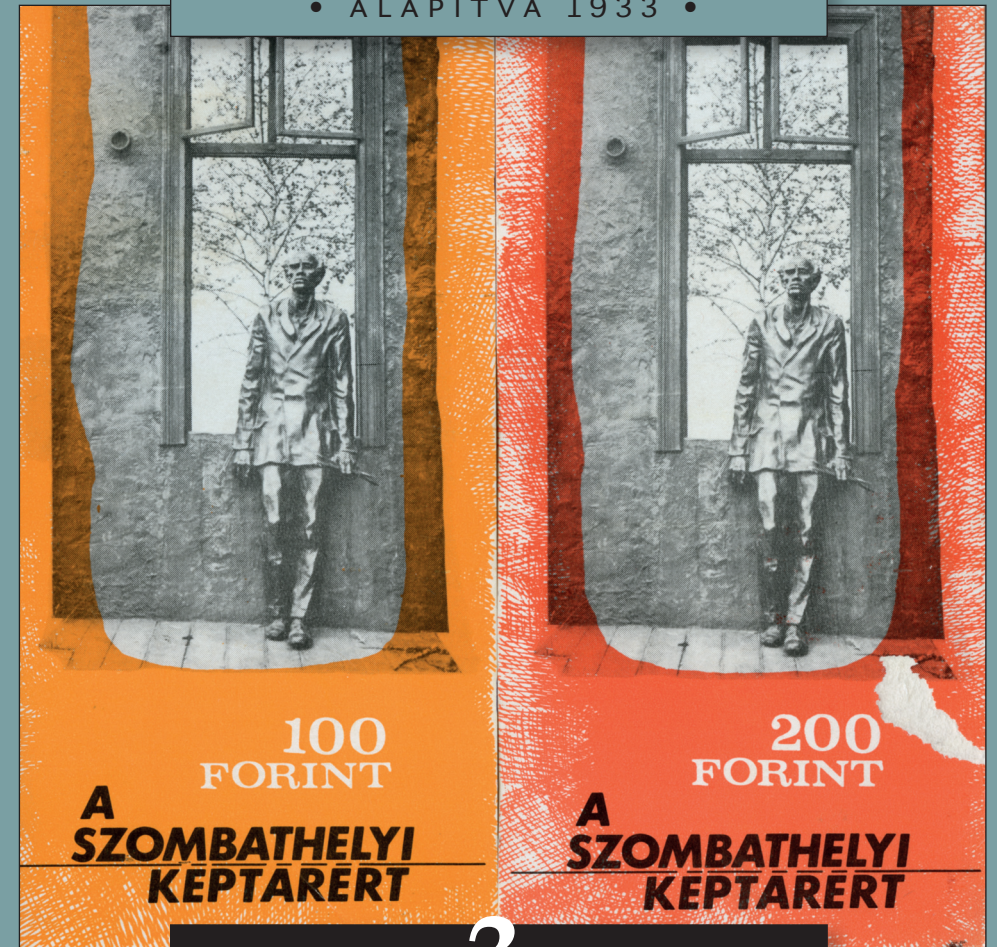
Ára: 900 Ft

9 770505 033056 24003

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

2024. **3.** SZÁM

VASI SZEMLE | 2024. 3. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Csapláros Andrea
Gráfik Imre
Majthényi László
Németh Sándor
Vig Károly

KIADJA:

Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:

Csapláros Andrea
múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.
telefon: +36 20 241 2314
e-mail: vasiszemle@savariamuseum.huTERJESZTI: a szerkesztőség
egy szám ára 900 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: www.vasiszemle.hu

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Geosits Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:

Bakos Ágnes

NYOMDAI MUNKÁK:

Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89–1771 HU–ISSN 0505–0332

MAGYAR NYUGAT

BARÁTH ZSOLT: <i>A hír és a híradás szerepe a Felső-Rába mentén a 17. században.</i>	
Adalékok a Rába folyó kora újkori történetéhez	249
CSISZÁR ZOLTÁN: <i>A hódoltság peremén. A török kori Alsó-Kemeneshát (17. század)</i>	264
GÁL JÓZSEF: <i>Szombathely képzőművészeti élete 1919–1930</i>	274
BUKITS BALÁZS: <i>Ünnepek egy város identitásának kialakításában.</i>	
A hatvanas évek Savaria Karneváljainak és május elsejei ünnepeinek a bemutatása	309

A MÚLTNAK KÚTJA

TÓTH GÁBOR A.: <i>Újabb embertani adatok Vas megye avar kori népességeihez</i>	335
GRÁFIK IMRE: <i>Jelentésalkotás a tárgyalkotó népművészetben</i>	338

KRÓNIKA

FŰZFA BALÁZS: <i>Álmok a romlás lassításáról. Tóth Csaba Küldetés című retrospektív kiállítása elé</i>	355
ÖLBEI LÍVIA: <i>Kétszer történik. Kamper Lajos grafikusművész kiállításához</i>	358

ÉVFORDULÓ • 130

CEBULA ANNA: <i>Derkovits Gyula és élő emlékezete, a Szombathelyi Képtár</i>	360
--	-----

KÖNYVSZEMLE

GÖNCZ LÁSZLÓ: <i>A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig.</i> Magyar Nyugat Könyvkiadó, Szombathely, 2024. 564 oldal (<i>Paksy Zoltán</i>)	370
LEPOLD ANDREA: <i>A nagy füzet kísértetei – Egy elhallgatott bántalmazássorozat története.</i> Pix-L Bt., Zalaegerszeg, 2024. 252 oldal (<i>Lócsei Péter</i>)	373
BALOGH LAJOS (SZERK.): <i>Az élet kertjei – Tündéerkertek Vas vármegyében.</i> Savaria Múzeum, Szombathely, 2023. 120 oldal (<i>Kustos Irma</i>)	379
TÓTHÁRPÁD FERENC: <i>A kőszegi kaszinóélet 190 éve (Az újkori Kőszegi Polgári Kaszinó 25 éves jubileumára (1833–1999–2023/24)).</i> Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2024. 144 oldal (<i>Csiki István</i>)	382

INHALT

<i>Német nyelvű összefoglalók (Ford. Bariska István)</i>	384
--	-----

CONTENT

<i>Angol nyelvű összefoglalók (Ford. Biró Zsolt)</i>	387
--	-----

SZERZŐINK	390
------------------	-----

BORÍTÓ

Első borító: 1. kép. A Szombathelyi Képtárért téglajegyek (részlet)
Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár

Hátsó borító: Seemanné Vörös Erzsébet: Halászbárkák – fa, olaj.
Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár. Fotó: Tóth Tamás

VAST SZEMLE

2024. 78. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

BARÁTH ZSOLT

A hír és a híradás szerepe a Felső-Rába mentén a 17. században

ADALÉKOK A RÁBA FOLYÓ KORA ÚJKORI TÖRTÉNETÉHEZ

Mint ismeretes, a Vas vármegyét kettészelő Rába folyó és vidéke viszonylag korán kapcsolatba került az oszmán hódítókkal, mivel már a Kőszeg sikeres védelméről nevezetes, 1532-es hadjárat során számos folyó menti települést feldúltak és elpusztítottak.¹ Buda 1541. évi elesétét, valamint az ország területének három részre szakadását követően pedig az Oszmán Birodalom jelenléte fokozatosan a mindennapok részévé vált a Magyar Királyság hódoltságai és azzal határos területein. A fővár elvesztését követően felgyorsuló előrenyomulásuk eredményeként áldozatul esett több, jelentős erősség, mint például Pécs, Siklós, Tata, de már a budai vilajet részeként tüntették fel az első, 1546. évi szandzsákösszeírások Nógrádot, Hatvant, Simontornyát, Szegedet, Esztergomot és Székesfehérvárt is.²

Az 1550-es évek közepétől a horvát-szlávon bánok is számos alkalommal jelezték a stájer rendeknek, hogy az oszmán portyák – kiváltképp a Csurgó–Letenye–Alsólendva–Muraszombat útvonalon – komolyabb nehézség nélkül eljuthatnak, illetve eljutnak Stájerországba, Regede³ és

Fölöstöm⁴ városáig.⁵ Az idegen betörések Szigetvár elestét követően sem hagytak alább, sőt egyre gyakrabban sújtották a Dunántúl nyugati felét, de az Őrség falvai is rendszeres dúlásokat voltak kénytelenek elszenvedni.⁶ A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a magyar és az oszmán területek határvonalának államok általi rögzítésének hiánya miatt a hódoltság övezete több tíz kilométert is ingadozhatott az erőviszonyok függvényében.⁷ A 16. század utolsó harmadában a török által adózásra követelt terület már a Rába vonaláig terjedt, mivel az 1582. évi szandzsákösszeírásban⁸ a vasvári náhije körzetébe beosztott települések közül több is közvetlenül a Rába mellett feküdt.⁹ Mindennek következtében a Rába felső folyása mentén elterülő falvak, valamint Szentgotthárd fenyegettsége a század végére realitássá vált.¹⁰

4 Ma Fürstenfeld (Stájerország, Ausztria).

5 Pálffy Géza: A Bajcsavárig vezető út: a stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. = *Hadtörténelmi Közlemények* (továbbiakban: HK), 2003. 2. sz. 476. p.

6 Stahl Ferenc: *Az Őrség jogállása* (I. rész.). = *Vasi Szemle* (továbbiakban: VSZ), 1974. 2. sz. 226. p.

7 Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Bp., 1981. 30. p.

8 A lajstromban szereplő 26 náhije közül négy húzódt Vas vármegye területén. Vass Előd: *Vas megyei helységek III. Murád szultán korabeli török adóösszeírása 1574–1595*. In *Vas Megye Múltjából*. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely, 1982. 35. p. (Levéltári Évkönyv; 2.)

9 Uo. 46–47. p.

10 Baráth Zsolt: *A Rába védelmi vonal és Szentgotthárd térsége a 17. század derekán*. In: 1664 – *A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában*. Szerk. Tóth Ferenc. Szombathely, 2015. (továbbiakban: Baráth, 2015.) 258. p.

- 1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) Magyar Kamara Archivuma E 185. Nádasdy család lt. Missiles. 23.d. nr. 1. Nádasdy Tamás levele Erdődy Simonhoz. Kanizsa, 1532. augusztus 21.
- 2 Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság” Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. Bp., 2014. 39. p. (MTA BTK Történettudományi Intézet).
- 3 Ma Bad Radkersburg (Stájerország, Ausztria).

A veszélyes „szomszédok” feltűnése a Rába térségében élő birtokosokat már aránylag korán arra készítette, hogy a folyó védelmi képességeit és tulajdonságait felmérjék. A Nádasdy Tamás nádor által készített első, 1543–1544. évi Rába-felmérés elsősorban a folyó környezeti elemeire és azok megismerésére fektetett hangsúlyt.¹¹ A másik, század végi – Nádasdy Ferenc és Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány¹² irányításával, kevesebb mint egy év alatt elkészült 1594. évi – felmérés,¹³ vélhetően a korábbi felmérés eredményeit felhasználva, a Rába bal partján élők, illetve Bécs oltalmának az újraszervezéséhez teremtett kiindulási alapot. Már utóbbi felmérés sorraiból is tisztán kiolvasható a magyar főurak és a Habsburg vezetés egymásrautaltsága, a saját birtokok védelmének, valamint az oszmánok elleni küzdelem ügyének összefonódása.¹⁴ Az érdekek ilyesfajta kapcsolódása

az oszmánellenes védelmi rendszer alapvető és egyben visszatérő elemét alkotta a Dunántúlon, amelyre a kutatás a 17. századi Batthyány családtagok között öröklődő végvidéki főkapitányi tisztség kapcsán világított rá a legszemléletesebb módon.¹⁵

Kanizsa 1600. október 21-i oszmán kézre kerülésével szükségessé vált egy új védelmi övezet létrehozása, amely a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság nevet kapta.¹⁶ A 17. század közepére megszilárduló védelmi rendszer keretein belül külön övezetet alkotott a Muraköz, amely Zrínyi Péter fő- és jószágvesztését kihirdető ítéletig (1671) a Zrínyiek birtokában volt, így a család a korszakban örökjogon viselte Légrád helyőrségének és egyben a Muraköznek a főkapitányi tisztét.¹⁷ Mint ahogy a Batthyányak esetében a Kanizsa ellen vetett végek védelmi övezetét gyakorta illeték „Batthyány-végek” megnevezéssel főként a korabeli német nyelvű források,¹⁸ úgy a Mura és a Dráva

- 11 Erre részletesen lásd: Vadas András: A Rába-mente környezeti viszonyai a 16. század közepén egy 1543–44-es folyófelismerés tükrében. = Soproni Szemle, 2015. 1. sz. 16–41. p., Vadas András: Egy határfolyó környezettörténete. Háború és vízgazdálkodás a kora újkori Rába-völgyben. Bp., 2021. (továbbiakban: Vadas, 2021.) 70–79. p., 86–96. p. (MTA BTK Történettudományi Intézet)
- 12 Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). = Történelmi Szemle (továbbiakban: TSZ), 1997. 2. sz. 269. p.
- 13 Baráth Zsolt: Oszmán terjeszkedés a Dunántúlon és az 1594. évi Rába felmérés. = Győri Tanulmányok, 2018. 39. sz. (továbbiakban: Baráth, 2018.) 53–76. p.
- 14 „Mivel, hogy Győrt az ellenségnek meg atták, és Pápától summo cum dedecore ki szökövén, abban is az török belé szálott, azonképpen Tihanban, Vassonban, Demecsert, Ugodot, Csezneket pusztán hatták, kikben nem tudhatom, ha török vagyon- é, vagy pusztán vannak, az én két házam pedig Kapu, és Sárvár leg közelsők az ellenséghez, és az minden napi veszedelemhez. Kapu tudni illik Győrhöz hat, és Pápához ött mérföld lévén. Sárvár Pápához ött óráig való menésre föld lévén, mely Sárvári, és Kapui házaim környől az Rábán sok révek és által kelhető helyek vannak, azok[na]k pedig, és

az házaknak is őrzésére magamtúl insufficiens vagyok...” ELTE EK Kt. Col. Pray. Tom. XV. fol. 131. vő. Baráth, 2018. 67. p.

- 15 Erre lásd pl.: Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. = HK, 2009. 2. sz. (továbbiakban: Pálffy, 2009.) 332–335. p.; Újabb: Baráth Zsolt: Extremes at the Borderlands. The Confines opposite Kanizsa in the 17th century. In: *Ab ovo usque ad mala - Selected studies from the „Destinies and Processes” conference.* Red. Patrícia Berek – Krisztina Dóra Fodor. Bp., 2023. 47–55. p.
- 16 Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjes Géza emlékére.* Szerk. Hausner Gábor. Bp., 2005. 311–358. p.
- 17 Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In: *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában.* Szerk. Bujdosóné Pap Györgyi et al. Eger, 2017. 226. p. (Studia Agriensia); 34.)
- 18 Pálffy, 2009. 335. p.

folyó közét is nem egyszer „Zrínyi-végek”-ként említették az 1660-as évektől kezdve.¹⁹

A Kanizsával szembeni generalátus öröslétszámát és csapatnemeinek megoszlását a szomszédos győri főkapitánysággal összevetve egyértelműen látszik, hogy feladata elsősorban a fontosabb közlekedési csomópontok, átkelőhelyek szemmel tartása, illetve veszély esetén a nagyobb létszámú lovascsapatokkal rendelkező várak riasztása volt.²⁰ Hatványozottan érvényesült ezen kötelezettség a Rába folyó mentén kialakított másodlagos védelmi vonal esetében, ugyanis a 17. században a török adóztatási hatóságának elméleti és fizikai határát már egyértelműen a folyó jelölte ki.²¹

A helytörténeti irányultságú kutatásoknak köszönhetően már jó néhány tanulmány bizonyította, hogy az oszmán támadásoknak leginkább kitett, és ezáltal a legveszélyeztetettebb szakasz a Rába esetében annak felső folyása volt.²² Mindennek

okára a korabeli dokumentumok számos alkalommal tesznek utalást. Az 1594. évi Rába-felmérés első sorai közt olvashatjuk, hogy „Sárváron föllyől egész Zentgothártik sok helyek, és révek vannak, kik mind igen szorgalmatos vigyázást, és gondviselést kívánnak...”²³ De hasonlóképpen ezen állapokra utalt Csányi Bernát is a csákányi Rába-szakasz kapcsán: „...az Rábának sok rendbeli helyeken lévő kelők most is csak úgy vannak, az bizony nem jó kegyelmes uram, hogy nincs gondviselés reá...”²⁴ Vagyis a Rába Szentgothárdtól egészen Sárvárig terjedő szakaszán előforduló természetes átkelőhelyek nagy száma hátrányt, illetve komoly logisztikai kihívást jelentett az oszmánok elleni védelem során. Ez leginkább aszályos időben okozott problémát, amikor az alacsony vízállás miatt az átkelők²⁵ láthatóvá, átjárhatóvá váltak.

19 Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. Pápa, 2000. 50. p.

20 Ezen funkció ellátásának, valamint a térség természetföldrajzi sajátosságainak tudható be, hogy a végvidék vasi és zalai helyőrségeiben 1649-ben a gyalogosok száma kétszeresen is meghaladta a lovasokét. Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszeg, 2010. (továbbiakban: Végh, 2010.) 9–10. p. (Zalaegerszegi füzetek; 10.)

21 Stahl Ferenc: Vas megyei török hódoltság összeírása a XVII. század közepéről. = VSZ, 1970. 1. sz. 114–122. p.

22 A teljesség igénye nélkül: Benczik Gyula: Fentő és góré. A hódoltság kori védelmi munkálatok emlékei a Felső-Rábavidék dűlőneveiben. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények (továbbiakban: VHHK), 1995. 1. (továbbiakban: Benczik, 1995.) 42–48. p.; Gellén Zsolt: A Rába védelmében. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 232–254. p.; Vadas András: Körmen és a zizek. Egy település és környezete a kora újkorban. Bp., 2013. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok, konferenciák; 5.); Vadas András: Vízgazdálkodás és háborús védekezés: Csákány és a Vas megyei Rába-mente a kora újkorban. In:

Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2014. (továbbiakban: Vadas, 2014.) 207–245. p.; Vadas, 2021. passim; Baráth Zsolt: A Rába mint védelmi vonal a 17. században. – Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. VHHK, 2014. 1. (továbbiakban: Baráth, 2014.) 31–53. p.; Baráth, 2015. 257–295. p.; Baráth, 2018. 53–76. p.

23 ELTE EK Kt. Col. Pray. Tom. XV. fol. 131. Idézi még: Baráth, 2018. 67. p.

24 MNL OL P 1314. Batthyány család lt. Missiles. (továbbiakban: P 1314. Bacsit. Miss.) nr. 8759. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1654. július 29.

25 A Rába felső szakasza esetében a kelők kialakulását jelentős mértékben befolyásolja a folyó szélsőséges vízjárása, valamint a meder esésének többszöri változása is. Erre lásd pl.: Pusztai-Eredics Alexandra: A kanyarulatfejlődés meghatározása és okainak feltárása a Rába folyó Alsószőlők és Sárvár közötti szakaszán. <https://ktdi.elte.hu/content/kanyarulatfejlodes-a-raba-folyon-pusztai-eredics-alexandra.t.19241> (Megtekintve: 2023. október 20.) Mindezek mellett fontos hangsúlyozni, hogy a gázlók létrejöttében a folyó által szállított hordaléknak is nagy szerep jut. Annak ellenére, hogy magától értetődően a korszakra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal a folyó által szállított lebegtetett és görgetett hordalékmennyiségre, úgy

Ugyanakkor a sekély vízszint a téli, fagyos időben még nagyobb aggodalomra adott okot.²⁶ Ennek ellenkezőjére, vagyis a folyó nagyvizeinek és árvizeinek a védelemben betöltött előnyös szerepére rámutatva már ugyancsak több írás látott napvilágot.²⁷

A Batthyányak számára tehát amellett, hogy a fentebb említett, katonai tisztségek betöltése révén hivatali kötelességeik közé tartozott az említett területnek és egyben lakosságának védelme az ellenséges oszmán erőkkal szemben, a saját birtokaik építésben tartása végett is nélkülözhetetlen volt a gázlók vigyázása. Ezt támasztja alá a számtalan, elsősorban várkapitányok által írt missilis, amelyben rendre azt olvashatjuk, hogy a Kanizsa felől érkező támadók fő célpontjai a dobrai, alsó- és felső-lindvai, rakicsáni, muraszombati uradalmak,²⁸ az Őrség, valamint a Batthyány (I.) Ádám-

nak a Rába jobb és bal partján elterülő, még hódolatlan falvai voltak.²⁹

Az oszmán terjeszkedés legfontosabb céljai közé tartozott, hogy a behódolt falvak adóit behajtsa, illetve a még meg nem hódolt településeket adófizetésre szorítsa. Ennek elmulasztása esetén nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a hódolt és hódolatlan polgárságot állandó nyugtalanságban tartás. A legáltalánosabb módszerként a konsztans fenyegetéseket, valamint a gazdasági megtörés³⁰ eszközeit igyekeztek alkalmazni. 1640–1641-ben a felsőszölnöki jobbágyok például amiatt panaszkodtak Batthyány (I.) Ádámnak, hogy karácsony napján a török az egész falut megrabolta, hatvan embert „öregestül” elvittek, emellett pedig többeket levágtak. Mindezeket követően más kiutat nem látva, tizenötöd napra kénytelenek lesznek meghódolni, ellenkező esetben a török kilátásba helyezte, hogy „földig elrontlak és porrá teszem az falut...”³¹

gondoljuk, hogy a folyó ezen tulajdonsága is nagymértékben befolyásolta a mederviszonyok alakulását, illetve közvetett módon a kelők létrejöttében is szerepe volt. A 20. század közepétől műszeres hidrológiai mérések igazolják, hogy a Rába esetében a lebegő hordalék mennyisége számottevő, például Körmenndnél évi mintegy 110 ezer tonna. Sárvár esetében ez a mennyiség már jelentős mértékben lecsökken, mivel ott a szállított üledék évi átlagos mennyisége kb. 6800 tonna. Károlyi Zoltán: A Kisalföld vizeinek földrajza. = Földrajzi közlemények, Új folyam X. 1962. 1. sz. 168–169. p.

26 „...az Rába igen kicsin, félő az dolog, ha megfagy, annál rosszabb léssen...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24659. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1654. január 10.

27 Erre lásd pl.: Vadas András: „A vizek gyakran kilépnek a medrűkből”. Körmennd és az árvizek (1600–1659). In: Micae mediaevalis II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Péterfi Bence – Vadas András – Mikó Gábor – Jakab Péter. Bp., 2011. 189–210. p. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola); Vadas, 2021. 191–203. p.

28 Illik Péter: „Háborús békeévek” a Batthyány-birtokokon (1630–1650). In: Mindennapi élet a török uralom idejében. Kora újkori társadalmi- és életmód-történet. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2008. 45. p.

29 „...Nagyságodnak azt is írhatom, hogy az elmúlt csütörtökön igen feles török jött volt Szentpéterig és voltak Szentpéter alatt az avagy 4 óráig, felül akartak menni Rábca fele az Nagyságod faluira az kik hódolatlanok...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24427. Keczer János levele Batthyány Ádámmhoz. Csákány, 1649. április 3.; Keczer János más levelében is tesz utalást arra, hogy a török rajtaütések kedvelt célpontjai közé tartozik Muraszombat vidéke és Rába melléke. MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24479. Keczer János levele Batthyány Ádámmhoz. Csákány, 1650. július 17.; Keczer János dunántúli kerületi vicegenerális működésére újabban lásd: Balogh Máté: Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitány-helyettesei. Középnemesi-katonai karrieriek a Dunántúlon a XVII. században. Doktori (PhD-) értekezés. Bp., 2021. (PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)

30 A gazdasági megtörés általános módszereként gyakran folyamodtak az adók ciklikus emeléséhez: „Az Eörségiek fejénként jelentik, hogy a törökök az adójukat följobb akarja verni” MNL OL P 1322. Batthyány család lt. Körmenndi központi igazgatóság. Instanciák. (továbbiakban: P 1322. Bacslt. Instanciák) nr. 117. (1642)

31 MNL OL P 1322. Bacslt. Instanciák. nr. 32. (1640–1641.)

A folytonos létbizonytalanság ellen a Rába-vidék lakosságának egy része oly módon próbált védekezni, hogy a Rába jobb partján élők több alkalommal is a földesúrhoz folyamodtak annak érdekében, hogy véglegesen vagy adott esetben csak ideiglenesen a biztonságosabbnak számító bal partra költözhessenek. 1643-ban például Farkas János és László Bálint körmendi katonák amiatt könyörögtek uruknak, hogy a körmendi tisztartó közbenjárásával rendeljen nekik valahol a „Rábán innend” egy szállást, ahová a családjukat és a jószágaikat letelepíthetik „míg az török járása lecsön-desedik”.³² Emellett az is előfordult alkalomadtán, hogy a török fenyegetés hatására többen Batthyány katonai szolgálatába léptek, így elérték azt, hogy olyan településre költözhetek, ahol erősség, illetve védelmet biztosító katonaság állomásozott.³³ Ugyanakkor olyan esetekre is találunk példát, hogy olykor a viszonylagos békekesség érdekében a leginkább járható útnak az adók megfizetése bizonyult. Erre tett utalást Keserű István csákányi kapitány is a salomváriak helyzete kapcsán, miszerint „ha valami kívánsága volna a töröknek azt megértvén (...) azután ha mit az császár adójában beadnának, valami ajándékokkal egyetemben, rablás nélkül megmaradhatnának ez helyen...”³⁴ A kiragadott példák

arra utalnak, hogy a törökök a céljaik eléréséhez – az ország más vidékeihez hasonlóan – a Rába mentén is elsősorban egy morálisan instabil helyzetet megteremtő, mondhatni tudati fellazítást igyekeztek véghez vinni a fenyegetőzések segítségével. A hadviselés ezen variánsának alkalmazására számos precedenst találunk a történelemben, amely nem meglepő annak ismeretében, hogy ezen tevékenységnek az elsődleges célja az emberi tényező negatív irányú befolyásolása, vagyis a háterszág lakosságának, illetve a szemben álló haderő személyi állományának a pszichikai terhelése és egyben megtörése volt.³⁵

A török veszély napi szintű kockázata, a saját birtokok védelme, valamint az ehhez kapcsolódó temérdek átkelési pont biztosítása hívta életre a Rába menti, másodlagos védelmi rendszert, amely több védelmi elemet foglalt magába. Ennek egyik sarkalatos pontját képezték a bevágások, valamint a fentőzések, amely munkálatok mibenlétére és fontosságára már korábban rámutatott a kutatás.³⁶ A bevágások egyszerűbb, költségkímélőbb és egyúttal kevésbé időigényes módszerei voltak a gázlók elzárásának, de ezzel egyenesen arányosan a felbontásuk sem kívánt komolyabb erőfeszítést. A bevágások elrontásának jelentős része a magyar félhez kötődött, mivel a Rába jobb partján földdel rendelkező és ott gazdálkodó jobbágyok és egyéb földtulajdonosok – kiváltképp a mezőgazdasági munkák időszakájában – a megélhetési kényszerhelyzet teremtette szükség okán gyakran szüntették

32 MNL OL P 1322. Bacslt. Instanciák. nr. 137. (1643. december 29.)

33 Ezen esetekre csak néhány példa: Milej János azzal a kéréssel fordult Batthyány (I.) Ádámhoz – akinek a pogányság miatt nem volt maradása Milej faluban –, hogy ha megkaphatná Miklós deák helyét Csákányban, akkor arról két lóval szolgálni tudna. Ugyancsak egy csákányi helyföldért cserébe ajánlja fel hajdú szolgálatát a becsföldi János kovács is Batthyáynak. Zimányi Vera: Supplicationum Merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. = TSZ, 1998. 3–4. sz. 316–317. p.

34 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 26410. Keserű István levele Batthyány Ferenchez. Pozsony, 1613. december 2.

35 Nyíri Tibor: A „lélektani hadviselés” tömegpszichológiai aspektusai. = Új Honvédségi Szemle, 1998. 3. sz. 94. p.

36 Ezen munkálatok részletes ismertetését lásd: Benczik, 1995. 42–48. p.; Vadas, 2014. 207–245. p.; Vadas: 2021. passim; Baráth, 2014. 37–40. p.; Baráth, 2015. passim.

meg a bevágásokat.³⁷ A fentőzés már viszonylag összetettebb munkafolyamatot igényelt, és egyúttal az eltávolítása is jóval nehezebb feladatot jelentett. Mindkét módszer alkalmazásának előmunkálataként általában találkozunk az úgynevezett purgálás tevékenységével, amely a folyó medrének megtisztítását és a hatékony védelemre történő előkészítést jelentette.³⁸ A védelmi szisztéma e két munkálatának fontosságát igazolja, hogy a kelők elzárásának felbontását, illetve elrontását komoly pénzbüntetés kirovásával szankcionálták.³⁹

A leginkább veszélyeztetett és egyéb védelmi objektummal nem rendelkező átkelőpontok mellé fából készült őrhelyeket is építettek. Ezek a górék négy lábon álló, előnyös akusztikájú helyen kialakított strázsahelyek voltak.⁴⁰ A vármegyei vagy földesúri fenntartású őrházak kiemelt funkciója volt a hírlövés, vagyis a jeladás és jeléstovábbítás.⁴¹ Hasonló rendeltetésű góréhálózat

működött a Mura folyó mentén is a Zrínyiek által kialakított védelmi rendszer részeként.⁴² A górék említett tevékenysége már kapcsolódik a Rába védelmi rendszer másik alapeleméhez, a hírlövő hálózathoz. E láncolatnak az információtovábbításban betöltött funkcióját már több tanulmány is érintette,⁴³ igazolva annak egyértelműen pozitív szerepét a védelemben. A hírlövéssekkel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a Rába felső folyása mentén hasonló helyzettel találkozunk, mint a Zala menti végvárak esetében. Jelentősebb védelmi potenciállal, illetve helyőrséggel a Rába vonalán csak Körmend, Csákány és Szentgottárd erőssége rendelkezett, de pusztán

jait nem merészeli lebocsátani éjjeli időn, hanem tanúságban lévén a góréban lévő kapusok, ha mi bizonyos hírt hoznánk, lövést tennének az szakállal, kihez tudnánk magunkat tartani...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24575. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1652. október 9. Idézi még: Baráth, 2014. 53. p.

37 „...laki (ma Magyarlak, Vas vármegye – B. Zs.) jobbágy(ok) jüvének hozzám, hogy nagyságodnak írjak mellettek azon Rábán lévő kelők felől, az ki falujuk alatt vagyon. Minden földjük, rétjek ide által vagyon az Rábán, ha azon kelőt bevágatom, azon sajnálkodnak, pusztán köll hagyni az falut...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8802. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1655. augusztus 2.

38 Baráth, 2014. 37. p.

39 Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620., 1631–1641. Szombathely, 1992. nr. 999. 54–55. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.)

40 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8790. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1655. március 10.

41 Erre a kiemelt célra legtöbb esetben a szakállas puskát alkalmazták a kisebb, Rába menti górékban: „...üzentem vala nagyságodnak puskapor, szakállas és két avagy három muskéta felől (...) puskaporból fogyatkozott állapottal vagyok és igen kívántatik. Az szakállas pedig nem egyébért kérem az muskatérokkal, hanem ha mikor ide reánk jönnek mégis volna mivel oltalmazni az Rába hídját, az szakállas pedig arra kívántatik igen felettebb is, hogy mikor éjjel hírt hoznak, hirtelen az Rába híd-

42 Végh Ferenc: Őrházak a Mura mentén. A Muraköz épített védelme a Zrínyiek korában. In: Zrínyi Miklós és öröksége. Szerk. Hausner Gábor. Bp., 2022. 97–112. p.

43 A teljesség igénye nélkül: Szántó Imre: A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690). In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közlemények 18. Szerk. Töröcsik Zoltán – Uzsocki András. Veszprém, 1986. 261–302. p.; Varga J. János: „Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok...”. In: Végvár és környezet. Szerk. Petercsák Tivadar – Pető Ernő. Eger, 1995. 137–150. p. (Studia Agriensia; 15.); Kelenik József: Kémek, hírek, rémhírek. Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. század első felében. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Mátyas. Eger, 1999. (továbbiakban: Kelenik, 1999.) 169–182. p. (Studia Agriensia; 20.); Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. ism. 33–64. p.; Ágoston Gábor: Információszerezés és kémkedés az Oszmán Birodalomban. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. ism. 129–156. p.; Nyakas Miklós: A szabolcsi hajdúvárosok hírszerző és riasztási láncja Várad eleste után. = HK, 2004. 4. sz. 1242–1257. p.

ezen három objektum nem lett volna képes ellátni a Rába partjának teljes őrizetét. A védelmi háló „sűrűbbre szövése” és a folyó minél inkább zárt egységgé történő alakításához volt szükség az átkelő lezárására irányuló munkálatok mellett a górék információinak és az ellenséges csapatmozgások hírének továbbítására az említett három erődítmény felé. Ugyanakkor a három vár nemcsak a közvetlen környékükön elhelyezkedő górék jelzéseit⁴⁴ fogadta be, hanem a Zala menti várak által továbbított szignálokat is. A folyó mentén magasodó várak hírlövési rendjével már az 1644-ben kelt főkapitányi utasításában foglalkozott Batthyány (I.) Ádám.⁴⁵ A török csapatmozgások irányától függően eldőrdülő lövésekkel operáló jeladási rendszer egy jól átgondolt struktúra képét körvonalazta. A Rába szemközéből lényeges oszmán helyváltoztatások során, vagyis amikor a török a Zalán átkelve észak felé fordult, abban az esetben az Egerszegen eldőrdülő két lövés Körmentet is értesítette. Egerszeg mellett Lövő várának feladataként szerepelt, hogy török támadás esetén lövésekkel figyelmeztesse Körmentet, hogy annak katonasága minél előbb a kívánt helyre érkezhesen.

A főkapitányi rendtartás mindazonáltal csak a végvárak katonaságának gyülekezési rendjét hangsúlyozta. Körment szerepét ez az átfogó utasítás csak a végvidék védelmi rendszerének perspektívájából említi, ellenben a Rába szempontjából, mikroszinten egy sokkal lényegesebb, másodlagos funkciója is volt. Csányi Bernát 1655-ben kelt

levele tökéletesen rávilágít ennek lényegére: „...Tudja pedig nagyságod, nekünk az végbeli lövésekre kell vigyáznunk, mások pedig az itt való lövésre vigyáznak...”⁴⁶ Vagyis Csányi egyértelműen utal a Rába menti Körment és Csákány egyik legfontosabb szerepére, a Zala menti várak felől érkező hírek befogadására és környéken történő „szétszórására”. Ezen értesülések szétszórása minden bizonnyal kettős céllal történt, egyrészt a környék polgári lakosságának figyelmeztetését, másrészt pedig a várak katonaságának egybegyűjtését szolgálta. Erre a duális funkcióra utalva Keczer János 1652. évi levelében azt írta, hogy: „...hozának bizonyos török hírt, hogy igen feles török költözik az Zágorhídján alá, mely ebek szándékja ide volt reánk, melyre nézve lüvést felelt tettem, hogy az község tudja magát mihez tartani és az vitézljő rend is készen lételekkel oda mehessen az hova kívántatik, értvén azért az dolgot az ebek, hogy készen vagyunk az sok lüvésünket is hallván megtértek, és semmi kárt nem tettenek...”⁴⁷

Ezen feladatkör ellátása gyakran okozott nehézséget a védelem szervezői számára. A Rába menti, „mikroszintű” hírtovábbítás kapcsán panasz jellemzően abból adódott, hogy már a fentebb is említett, Zala felől érkező gyakori lövések miatt a Rába menti végházakban és górékban is megannyiszor lövést kellett tenni. Ezen kötelesség felelősségteljes ellátása a muníció hiányának formájában rengeteg alkalommal okozott ellátási gondokat, amelynek veszélyére gyakran hívták fel Batthyány (I.) Ádám figyel-

44 Erre a célra különféle lövészerszámokat alkalmaztak eltérő funkcióval. MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24575. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1652. október 9. vö. Baráth, 2014. 53. p.

45 MNL OL P 1313. Bacslt. Katonai iratok. 252. cs. fol. 626. A rendtartás szövegét idézi: Végh, 2010. 66. p.

46 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8830. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1655. december 22.

47 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24587. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1652. december 3.

mét.⁴⁸ Komolyabb fennakadást jelenthetett ugyanakkor az a helyzet, hogy a katonaság nem a várakban, hanem sokkal inkább az azok környékén elterülő falvakban élt, és némely településnek a vártól való nagyobb távolsága a csapatösszevonás időtartamát jelentős mértékben meghosszabbíthatta. Minderről Potyondi István a következőképp méltatlankodott 1621. évi levelében: „Akar-nám, ha Nagyságod ezt az vitézlő népet is mind lovas, gyalogot valahova helyben rendelné, mert így az mint széllel laknak az falukon, ha kívántatnék valahova indulni, két nap sem tudjuk egyben gyűjteni őket...”⁴⁹ Természetesen ez nem volt egyedi jelenség a Rába partján, mivel a Zala menti várak között is találunk példát hasonló esetekre. Többek közt Szentgrót végvárának vonatkozásában Szecsódi István várkapitány 1656 nyarán parancsba adva, bírság terhe mellett igyekezett korlátozni a szentgróti gyalogság falvakra történő kiszállását, főként a mezőgazdasági munkák idején: „...azt is elrendeltem köztük, hogy tovább ne menjenek, legtovább fél mérföldnél, ki ha hír van bejőjön, sőt éjjelre be jöjjenek, s mind innep nap ott bent legyenek bírság alatt, az ki pedig ott az városon arat, vagy csak az vár mellett lévő falukon, az mind inkább ott bent legyen minden éjjelre...”⁵⁰

48 Erre lásd pl.: „...az porunk is az sok hírek lövésében igen elfogyott...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24363. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1641. július 24.; MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24424. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1649. január 24.; MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24487. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1650. augusztus 21.; MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 26771. Kisfaludy Balázs levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1658. augusztus 1. stb.

49 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 38252. Potyondi István levele Batthyány Ferenchez. Csákány, 1621. január 8.

50 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 46643. Szecsódi István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1656. július 18.

A hírlövések hatékonysága kapcsán is sok esetben merültek fel problémák, melyek közül a hanghatás terjedését korlátozó kedvezőtlen földrajzi és éghajlati viszonyok, valamint a továbbított információ értékének korlátozottsága számított a legáltalánosabbnak.⁵¹ A Rába esetében a hírlövőrendszer pontatlansága kapcsán túlnyomórészt azt emelik ki a források, hogy a lövések önmagukban ugyan jelezték a török megjelenésének tényét, de azokkal kapcsolatban egyéb információt nem közvetítettek. Francsics Gáspár 1645. évi levelében is az elégtelen információkkal kapcsolatban írt, miszerint ugyan hallja a lövéseket Körmenden, de semmi biztos híre nincs, így csak találgatni tud: „Ma 3 nagy lüvést hallottunk Lenti felé, az melyhez képest mi mind készen voltunk, de semmi bizonyos hírem nem érkezék, miért lúttek, ha érthetem, megírom nagyságodnak, de lehet, hogy végháza alá ütött, s ezért lúttek...”⁵²

A másik nehézséget az jelentette, hogy a gyakori lövések közül nem tudták teljes bizonyossággal kiszűrni a valós csapatmozgásokat, és a támadók igazi célpontját. Csányi Bernát minderről a bizonytalan helyzetről a következőket fogalmazta meg: „az sok hír között melyik igaz, melyik nem, de nekünk itt az végekben be köll vennünk az híreket, kik hazánk, nemzetünk kárára és romlására nézendők. Az hamis pogány ebek minden nap ravasz szándékjokkal, kit akarnak cselekedni gyakor (ta) déványokkal. Szegény rabok kültek egy rabbal postát, az kitül izentenek nyavajások, hogy az egy istenért szorgalmatos vigyázással őrizkedjünk, mert ilyen hamis titok gyülekezettel vannak egy héttel fogvást kanizsai török gyanánt, hol tíz, hol húsz, hol harminc, hol több, hol kevesebb. Mind így lopják be magukat az idegen ebek, hogy az sok

51 Kelenik, 1999. 170. p.

52 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15040. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1645. április 19.

robotos polgárság észre se vegy, hogy gyülekeznek (...) az Rába mellett mi is itten az végekben hírt adván minden felé vigyázásban, készen leszünk, hogy ha az szükség kívánná, tudnánk megegyezni, ha Kemenes alá, vagy Szentgotthárd felé mennének. Ilyen szót is értett egy szegény Tomai nevű Gyurkó, törökül tudó rab, hogy Hídvéget töltik által. Ilyen hír is van, hogy Vasvárat fenyegetik...”⁵³

A befogadott hírek „szétszórása” tehát figyelmeztette a lakosságot, de mindemellett a lakosok által közvetített hírekre is kulcsfontosságú szerep hárult. A Zala mellett alkalmazott hírforrásokhoz hasonlóan⁵⁴ a Rába mentén a polgári lakosság által szállított információk számítottak nélkülözhetetlenek. A hírlövés és a lakosok mint információs csatornák között a legfontosabb különbség ideális esetben annyi volt, hogy a lakosság információi már konkrétumokat tartalmaztak/tartalmazhattak.⁵⁵ A legmegbízhatóbb beszámolókkal értelemeszerűen a fizetett kémek szolgáltak, de ilyeneket találni nem volt egyszerű. Fizetett kém túlnyomó többségben csak a nagyobb várak első embereinek vagy a védelem irányítóinak állt rendelkezésére. Bizonyosan fizetett hírszerzője volt például Keczer Jánosnak, aki 1652-ben jelentette Batthyány (I.) Ádámnak, hogy az összegyűlt török elosztott Kanizsáról, és ezen információt eljuttatta részére Kerpacics István egerszegi kapitány mellett „egy embere” is.⁵⁶ De olyan esetről is tudunk, amikor Keczer a kanizsaiak „nagy titkolózása” miatt egyszerre két emberét is

Kanizsára küldte.⁵⁷ Bessenyei István kiskomári kapitány esete pedig már a kémhálózat kiterjedtségét és széles körű alkalmazását támasztja alá, mivel miután 1639-ben egy embere révén hírt kapott arról, hogy tízezer török érkezik a tatárokkal együtt, egy másik informátorát egyenesen Pécsre küldte el a pontos információkért.⁵⁸ A legpontosabb információkkal tehát az ellenszolgáltatásért cserébe működő hírszerzők szolgáltak, akiket persze a törökök is előszeretettel alkalmaztak a Rába mellékének kémlelésére.⁵⁹

Általánosságban véve azonban a relatíve csekély hírtértékük és felszínes tényekre szorítkozó információik ellenére⁶⁰ a fennmaradt iratok tükrében azt mondhatjuk, hogy a Rába vidékén a legmeghatározóbb információforrásnak a hódolt és hódolatlan polgárok számítottak. A lakosság hírközlésben való alkalmazásának praktikus okai voltak. Egyrészt szabad járásuk, és ügyesbajos dolgaik intézése okán az ellenséges területeken is értesüésekhez jutottak, másrészt rokonsági és ismeretségi hálójuk révén is könnyebben és több irányból érkezhettek be hozzájuk hír,⁶¹ harmadrészt pedig felte-

53 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8916. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Zalaegerszeg, 1658. szeptember 8.

54 Kelenik, 1999. 169–182. p.

55 „...lútték Egerszegen (...) de hírt énnekem szentpéteri polgárok hoztak, kik az este jüttek Kanizsáról...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8835. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1656. január 8.

56 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24573. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1652. szeptember 23.

57 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24631. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1653. július 17.

58 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 6384. Bessenyei István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Komár, 1639. vasárnap

59 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8849. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1656. július 28.

60 Kelenik, 1999. 177–178. p.

61 Csányi Bernátnak 1655-ben egy Kanizsáról jött himfai polgár azt beszélt, hogy a basa Berzencén hált, akivel kapcsolatban egy Csonka Nagy Dávid nevű katona Kanizsán lévő lánya segítségével juttatott információhoz: „...a himfai ispaja törökül azt mondta az ispaja maga bujájának, hogy mihelyt bejön az basa, mindjárt Rába mellé megyünk. Ezt meghallván Csonka Dávid katonám leánya, úgy mondta meg himfai polgároknak, hogy siessen kijönni és ezen dolgot mondja meg nekem, hogy jó vigyázásban legyek...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8811. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1655. október 10.

hetően kényszerűségből alkalmaztak főként civileket, mivel egyéb források (elsősorban anyagi) híján nem álltak rendelkezésre megbízhatóbbnak számító adatközlők. Mindenestre a folyó menti várak kapitányainak a hódolt polgárság híreire való nagymérvű ráutaltságát prominens módon bizonyítja, hogy a kapitányok és maga Batthyány is fenyegető üzenetek kíséretében igyekezett információközlésre kényszeríteni a lakosságot: „...a hódolt polgárság nagy vakmerőségre vette magát, sehonnan hírt nem hoznak, sem nyomot nem járnak, jó volna megijeszteni benne, az előtt minémű szorgalmatos vigyázásban voltanak, az hírt szintig ide hozták Novából (...) Pórszombatjáról most semmi hírt sem hoztak bizony mind pribékek, Mileiben is vagyon egy pribék ember (...) az karót bizony megérdemli azt az pribék ember (...) az hírhözás és nyomjárás felől jó volna, ha nagyságod egy erős fenyegető, haragos levelet írna az falukra, hogy az nyomot járják, az híreket szorgalmatossággal való hamarsággal, nyakok szakadtában hozzák, mert ha nem karóba veretnek benne, soha különben nem tudjuk az ebeknek próbálásokat...”⁶² Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a hódolt polgárok információira a magyar szokáshoz igazodva a török fél is igényt tartott. Erre utal Batthyány (I.) Ádám 1648-ban kelt feljegyzése, melyet a kanizsai fő-fő agáknak címzett: „...az Nagyságos kanizsai alajbék most is olyan szokást akar behozni, az ki ennek előtte soha nem volt. Szentgróti várbelieknek és ott körül lévő falusi tartománynak az Szala mellett erősen megparancsolta, hogy ha az Rábán fölül avagy az Szala mellett csak másfél száz lovas együtt léssen is, mindgyárt be vigyék az hírét Kanizsára, mert ha azt nem cselekszik, és az törökök kárt vallanak,

rájok küld, és tíz esztendősen felül való gyermekeket és asszonyokat mind szablyára hányatja, az öreg férfúkat pedig karóba vonyatja...”⁶³

Mint említettük, a lakosság tájékoztatásán felül a hírlövéseknek a katonaság összerelésében is főszerep jutott. A górék és várak által a vidék népességének és katonaságának jelzett hanghatás, illetve a jórészt lakosok által beszolgáltatót hírek végcélja ugyanis az volt, hogy a katonaság számára kijelölje a védekezés és az ellentámadás lehetőségét. Ez általánosságban kétféle helyzetben mutatkozott meg. Egyrészt a váratlan támadások alkalmával, a lövések hallatára az esethez legközelebbi erősség éppen rendelkezésre álló haderejével kellett ellentámadásba lendülni: „az elmúlt vasárnap, hétfőre virradóra az Rábán által jöttek huszonhárom lovas török, és Hertelendi Ádám falujára (Rátót nevű, az ki Gasztony mellett vagyon ütöttek, ott semmi kárt nem tehettenek, mivelhogy az két szomszéd faluban dobot vertek és lövődöztek, annak utána azoknak sivalkodásokra az ittvaló csákányi vajda az vitézlő renddel utánok mentenek...”⁶⁴ Az idézett forrásban szereplő kis létszámú támadókkal a Rába menti várak őrsége még viszonylag eredményesen tudta felvenni a harcot, azonban a nagyobb lélekszámú csapatok ellen már szükség volt a várak őrségeinek összevonására, vagy adott esetben más egyéb, bevethető haderő alkalmazására. A várak őrseregeinek összetársítása a védelem legelterjedtebb startégiájának számított a folyó mentén, ennek megfelelően temérdek példát találunk arra, hogy a két legnagyobb vár, Körmen és Csákány ka-

62 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8863. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1656. december 3. Idézi még: Baráth, 2015. 270. p.

63 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány (I.) Ádám iratai. fol. II/85. (MOL Filmtár 46699. tekercs)

64 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24365. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1641. augusztus 21.

tonasága együttes erővel nézett szembe a portyázó csapatokkal. Erre utal a körmendi kapitány, Francsics Gáspár levele is, amelyben leírja, hogy a csákányiakkal egyesülve várták a híreket az eredményes ellenállás érdekében: „Az híreket ez napokban hozton hozták, hogy az Rába mellé kijönnek az ebek. Mi az egész ünnepekben vigyázásban és talpon voltunk, noha éjjel ki is mentünk és az csákányiakkal öszve menvén csak vártuk honnan jön hírünk, hogy hamarabb indulhassunk...”⁶⁵

A csapatösszevonások nem csak helyi szinten működtek, mivel a védelem a Zala és a Rába folyók hírlövészek általi összekapcsolódásán felül, az információáramlásban részt vevő várak katonaságának kooperációja révén is megvalósulhatott. Perneszy István lövői kapitány a csákányi sereggel való közös katonai együttműködésére utalva írja: „mivel die 14 octobris sok lüvések lévén ide alább az végekben, Csányi Bernád uram az csákányi sereggel itt hált nálam.”⁶⁶

A minél hézagmentesebb védelmi rendszer kialakításának, valamint az információk és azok értékének minél hatékonyabban történő felhasználása érdekében a Rába és Zala menti várak összefogása igencsak indokolt volt. A két folyó menti várak konszenzusának első lépését a Zalán lévő átkelési lehetőségek megszüntetése jelentette. Perneszy István a két folyó védőinek közös munkájáról és a zalai kelők bevágásának fontosságáról úgy fogalmazott, hogy „...mióta az kelőket bevágták, erre lehetetlen is volna hír nélkül fölmenni. Az míg Nagysággal Pozsonyban voltam, kiváltképpen két helyen csináltak derekas kelőket, az melyeket már egynéhányszor bevágtatván ismét

újabban fölbontották, úgymint az szentmártoni kelőt az Nagysággod szaknyéri jobbagyi fölbontották, az mely oly helyen vagon, hogy ha Kanizsáról ki jön az török és ottan által jöhet a Szalán, egész Rábáig soha egyebütt észben nem vehetni, ez okból vágtattuk volt be szegény Keczer urammal. Az másik penig csak itt közel hozzám vagon, Mindszentnek hívják, egy kis falut azokat is csinálták négy helyen is kelőt az hun által járnak és már hajókat által jártatják (...) az több kelőket is fölbontják, mely mind az Rába túlsó felének és mind az végházaknak nem kevés kárára következhetik. Azért, ha nagysággod jó akaratja volna, parancsolná meg nagysággod körmendi kapitány uramnak, hogy az jövő héten egyik nap jönne ide ő kegyelme hozzám, mennénk ki és az hun látnánk, hogy szükséges, vágatnánk be derekassan (...) hogy ha itt e tájon az Rába felé fölmegyen az török, és hírt nem adhatunk, oka az, hogy azokon a kelőkön akár nappal, akár éjjel elmehet, oly vad helyen vagon, hogy senki észben sem veszi...”⁶⁷

Az idézett missilis arról a hiátusról is említést tesz, hogy a Rába és a Zala közötti, majd 80 kilométernyi szakaszon nem álltak rendelkezésre a védelemnek a fentiekben megismert komponensei, valamint az információáramlás biztosítása sem volt elegendő. Ennek a hézagnak a pótlása, illetve a védelmi háló sűrűbbre fonása érdekében születtek javaslatok a két folyó közti területen lévő, főleg kőépületek védelemben történő bevonására: „...Pusztahalastót az mi illeti (...) az mikor Körmentről Egerszegre mene az ember, Salon túl vagon egy tarack lüvésnyire (...) azon pusztán egy szentegyház is vagon (...) igen hasznunkra lészen, és javallom is, ha meg szállhatják, mert

65 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15150. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1647. január 6.

66 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 36392. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1655. október 23.

67 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 36387. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1655. augusztus 3.

az török mióta én itt lakom, háromszor is naplott azon Pusztahalastóban. Így azért, ha megépülhet, sem Körmend felé nem mehet hír nélkül az török, sem pedig leselked(ésének), naplásának helye ott nem létszen...⁶⁸ A citált szövegrészben minden bizonyonnyal a lovas katonaság soraiból kikerülő hírvivők szerepére történik közvetett utalás. Ezek a hírvivők közvetlenül a várak közti leggyorsabb információcsatornaként működtek. Erre utal 1644-ben Batthyány (I.) Ádám Perneszy Ferencnek hagyott erős parancsolata is: „ha valahonnan az falukról török hírt visznek be, azt mindjárt Körmendre hozzák, mert azért tartja az vég helyben Őfelsége az lovasokat, hogy az hova kívántatik, hírt vigyenek (...) mert az gyalog ember késedelmes.”⁶⁹

„Lárma” során a Rába menti várkapitányok a vitézljő rend mellett adott esetben a Batthyány főúri seregének kötelékében hadakozó mezei hadnagyságok katonaságára is számíthattak a védekezés során.⁷⁰ Ezen egységek a főúri sereg részeként nyilvánvalóan csak konkrét parancs esetén bocsátkozhattak harcba, de ennek ellenére a Rába parti kapitányok mind gyakrabban igyekeztek bevonni őket a folyó mellé eső portyák kivédése vagy visszaverése érdekében. Csányi Bernát 1656. évi levelében kéri a főkapitányt, hogy parancsolja meg Hertelendi Ádám hadnagynak, hogy amikor hír érkezik, a vitézljő renddel együtt ők is vegyenek részt a védekezésben: „Itten Rába mellett vannak nagyságod Hertelendi Ádám uram hadnagysága alatt lévő szolgái, talán majd 30 lovasig való. Mikor török hír

vagyon, lüvetek, kimegyek, soha egy sem ül föl. Úgy tetszik kegyelmes uram, ha emberséges emberek volnának, jó katonai rendet akarnak magokban követni mikor török hír vagyon, föl kellene ülniek, ha quartélyozni parancsolnak, jó szívvel arra készek. Nagyságod parancsolná Hertelendi Uramnak, mikor lüvetek azok is állanának elő, jönnének ki török után, mentül többen lehetnénk, annál jobban volna, mikor lármank vagyon...”⁷¹ Azt, hogy az ilyen és ehhez hasonló kéréseknek miként tett eleget a főúr, nem tudjuk, de minden bizonyonnyal minden tőle telhetőt megtett a Rába vidékének a megóvása érdekében, mivel – mint arra már a fentiekben utaltunk – a saját birtokok védelme prioritást élvezett a generalátuson belül. A legeklatásabb példát erre maga Batthyány (I.) Ádám szolgáltatja Bessenyei István kiskomári várkapitány segítségkérő levelére válaszolva 1641-ben: „mi segítséget küldjünk kegyelmednek, jó szívvel megcselekednénk, ha volna honnand küldenünk. Az magunk szolgálait pedig oda nem küldhetjük, mivel az mi Rábán inenső jószágunkat is féltjük az török rablástól, és azokra is kell vigyáztatnunk, hogy valamiképpen meg ne tréfálják...”⁷²

A vitézljő rend számára segítséget jelenthetett még a védekezésben a Körmenden állomásozó főkapitányi kontingens is, vagyis „az ország lovasai és gyalogjai”, amelyeket Batthyány kerületi főkapitányként a király által folyósított pénzből tartott fenn.⁷³ Mindezek mellett azonban jóval jelentősebb szerepe volt a Rába védelemben

68 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24516. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1651. július 24. vö. Baráth, 2015. 268–269. p.

69 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány I. Ádám iratai. nr. 114. (MOL Filmtár 51457. tekercs)

70 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány I. Ádám iratai. nr. 1020. Rohonc, 1651. augusztus 17. (MOL Filmtár 51457. tekercs)

71 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8849. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1656. július 28.

72 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány I. Ádám iratai. nr. 535. (MOL Filmtár 51458. tekercs)

73 Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. 295. p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások; 14.)

a vármegye által meghatározott időre fel-fogadott katonaságnak. A zömében őrszol-gálatot ellátó, de egyben katonai erőt is je-lentő vármegyei hadak egyfajta ad hoc jellegű védelmi elemnek számítottak, mivel a szolgálatuk javarészt addig tartott, míg a vármegye által a fenntartásukra megsza-vazott összeg⁷⁴ rendelkezésre állt. „...Nagy-ságod az vármegyei gyalog felől és az kato-nák felől, hogy az míg prófunt tart, addig ittben tartsam őket, én az parancsolatja sze-rént cselekszem. Én az gyalogokat kiszállí-tottam az Rába mellé, az török hírek felől semmit nem hallunk (...) mindenképpen jó vigyázásban leszünk itt az Rába mellett...⁷⁵ Noha a vármegyei fizetésű csapatok felállí-tása alapvetően eseti jelleggel történt, több forrás utal az aránylag rendszeres alkalmazásukra. Ugyanakkor arra vonatkozólag is találunk feljegyzéseket, hogy az időbeli korlátok⁷⁶ mellett gyakran a harcértékük is hagyott némi kívánnivalót maga után.

74 A hírek közlése mellett a vármegyei katonaság el-látásában is meghatározó szerep jutott a Rába menti lakosságnak, ugyanis a folyó mellé szálló ka-tonaság élelmezését is főként ők biztosították: „... negyed napra való élelét szerezzenek, mivel feles katona fog az Rába mellé szállani. Rába túlsó falu-beliekre is izentem, feles éléssel készen lenni (...) hogy annyival inkább elmenjen a híre, hogy készen vagyunk...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8777. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csá-kány, 1654. november 20.

75 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15163. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1647. április 18.

76 „egy hónapig gyalogot rendeltek az Rába őrzésére, minden 3 portától egy puskást, de úgy, hogy az urak is ki állítsák az magok jószágából. Az nagyságod jószágából való gyalogot Keresztúrra vagy Füzesre kell szállítani (...) vármegye gyalogját az górékban Csörönteiktől fogva Csákányig, ide Körmendre Erdődý uram ónagsága gyalogját, Sági Ferenc bíróságát Körmendtől fogva Ikervárig, Ikervárra Nádasdy uram ónagsága gyalogját, Jánosházára Dömölki bíró járását és bíróságában való gyalogo-kat...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15161. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Kör-mend, 1647. április 5.

A Körmendre rendelt vármegyei gyalogság tapasztalatlansága és fegyvelmeztlensége miatt kesergett Francsics Gáspár 1647 ja-nuárjában: „...az elmúlt pénteken jött be az új basa feles törökkel. Kiskomárom alá kiütöttek volt, de nem tettek kárt, nem lévén módjok az dologban. Az idő szintén meg-kezd keményedni, az utak megfagytak, a vi-zek által álltnak, és kevesen lehetünk vigyá-zásban (...) Nagyságodnak ez előtt is könyörgettem, s most is kérem Nagyságo-dat, adjon egy hadnagyságot ebben a hely-ben, mert magam lehetetlen dolog, hogy azt az terhet elviselhessem. Ezek között az en-gedetlen emberek között, tudja nagyságod egy ember csak egy ember, ha mire kelne derekasan az dolog, mostan soha nem bír-hatnék velek, mert ezek nem úgy vadnak, mint a tanult hadakozó emberek, hogy tud-nák a hadakozásnak és vitézségnek rendjét, több van köztük az ki soha harcot nem látott, nincsen az ki valamit próbált volna...”⁷⁷

A csapatösszevonások tehát természe-tesen elsősorban arra szolgáltak, hogy adott esetben tevőleges ellenállást fejtsenek ki, fizikailag is elhárítsák a török támadásokat. Ugyanakkor a forrásokban elszórtan ugyan, de véleményünk szerint annál hangsúlyo-sabbban jelentkezik a védelmi rendszernek egy olyan momentuma, amelyet mind ez idáig kevésbé hangsúlyozott a történetírás a Rába-védelemmel összefüggésben. Az ese-tek elvétele történő felbukkanása ellenére azt mondhatjuk, hogy a Rába mentén az osz-mánok elleni védelem egyik általános és ezzel együtt az egyik legeredményesebben alkalmazott módszere a létszámokkal tör-tető manipulálás, avagy „látszatkeltség” volt. A végvidékek kapcsán a cselvetés,⁷⁸ a dez-

77 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15152. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1647. január 15.

78 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8782. Csányi Ber-nát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1654. „ma csütörtökön hajnalhasadta korban”.

információ alkalmazása, valamint a rémhírek szándékos terjesztése természetesen nem újkeletű dolog. Ezeknek komoly következményei lehettek, mivel egy jól elültetett rémhír súlyos nyugtalanságot és morális nehézségeket is okozhatott. Keczer János egy valótlán hír kapcsán kitört pánikról a következőket írta: „...Egerszezen lútték kettőt, és azokra az lüvésekre nézve oly boldon hírt költöttek, az melyet nagy sietve, nyakok szakadtában hoztak, hogy Hídvégnél költözik az török. Az melyben semmi sem volt (igaz). Azt írhatom Nagyságodnak kegyelmesuram ez az föld népe az egész Rába mellett úgy meg bódult, hogy akár mi kis híren neki zöndülnek, az minemű nagy futásban vannak. Csak most az mit csináltak az Isten tudja minemű nehezen tudtam lecsillapítani őket.”⁷⁹

Mindazonáltal a magyar fél esetében a dezinformáció működtetésének tudatosan alkalmazott eszköze a „látszateltetés” volt, jóllehet ebben az esetben is a hírek terjedése jelentette a védelem fundamentumát. Az akaratlagosan alkalmazott módszer egyszerre volt a legegyszerűbb, legkíméletesebb és leghatásosabb védelmi technika, mivel adott esetben pusztán a megtévesztés eszközével, az ellenséggel való fizikai érintkezés nélkül tudták a védelmi rendszer hiányosságait pótolni. A megtévesztés ezen szerepére már a legutóbb idézett Csányi Bernát-levélnél is találunk utalást, de talán még ennél is érzékletesebben írják le az elmondottak lényegét Dávid István és Potyondi István alábbi sorai: „Kanizsán mostan semmi gyűlt török nincsen, akitül köllene félni, ő is (Rátky Menyhért – B. Zs.) mindenfelé vigyáztat, ha valahonnan bizonyos híre érkezik,

mindgyárt hírünké adgya, ő is azt beszéli bizonyosan az szándékja vagyon a töröknek, hogy mind egy Egerszeget porrá tegye. Ezen azt beszéli Rátki Uram, Nagodnak nem ártana az körmendieket azon kívül több szolgálait ki küldeni egy két vagy három napra, mégis az híre elmenne, hogy vigyázásban vagyunk...”⁸⁰ A megtévesztés eszközt a Zala mellett is többször alkalmazták. Perneszy István lövői kapitány is arra utal levelében, hogy az összegyűlt sereg látszata meghátrálásra fogja sarkallni a támadni szándékozó törököket: „...Szalán innend távolról megmutatom magamat, úgy abban hadgyák.”⁸¹ A csapatösszevonásoknak és az aktív csapatmozgásoknak tehát részben azt a látszatszeretést szánták, hogy ezek hírének elterjedése révén valósul meg a védelem, vagyis hogy az egyébként a teljes Rába-szakasz őrzésére elégtelen és bizonyos ideig egyben tartott katonaság létszáma permanensen magas, a Rába őrzése megvalósul, valamint a védelem felkészült egy esetleges ellentámadásra is.

A megtévesztés és „látszateltetés” hatványozott sikerére is találunk bizonyítékot, igaz ugyan, hogy csak közvetett módon. Bessenyei István 1641. évi levelében egy, feltehetően a védelem okán összegyűlt sereg vonatkozásában szárnyra kapott hír miatti oszmán készülődésről számol be: „...az töröknek feles öszvegyülésekről hírek oly volt, hogy Nagyságod hadai el nem oszlotanak, és hogy vagy Lakot vagy Segesdet egyáltalán fogván most ismég az jéggel megszállja Nagyságod, ehhez képest mind az basa, s mind az több oda alá való törökök mind egy háromezren gyülekeztenek vala

79 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24588. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1652. december 5.

80 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 10046. Dávid István és Potyondi István levele Batthyány Ferenchez. Szentpéter, 1617. december 14.

81 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 36404. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1657. december 11.

Kaposhoz, onnét Segesdhez...”⁸² Ez a példa mindenestre arra is rámutat, hogy a magyar mellett a török oldalon is kiemelt figyelmet fordítottak minden nagyobb volumenű katonai értesülésre.

Összességében tehát elmondható, hogy a Rába védelmi vonal egy alapvetően jól strukturált, szegmenseiben szorosan egymásra épülő, többlépcsős védelmi egység volt. A bevágások és fentőzések munkálatainak megszervezése mellett az információk eljuttatása a várakba, majd onnan történő továbbítása, a lakosság figyelmeztetése és a katonák egybegyűjtése okán volt nélkülözhetetlen. Az információs csatornák leggyakrabban alkalmazott elemeinek a Rába mentén a környékbeli lakosság, valamint a hírlövőrendszer számított. Az információk egybegyűjtésének és kiértékelésének következtében a nagyobb várak katonasága volt képes arra, hogy eredményes ellenállást fejtsen ki az ellenséges erőkkel szemben. Minderre általában a várak katonaságának összehívása révén került sor, de mindezen komponenszt kiegészítették a folyamatosan, de mindig csak bizonyos időre felfogadott vármezei csapatok, illetve a Batthyány főkapitányi kontingenséhez tartozó különféle alakulatok. Mindennek a fizikai védelemnek

volt az egyik meghatározó eleme a „látszat-keltés”, ugyanis a magyar fél gyakorta előzte meg az oszmán támadásokat a csapatösszevonások révén elterjedő állandó készenlét hírének segítségével. Végezetül meg kell említeni, hogy a védelem elemét alkotta még a Rábához legközelebb eső, s éppen ezért a védelmében kiemelt szerepet kapott Lövő várával való szoros együttműködés. Számos példa bizonyítja, hogy a Rába védelmét már a Zala mellett igyekeztek megvalósítani oly módon, hogy a Rába menti seregek levonulva a Zala mellé, az ottani katonasággal egyesülve igyekeztek ütőképes haderőt alkotni. A fenti példákából láthattuk, hogy az egyes védelmi intézkedések és elemek alkalmazása eltérő súllyal jelentkezett a védelem során, de ez minden esetben az adott támadástól és annak tulajdonságaitól függött. Ennek ellenére alapvetően azt mondhatjuk, hogy a megismert elemek önmagukban elégtelennek bizonyultak volna a védelmi feladatok ellátására, melyre kiváló példát nyújtanak a sikeres török portyák, melyek az esetek nagy hányadában amiatt következtek be, mert a védelmi struktúra valamelyik komponense hiányzott, vagy valamilyen okból nem tudta maradéktalanul ellátni a feladatát.

82 MNL OL P 1314. Bacsit. Miss. nr. 6403. Bessenyei István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Komár, 1641. február 15.

CSISZÁR ZOLTÁN

A hódoltság peremén

A TÖRÖK KORI ALSÓ-KEMENESHÁT (17. SZÁZAD)

Bevezető

A *Vasi Szemle* 2024. évi 2. számában közölt tanulmányom az Alsó-Kemeneshát (történelmi Kemenes-vidék) 16. századi státuszára vonatkozó adatokat tárgyalta, az alapul szolgáló forrás a *Conscriptiones portarum* (E 158). Az összeírások a 17. században is folytatódtak, a 17. századi részletek a 12-1., 12-2. kötetekben található, közel 1100 oldalon. A jelen tanulmány az előző részben megjelent írás folytatása.

Változások az összeírásokban

A Magyar Királyságban az állami adóztatás a 16. századtól rovasadó formájában történt, melyhez alapul az országgyűlések által elrendelt dikális összeírások (*dicales conscriptiones*) szolgáltak. A 16. század végéig jellemzően az osztatlan belső telek volt az adózás alapja, így az összeírások is főként a porta- (telek-) állomány feltárására irányultak. Ekkor még egy belső telek és az ezen álló ház jelentette a portát (*p.*). A századfordulón, 1598-tól a háborús pusztulásra hivatkozva csak a lakóházak (*do.*) összeírását végezték. A vagyoni állapottól független házadó a 17. század első évtizedének végén megszűnt, 1609-ben visszatértek a porta alapján kirótt adóhoz, az adóztatás a vagyonadó irányába tolódott (zsellérek adóztatása, jobbágy és zsellér közötti vagyoni különbség figyelembevételé).

A változások okainak a kistérség státusza szempontjából nincs jelentősége, a gazdasági állapot megítélésére a portaszámok,

a népesség becslésére pedig inkább a házösszeírások adatai alkalmasak.

1609-től¹ négy jobbágyházat, illetve tizenkettő zsellérházat (a 16. század végéig a zsellérek nem fizettek adót) tekintettek egy portának, az 1609. évi cikkely későbbi hivatkozásai 1622-ben² és 1635-ben³ azonosíthatók.

1647-ben⁴ az adófizetők körét kibővítették, és új portaösszeírást⁵ rendeltek el. Ekkor egy kapuszámba (portába) a négy vagy hat igásmarhával és saját ekével szántó jobbágyok közül négyet, két igásmarhával szántó jobbágyok közül nyolcat, az igásmarhával nem rendelkező jobbágyok és zsellérek közül pedig tizenhatot kellett figyelembe venni.

Változások történtek az összeírásokban alkalmazott jelrendszer tekintetében is. A jelölések a 16. század végéig viszonylag egységesnek tekinthetők: az „*i*” egész, a „*j*” fél portát („*p*”) jelent, a házösszeírások („*do.*”) nagyrészt arab számosságúak. A 17. században a „*p*” helyett a „*Por*”² jelzi a portát, a „*qr*”² a negyed portát, az „*i*” (egész) és a „*j*” (fél) továbbra is megkülönböztethető,

1 1609. évi LXII. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=60900062.TV> (Megtekintve: 2024. május 22.)

2 1622. évi XXXII. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=62200032.TV> (Megtekintve: 2024. május 22.)

3 1635. évi VIII. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=63500008.TV> (Megtekintve: 2024. május 22.)

4 1747. évi XXXVI. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=64700026.TV> (Megtekintve: 2024. május 22.)

5 1647. XXXVI. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=64700036.TV> (Megtekintve: 2024. május 22.)

k1		k2		k3		k4	
-----------	--	-----------	--	-----------	--	-----------	--

Az összeírásokban alkalmazott jelölések értelmezése

de értékük az oldal alján található összegzésben „Latus Por²”: azonosan egy; vannak olyan összeírások is, ahol az egész és negyed porták nincsenek külön jelölve, de más-más oszlopba írták azokat. A házakat „do, do²”, „Do, D.” jelöli.

A teljesség igénye nélkül kiválasztott jellegzetes példák az alábbi (k1⁶; k2⁷; k3⁸; k4⁹) képen láthatók, a képen (ahol ez nem egyértelmű) feltüntettem a jelölések értelmezését is.

A történelmi Kemenes-vidék hódoltságbeli valós státusza

Az alábbiakban részletezett adatok forrása ez esetben is az előző részben már hivatkozott *Conscriptiones portarum* (E 158). A 17. századi felmérések ritkábbak, viszont általában egy évben több felmérés is történt (pl. 1600–1601-ben öt), ez esetben csak az utolsót ismertetem. A Vas vármegyére vonatkozó összeírások az 1648. évivel zárulnak.

Az adatok részletezésénél használt jelölések:

(?) /bizonytalan olvasat; – /a hivatkozott évben nincs adat; √ /nem szerepel az összeírásokban;

< /összevont adat (*Hymusku et Merse* együtt); **Sub.** /kettős adózású (behódolt) település.

A táblázatok a településeket a könnyebb áttekinthetőség miatt a földrajzi helyzetük alapján, a Kemeneshát északkeleti végétől indulva, az óramutató járásának megfelelő sorrendben tartalmazzák. Az első táblázatba minden jelenleg is létező települést felvettem, a továbbiakban csak az adatolható helységek szerepelnek. A táblázatok végén (utolsó sor vagy sorok) az összegzett adatokat is feltüntettem.

Az adózó porták és házak száma

A történelmi Kemenes-vidék településeire vonatkozó adózási alapadatok (porta: „p.”; domus: „do.”) az összeírásokból jól meghatározhatóak. A házak szerinti adóztatás 1603-mal zárul, bár némely évben még találunk eltérő részletességű házadatokat. A 17. századi képzetes portaadatok összevethetősége a 16. századi (valósnak tekint-

6 MNL OL CP E158 10. köt. 982. p.
7 MNL OL CP E158 11. köt. 809. p.
8 MNL OL CP E158 12-2. köt. 76. p.
9 MNL OL CP E158 12-2. köt. 563. p.

TELEPÜLÉS	ÉV SZÁM							
	1601 ¹⁰	1603 ¹¹	1609 ¹²	1610 ¹³	1619 ¹⁴	1622–1623 ¹⁵	1635 ¹⁶	1648 ¹⁷
	ADÓZÓ PORTÁK ÉS HÁZAK SZÁMA							
Magyargencs	3 do. Sub.	–	1 p. Sub.	2¼ p. 14 do.	2½ p.	2½ p. Sub.	3 p. Sub.	3 p. Sub.
Kemenes-hőgyész	4 do. Sub.	2 do. Sub.	1 p. Sub.	1¾ p. 23 do.	3½ p.	3 p. Sub.	2½ p. Sub.	3 p. Sub.
Kemenes-magasi	4 do. Sub.	2 do. Sub.	½ p. Sub.	1½ p. 13 do.	1½ p.	1 p. Sub.	1¼ p.	1 p. Sub.
Vönöck	–	–	–	–	–	–	–	–
Kemenes-szentmárton	4 do. Sub.	1 do. Sub.	–	–	–	–	–	–
Kemenes-sömjén	10 do. Sub.	2 do. Sub.	½ p. Sub.	2 p. 22 do.	3 p.	2 p. Sub.	1½ p. Sub.	2½ p. Sub.
Kemenes-mihályfa	18 do. Sub.	8 do. Sub.	½ p. Sub.	3 p. 20 do.	4 p.	3 p. Sub.	5½ p. Sub.	3 p. Sub.
Tokorcs	19 do. Sub.	10 do. Sub.	½ p. Sub.	2½ p. 17 do.	3 p.	2 p. Sub.	2½ p. Sub.	2 p. Sub.
Nagysimonyi	18 do. Sub.	6 do. Sub.	½ p. Sub.	1½ p. 14 do.	1¼ p.	1¼ p. Sub.	1½ p. Sub.	½ p. Sub.
Sitke (Kissitke)	2 do. Sub.	1 do. Sub.	–	–	–	–	–	2 p. „Sitke” Sub.
Sitke (Nagysitke)	13 do. Sub.	10 do. Sub.	½ p. Sub.	2¼ p. 13 do.	3 p.	2 p. Sub.	2 p. Sub.	
Ostffyászszonyfa	13 do. Sub.	5 do. Sub.	½¼ p. Sub.	1¼ p. 27 do.	1¾ p.	1 p. Sub.	1½ p.	1½ p. Sub.
Csőnge	26 do. Sub.	9 do. Sub.	½ p. Sub.	2½ p. 30 do.	3½ p.	2½ p. Sub.	3¼ p.	3 p. Sub.
Kenyeri	12 do. Sub.	5 do. Sub.	2 p. Sub.	2½ p. 25 do.	3½ p.	2 p.	3½ p.	2½ p. Sub.
Kechked	6 do. Sub.	6 do. Sub.	–	3 p. 26 do.	3 p.	3 p.	2 p.	2 p. Sub.
Mikulosfalva	2 do. Sub.	–	¼ p. Sub.	½ p. 12 do.	¾ p.	¼ p.	1¼ p.	¾ p. Sub.
Pápoc	6 do. Sub.	2 do. Sub.	½ p. Sub.	1 p. 21 do.	2 p.	½ p.	2 p.	2½ p. Sub.
Kemenes-szentpéter	√	√	√	√	√	√	√	√
Egyházaskesző	–	–	–	<i>pemitus deserta</i>	1½ p.	½ p.	1½ p.	1½ p. Sub.
Hymusku (et Merse)	<1 do. Sub.	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	<161 do. Sub.: <161	69 do. Sub.: 69	14¼ p. Sub.: 14¼	27½ p. (277) ¹⁸ do.	37¾ p.	26½ p. Sub.: 20¼	34¾ p. Sub.: 16½	30¾ p. Sub.: 30¾

10 MNL OL CP E158 12-1. köt. 478–481. p.

11 MNL OL CP E158 12-1. köt. 555., 567–568. p.

12 MNL OL CP E158 12-1. köt. 741–743. p.

13 MNL OL CP E158 12-2. köt. 75–77. p.

14 MNL OL CP E158 12-2. köt. 169–174. p.

15 MNL OL CP E158 12-2. köt. 207–210. p.

16 MNL OL CP E158 12-2. köt. 481–484. p.

17 MNL OL CP E158 12-2. köt. 561–563. p.

18 94 nem lakott házat is tartalmaz!

hető) adatokkal csak erősen tájékoztató jellegű.

Továbbra sincs adat Kemenesszentpéter vonatkozásában, Vönöcköt, és talán Kemenesszentmártont, valamint Kissitkét érintően is az adatok hiányát az itt élő egytelkes nemesek és zsellérek más adóztatása (*Taxa Nobilium*, *Taxa Inquilinorum*) indokolhatja. Az egytelkes nemeseket már a tizenöt éves háború idején (1595-ben,¹⁹ 1596-ban²⁰) taxa²¹ fizetésére kötelezték, zselléreknek taxa fizetési kötelezettségét az 1609. évi LXII. tc. 5. § írta elő.

A máshol hiányzó adatok a települések átmeneti, illetve tartós pusztulására utalnak – ezekben az években nem voltak adóztathatók.

A 1601. évi halmozott házszám (adózó házak) a 16. század végi adatokhoz képest jelentős (több mint 40%-os) csökkenést mutat, s 1603-ban érte el minimumát, ekkor csak 69 adózó házat írtak össze. Hiányzó helységek: Magyargencs, Kemenesszentmárton, *Kechked*, *Mikulosfalua*, Egyházaskesző, *Hymusku*. Az 1610. évi adat – hozzávéve a 19³/₄ portára eső 79 jobbágházat –: 262 lakott ház, ami még mindig nem éri el a 16. század végén regisztrált 291 adózó házat. Hasonló változás tapasztalható a 16. század végi és az 1609. évi portaszámok tekintetében is.

1609-ig minden összeírt település behódolt státuszú, a kettős adózásra utaló „*Sub*” (subjectus)²² jelzés újra felkerült a települések neve mellé. Ez a térségben történt századvégi események alapján nem nagyon érthető.

Közel egy évtizedes alávetettség-mentes állapot után a regisztrált portaszám 1622–1623-ban éri el a legkisebb értéket, ami együtt jár a behódolt státusz újabb megjelenésével. Ez az állapot jellemzően fennmarad (a kettős adózás alatti kismértékű javulástól eltekintve) az 1648. évi utolsó összeírásig. Ekkor már újra minden összeírt település behódolt státuszú, *Hymusku* továbbra sincs említve.

A Kemeneshát birtokosai

A dikális összeírások az adóztatható porták és házak összeírását továbbra is birtokosokhoz rendelten tartalmazzák, a részadatok minden esetben a birtokos neve alatt vannak feltüntetve.

A térség birtokállománya továbbra is egyházi és magánföldesúri birtokokból áll. Tisztán egyházi (*Mikulosfalua*, Egyházaskesző, Pápoc), és magánföldesúri helységek (ide sorolva a teljes egészében vagy csak részben az egytelkes nemesek által lakott helységeket is) különböztethetők meg.

1601-ben²³ Kemenesmagasiban és Vönöckön 11-11, Nagysimonyiban 7, Ostffyasszonyfán 1 taxát fizető (*Taxa Nobilium*) egytelkes nemest jegyeztek fel; 1622–1623-ban²⁴ Kemeneshőgyészben 6, Kemenesmagasiban 14, Vönöckön 18, Kemenesszentmártonban 5, Nagysimonyiban 5; 1630-ban²⁵ pedig Kemeneshőgyészben 7, Kemenesmagasiban 12, Vönöckön 14, Kemenesszentmártonban 4, Nagysimonyiban 5 a taxát fizető nemesek száma. Vas vármegye 1696-ból fennmaradt nemesi összeírása szerint a fentiekén túl: már Kemenessömjénben, Kemenesmihályfán, Tokorcson, Csöngén, Pápocon is megjelennek a neme-

19 1995. évi V. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=59500005.TV> (Megtekintve: 2024. május 22.)

20 1996. évi X. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=59600010.TV> (Megtekintve: 2024. május 22.)

21 Hadisegély.

22 Alávetett, behódolt.

23 MNL OL CP E158 12-1 köt. 373–378. p.

24 MNL OL CP E158 12-2. köt. 303–305. p.

25 MNL OL CP E158 12-2. köt. 396–397. p.

sek, és Ostffyasszonyfa is visszakerül a nemesek által is lakott települések közé.²⁶

A térség egyházi birtokosai a győri püspökség és a pápoci prépostság, a magánföldesúri birtokok a Chyrmell(?), Cziraki, Hetyey, Hotthiey(?), Kisfaludi, Lysthy, Nádasdy, Ostffy, Sibrik, Sitkey, enyingi Török és Vizkelety családok (*nobiles possessionis*) kezén voltak. Az összeírásokból egyértelműen látszik, hogy a legnagyobb pusztulás

főként az egyházi birtokú falvakat érte. Ennek oka valószínűleg az, hogy a törvényileg is tiltott behódolást az egyház következetesebben próbálta megakadályozni.

A porták és házak megoszlása

Az 1610. évben nagyobb részletességű összeírás készült, ennek adatai:

TELEPÜLÉS	PORTÁK ÉS HÁZAK MEGOSZLÁSA (1610) ²⁷				
	possessor	<i>inquilini</i>	<i>libertini</i>	<i>deserta</i>	<i>aedificia nova</i>
Magyargencs	1 ³ / ₄ p.nob. Kisfaludi	1/2 p.6 do.	2 do.	2 do.	4 do.
Kemenes-hógyész	1 1/4 p.nobilium	1/2 p.6 do.	9 do.	6 do.	2 do.
Kemenesmagasi	1 p.nob. Vizkelety	1/2 p.6 do.	3 do.	4 do.	–
Kemenessömjén	1 1/2 p.nobilium	1/2 p.6 do.	1 do.	12 do.	3 do.
Kemenes-mihályfa	2 p.nobilium	1 p.12 do.	2 do.	4 do.	2 do.
Tokorcs	2 p.nobilium	1/2 p.6 do.	3 do.	8 do.	–
Nagysimonyi	1 p.nobilium	1/2 p.6 do.	–	4 do.	4 do.
Sitke (Nagysitke)	2 p.nobilium	1/4 p.3 do.	5 do.	–	5 do.
Ostffyasszonyfa	3/4 p.nobilium	1/2 p.6 do.	6 do.	15 do.	–
Csőnge	2 p.nobilium	1/2 p.6 do.	8 do.	14 do. (et combusta)	2 do.
Kenyeri	1 1/2 p.nob. Török	1 p.12 do.	9 do.	–	4 do.
Kechked	2 p.nob. Nádasdy	1 p.12 do.	4 do.	8 do.	2 do.
Mikulosfalua	1/2 p.győri püspök	–	–	7 do.	5 do.
Pápoc	1/2 p.prépostság	1/2 p.6 do.	2 do.	10 do.	3 do.
Összesen	19 3/4 p.	7 3/4 p.93 do.	54 do.	94 do.	36 do.

26 Schneider Miklós: Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1943. 6–8. p.

27 Az adatok forrása az első táblázat azonos évi adatánál hivatkozással egyező. Possessor 'birtokos'; *inquilini* 'zsellér'; *libertini* 'félszabad'; *deseta* 'elhagyott'; *combusta* 'felégett'; *aedificia nova* 'új házas'.

A táblázat első két oszlopa a jobbágy- és zsellérporták halmozott értékeit tartalmazza, a térségre vonatkozó összegzett jobbágyportaadat az 1609. évi LXII. tc. előírása szerint 79 jobbágyházat tesz ki. A térség lakott házainak száma az egytelkes nemesek és zsellérek házainak figyelembevételével tovább pontosítható. Az egytelkes nemesek zsellérei: 1622–1623-ban²⁸ Kemenesmagasiban 6, Vönöckön 7, Kemenesszentmártonban 6, Nagysimonyiban 5, Kissitkén 10; 1630-ban²⁹ pedig Kemenesmagasiban 6, Vönöckön 6, Kemenesszentmártonban 7,

Nagysimonyiban 3 a taxát fizető zsellérek (*söllyerek, sellerek*) száma.

A táblázat utolsó három oszlopa a nem adózókra vonatkozik. Az elhagyott (*deserta*) házak száma még mindig magas, bár az 1596. évi 166-hoz képest jelentős javulás tapasztalható, 1610-ben felégetett (*combusta*) házak csak három településen (Csöngén, Kenyeriben és nyilván még Egyházaskeszőn) vannak.

Az elhagyott házak számának változása az első negyedszázadban:

TELEPÜLÉS	ÉV SZÁM		
	1609 ³⁰	1610 ³¹	1622–1623 ³²
	AZ ELHAGYOTT (ÉS FELÉGETETT) HÁZAK SZÁMA ÉS MEGOSZTLÁSA		
Magyargencs	8	2	6
Kemeneshőgyész	12	6	8
Kemenesmagasi	6	4	4
Kemenessömjén	10	12	14
Kemenesmihályfa	10	4	6
Tokorcs	12	8	8
Nagysimonyi	6	4	6
Sitke (Nagysitke)	6	–	2
Ostffyasszonyfa	12	15	2
Csönge	10	14 (<i>deserta et combusta</i>)	7
Kenyeri	9	–	(7) (<i>combusta</i>)
<i>Kechked</i>	–	8	6
<i>Mikulosfalua</i>	9	7	14
Pápoc	10	10	8
Egyházaskesző	–	(<i>pemitus deserta</i>)	4
Összesen	120	>94	102

28 MNL OL CP E158 12-2. köt. 308–310. p.

29 MNL OL CP E158 12-2. köt. 399–400. p.

30 Az adatok forrása az első táblázat azonos évi adatainál hivatkozással egyező.

31 Az adatok forrása az első táblázat azonos évi adatainál hivatkozással egyező.

32 Az adatok forrása az első táblázat azonos évi adatainál hivatkozással egyező.

Összegzés helyett

Sajnos a *Conscriptiones portarum* (E 158)-ban az 1648 utáni évekre vonatkozóan már nincsenek adatok, így a századra jellemző összegzés sem igazán tehető meg. Ehelyett a tanulmányt a térségre közvetett hatást gyakorló jelentősebb események rövid ismertetésével, valamint a 18. század elejére vonatkozó kitekintéssel zárom.

A térséget érintő jelentősebb történések

Pápa 1597. augusztus 20-ai³³ és Győr 1598. március 29-én³⁴ történt visszafoglalása nyilván jelentős hatással volt a Kemeneshát településeire, bár ez a fenti adatokból nem nagyon látszik.

1601-ben már a térséghez tartozó minden település újra hódolt státuszú, pedig Zrínyi Miklós szavaival élve (más kontextusban): „az keresztény várak nem oly messze vannak”.³⁵ Pápán 1600 nyarán még közel sincs minden rendben. Ez év júniusában a pápai vallon őrség fellázadt, a várat ostrommal kellett visszavenni.³⁶ A vallonokkal már előbb is akadtak problémák, egy 1599. január 6-ai panasz szerint „a vallon katonák kifosztották a Rábán túl fekvő birtokaikat”.³⁷ Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben később is gyakoriak a vallonok³⁸ elvezénylésére, rendszabályozására vonatkozó kérések. A hódoltatás szempontjából a török

portyák lehettek a meghatározóak, a védelmi intézkedések vélhetően inkább csak a Rábától nyugatra eső részekre irányultak – a Rába folyó partjainak eltorlaszolása és erődítmények építése.³⁹ 1607-ből van adatunk a Rába gázlóinak és partjainak eltorlaszolása mellett a Marcal folyó mentén is hasonló torlaszok építésének elrendelésére.⁴⁰

1601 szeptemberének végén, az északdunántúli nyugati irányú hódoltatás központját, Fehérvárt is visszavették⁴¹ (1602. augusztus végén a törökök újra elfoglalták⁴²). Ennek pozitív hatása csak az 1601 utáni években lehetett, de az 1603. évi házősszeírások⁴³ még rosszabb képet mutatnak. Van adat a Fehérvár visszavételével járó terhekről is, 1602 elején Fehérvár helyreállítására minden 25 ház után egy-egy gyalogost kellett kiállítani 6 napi munkára.⁴⁴ A vármegye ugyanekkor minden 50 porta után egy-egy szekér kiállítását is elrendelte, és a szekerek Győrbe vitelét is előírta. Az idegen (itáliai, német) katonaság ellátása is házakhoz rendeltén történt, a hódolt területek (Rábán túliak) a kirótt terheknek a felét voltak kötelesek szolgáltatni.⁴⁵

A „tizenöt éves háború” utolsó szakaszában, Bocskai István szabadságharcának török által támogatott dunántúli hadmozdulatai Pápa térségét ugyan nem érték el,⁴⁶ de a török által segített reformáció terjedése a Kemenesháton is zavargást okozott.⁴⁷

33 Veress D. Csaba: Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete. Bp., 1983. (továbbiakban: Veress D., 1983.) 146. p.

34 Veress D., 1983. 147. p.

35 Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című verses eposzából vett részlet.

36 Veress D., 1983. 147–150. p.

37 Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1., 1595–1600. Szombathely, 1989. 173. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 2.)

38 A Habsburg Birodalom francia nyelvű alattvalói.

39 Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2., 1601–1620, 1631–1641. Szombathely, 1991.–(?) (továbbiakban: Tóth, 1991.) 14., 16., 19., 20., 28. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.)

40 Tóth, 1991. 54–55. p.

41 Veress D., 1983. 151. p.

42 Veress D., 1983. 153. p.

43 MNL OL CP E158 12-1 köt. 567–568. p.

44 Tóth, 1991. 20. p.

45 Tóth, 1991. 27–28., 31. p.

46 Veress D., 1983. 155–159. p.

47 Bedy Vince: A pápóci prépostság és perjelség története (Győregyházmegye múltjából; 6.). Győr, 1939. (továbbiakban: Bedy, 1939.) 57. p.

A „hosszú háború” 1606. november 11-én, a három fél által húsz évre megkötött zsitvatoroki békével ért véget. A béke kezdetben valóban fennállt („nem kell tartani az ellenséges portyáktól és betörésektől”;⁴⁸ „a béke... megszilárdult”⁴⁹), de 1608-ban már a békekötés feltételeinek semmibe vétele, a további hódoltatás és a határok felülvizsgálatának szükségessége a meghatározó adat a vármegyei jegyzőkönyvekben.⁵⁰ A jobbágyok hódoltsági falvakba költözését is megtiltják,⁵¹ a kanizsai pasa által készített lista falvaiban a török adó mielőbbi megfizetését szorgalmazzák.⁵² Egy 1611. szeptember végi rendelkezés szerint „Vas vármegyének csaknem fele része meghódolt és adót fizet a törököknek”.⁵³ Ez a jegyzőkönyvi megállapítás látszólag elmentmond az 1-es táblázat adatainak, ugye 1610-ben a Kemenes-vidéken összesített települések egyike sem volt hódolt státuszú.

1620 decemberében Bethlen Gábor hadai már elérték a térséget, a pápoci prépostság birtokait elfoglalták, és a prépostot hadisarc fizetésére kötelezték.⁵⁴

1622 után „viszonylagos békeévek” következtek, a Kemeneshát települései is csak részben behódolt státuszúak. A szőnyi békét (1642) előkészítő vizsgálat szerint 1630 és 1641 között Vas vármegyéből a törökök 2105 embert, 2832 lovat és ökröt hurcoltak el, valamint 26 falut hódoltattak meg.⁵⁵ 1641-ben

már újra minden kemenesháti település behódolt státuszú.⁵⁶

Portyákat nem csak a törökök indítottak, mivel a török elleni portyák „okot szolgáltatnak arra, hogy a törökök is betörjenek”, ezért ezeket a század harmincas éveitől már tiltják.⁵⁷

A portyák elleni védekezésben a vármege vélhetően csak magára számíthatott, egy 1641. évi nádori levél szerint: „a vármegye, amely oly sok török portyát és támadást látott, a hamarosan elkezdődő békétárgyalásokat is tekintetbe véve, maga gondoskodik a szükséges segítségről.”⁵⁸ 1641-től a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek is hiányoznak.

A zsitvatoroki és a szőnyi békét 1650-ben 22 évre megújítják⁵⁹ – a források szerint ezt követően nincs nagyobb háború, de továbbra is gyakoriak a török portyák.

1663 őszén a Kemeneshát lábánál lévő Marcal mentén egy jelentős országos hadiesemény, a „vati hadimustra”⁶⁰ pezsdíthette fel a térség életét – bár nem egyértelműen pozitív értelemben, ahogy ezt oltalomlevél kiállításának szükségessége is sejteti.⁶¹ Szeptember 17-én Zrínyi Miklós (1620–1664) frissen kinevezett országos főkapitányként (*totius Nationis Hungaricae Dux*)⁶², a nádor katonai hatáskörében eljárva, a jelenlegi Mersevát (*Vat, Vath, Watt* néven több esetben is használt felvonulási helyszín) térségében lévő mezőkön mustárta meg az ide összehívott, mintegy 8500

48 Tóth, 1991. 47–48. p.

49 Tóth, 1991. 55. p.

50 Tóth, 1991. 75. p.

51 Tóth, 1991. 87. p.

52 Tóth, 1991. 95. p.

53 Tóth, 1991. 115. p.

54 Bedy, 1939. 15. p.

55 Pach Zsigmond Pál – Andics Erzsébet – Berend T. Iván: Magyarország története 3/2. köt., 1526–1686. Szerk. R. Várkonyi Ágnes Bp., 1985. (továbbiakban: Várkonyi, 1985.) 1435. p.

56 MNL OL CP E158 12-2. köt. 521–523. p.

57 Tóth, 1991. 185., 216. p.

58 Tóth, 1991. 230. p.

59 Várkonyi, 1985. 1713. p.

60 Az eseményről korabeli leírások is tudósítanak. Ezek pontosítását Pálffy Géza: Zrínyi Miklós nagy napja. Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. Bp.–Pápa, 2016. (továbbiakban: Pálffy, 2016.) kismonográfiája tartalmazza.

61 Pálffy, 2016. 42. p.

62 Várkonyi, 1985. 1111. p.

főre tehető dunántúli magyar hadat. A nagyobb jelentőségű beavatkozás (Érsekújvár megsegítése) azonban elmaradt, hatása leginkább a török portyázások elleni védekezésre lehetett.⁶³ Az 1664. évi vasvári béke sem hozott változást, szemet hunyt a kettős adóztatás felett.

Az évszázad utolsó negyedét érintően 1683-ból rendelkezünk adatokkal a Bécs ellen felvonuló török hadsereg biztosítását ellátó török-tatár és kuruc hadak térséget is elérő hadmozdulatairól. Július első napjaiban „A Rába folyó innenső és túlsó részén negyvenkilenc vár, (...) részint kis város került a győzedelmes szultán uralma alá (...) Azok, melyek meghódolásukat siettek kijelenteni a magyar király (Thököly Imre) megbízottainak (...) megmenekültek” – Resid efendi török krónikája.⁶⁴ Bedy Vince szerint, a pápoci perjelség Szentpéter (Kemenesszentpéter) nevű faluja ekkor pusztult el.⁶⁵ Kara Musztafa balsikerű hadjárata a magyarországi oszmán befolyás megszűnéséhez vezetett, Fehérvár 1688. évi, majd Kanizsa 1690. évi visszavételével a nyugati irányú török expanzió centrumai is végleg megszűntek.

Kitekintés

A történelmi Kemenes-vidék török utáni állapotáról az 1720. évi országos összeírás adataiból kaphatunk átfogó képet.

A török kiűzése utáni reformok egyike az adózás rendszerének átalakítása, az 1715-ben elrendelt⁶⁶ összeírás a földadó irányába mutató kezdeti lépésként értelmezhető.

Az összeírási utasítás a pusztá falvak (megjelölve az elpusztulás idejét) összeírását is előírta, ami esetünkben lényeges forrás lehetne a tanulmány bevezetőjében kitűzött cél tekintetében. Az 1715. évi összeírás Vas megyei adatai azonban hiányoznak, így meg kell elégednünk egy későbbi összeírással. 1719-ben, az 1715. évi *conscriptio* hiányosságainak kiküszöbölése végett az összeírás megismétlését határozzák el. Az 1720-as adóösszeírás⁶⁷ a törvényben elrendelt 1715. évi összeírás helyesbítése. Csak a földterülettel rendelkező jobbágyok, zsellérek (és más falubéliek), valamint a külsősök összeírására vonatkozott, és kiterjedt a jobbágyföldet használó nemesekre is.

A magyar közigazgatás fennmaradt dokumentumainak köszönhetően tizenkilenc (két Sitke figyelembevételével: tizenkilenc) 17. századi település létezéséről van adatunk. A Kemenes-vidék eltűnt településeinek, *Hymusku* kivételével nincs nyoma a vizsgált dokumentumokban. Viszont a török kiűzése utáni első országos összeírásban, a térségben harmadik legmagasabb számú adófizetővel Kemenesszentpéter is megjelenik – ez utalhat arra, hogy a török korban még több hasonló státuszú helység is létezhetett.

Kemenesszentpétért Bedy Vince szerint, vármegyei segítséggel 1696-ban Bakos Imre pápoci perjel telepítette újra.⁶⁸

A tanulmány bevezetőjében körvonalazott problémára – középkori forrásokban beazonosított települések későbbi hiánya – a vizsgált török kori dokumentumok alapján nem adható egzakt válasz.

63 Pálffy, 2016. 43. p.

64 Veress D., 1983. 198. p.

65 Bedy, 1939. 65. p.

66 1715. évi LVII. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500057.TV> (Megtekintve: 2024. május 24.)

67 https://adatbazisonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1720_-evi-oroszagos-osszeiras/kereses (Megtekintve: 2024. május 24.)

68 Bedy, 1939. 65. p.

TELEPÜLÉS	1720. évi adózók ⁶⁹ száma	1720. évi extraneusok ⁷⁰ száma
Magyargencs (<i>Magyar Gőncs</i>)	24	–
Kemeneshőgyész (<i>Hőlgyesz</i>)	15	–
Kemenesmagasi (<i>Poor Magosi</i>)	9	–
Kemenesszentmáton	–	–
Kemenessömjén (<i>Semjén</i>)	21	4
Kemenesmihályfa (<i>Mihály ffa</i>)	43	3
Tokorcs (<i>Tokorcs</i>)	35	16
Sitke (<i>Nagy Sütke</i>)	22	7
Ostffyasszonyfa (<i>Ostfi Aszonyffa</i>)	3	–
Csönge (<i>Csenge</i>)	27	–
Kenyeri (<i>Kenyeri</i>)	9	–
Kechked (<i>Kecskéd</i>)	14	–
Mikulosfalua (<i>Sz. Miklos ffa</i>)	8	–
Pápoc (<i>Pápocz</i>)	21	–
Kemenesszentpéter (<i>Sz. Peter</i>)	31	–
Egyházaskesző (<i>Egy házas Keszű</i>)	22	–
Összesen	304	30

69 „*Colonus et Inquil.*”

70 Idegenek – az összeírt helységben földdel, szőlővel rendelkező más településbeliek.

GÁL JÓZSEF
**Szombathely képzőművészeti élete
 1919–1930**

Az első világháború után Szombathelyen is megkezdődött az évekig tétlenségre kényszerült, két évtizeddel korábban megalakított kulturális egyesület¹ újjászervezése, mivel az már egyre kevésbé volt alkalmas a lélekszámban is gyarapodó város kulturális életének irányítására, szervezésére. 1919. február 14-én a főreáliskola (ma ELTE SEK) tanácstermében értekezletet tartottak Kapi Béla (1879–1957) evangélikus püspök és Fábíán Gyula reáliskolai tanár vezetésével, amelyen elhatározták, hogy olyan köröket alakítanak, amelyekben az irodalom, a zene és a képzőművészet ápolásával és a társadalomtudományok népszerűsítésével foglalkoznak. Bejelentették azt is, hogy a már meglévő Kultúregyesülettel együttműködnek.² A Tanácsköztársaság 133 napja azonban megakadályozta a tervezett munka megkezdését, annak bukása után hamarosan megkezdődött a szervezés.

Első lépésként a hosszú idő után, 1919. szeptember 10-én összehívott kultúregyesületi választmányi ülésen³ előkészítették a szeptember 29-i nagygyűlést, amelynek legfőbb témája az alapszabályok módosítása volt. Eszerint a februárban tervezett körök helyett az egyesület közművelődési, szép-irodalmi, szép- és iparművészeti, valamint

1. kép. Kapi Béla a Vasvármegyei Kultúregyesület elnöke, 1919–1925.

Fotó: Wikipédia

zenei szakosztálya végzi a továbbiakban a város és a megye kulturális életének szervezését. A szakosztályok munkájukhoz szabad teret kaptak, így: „Minden szakosztály saját hajlamai szerint szolgálja az egyesület céljait. A szakosztályok és az igazgató választmány között a kapcsolatot az elnöki tanács tartja fenn.”⁴

A nagygyűlésen új tisztkart választottak. Az új elnök az egyesület átférfalásá-

- 1 A 20 éve (1899) alakult Vasvármegyei Kultúregyesület történetét Ujváry Ede és Várady Imre írta meg: *Ujváry Ede – Várady Imre: Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének története*. In: *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum I. évkönyve*, 1925. Szombathely, 1925. V–XXVI. p. Az egyesület kiadványa. (Továbbiakban: I. évk.)
- 2 Irodalmi és művészeti kör alakulása. = *Vasvármegye, a továbbiakban = Vvm.*, 1919. febr. 15. 2. p.
- 3 I. évk. XI. p.

- 4 A Kultúregyesület ülése. = *Vvm.*, 1919. szept. 12. 1. p.

ban nagy szerepet játszó Kapi Béla evangélikus püspök lett; alelnök Ujváry Ede polgármester-helyettes, főjegyző Sárközi Sándor reáliskolai tanár; ügyész Roher Ödön; pénztáros Pauer Arnold főgimnáziumi igazgató; múzeumigazgató-helyettes Bakos István tanár; könyvtáros Erdélyi Irén[eusz], régiségőr Horváth Róbert; néprajztárőr Vadász Norbert; képtárőr Fábíán Gyula lett. Az alapszabály módosítása után, amelynek leglényegesebb eleme a négy szakosztály kialakítása volt, az elnök indítványára eddigi érdemeik elismeréséül tiszteleti tagokat választottak: Mikes János püspököt, Batthyány-Strattmann László orvost, Batthyány Lajos grófot, Békefi Remig tudós tanárt és Mihályi Józsefet.⁵

Kapi Béla programbeszédében ekként vázolta a fő feladatot: „[...] a nemzeti kultúra mai elszomorító képét és a művészet irányát, amely letért a morális alapról [meg kell változtatni], mert erkölcsi alap nélkül kultúrát építeni nem lehet. Az egyesület az erkölcsi, nemzeti és kultúrközösségi alapra helyezkedik, s innen kiindulva akar ismereteket terjeszteni, kultúrát teremteni a művészet ápolásából, erősíteni a magyar fajunkat, annak jellemét [...] Hatalmas táborban kell egyesülnie azoknak, akik a magyar nemzeti kultúrát szolgálják.”⁶

Megválasztották a szakosztályok vezetőit is. A közművelődési szakosztály vezetője dr. Várady Imre reáliskolai tanár, a szép-irodalmi Kincs István kőszegi apátplébános, a zenei Katona József bankigazgató lett, a szép- és iparművészet szakosztály elnöke pedig Vass Béla.⁷ 1919. október 9-én megalakultak a szakosztályok.⁸ A szép- és

2. kép. Somogyi Tamás: Vass Béla, a Kultúregyesület szép- és iparművészeti szakosztályának elnöke, 1919–1927. Bronzérem, 2016. Fotó: Somogyi Tamás

iparművészet szakosztály további vezetőségi tagjai: alelnök dr. Gay Frigyes ügyvéd, titkár Fábíán Gyula reáliskolai tanár, jegyző Pogány Aladár elemi iskolai tanító.⁹

Néhány nap múlva programot is hirdetett a szép- és iparművészeti szakosztály elnöke. Elsőként jelezte, hogy szabadiskolát alapítanak a múzeum képtárában, ahol a tagok együtt dolgozhatnak, a szép- és iparművészeti ismeretek terjesztésére pedig oktató tanfolyamot nyitnak heti két alkalommal a főreáliskola rajztermében. (Megvalósításáról nem került elő dokumentum.) A legközelebbi esemény pedig már a karácsony környékére szervezett képművészeti kiállításra utalt. Ekkor a tervezett, hamarosan azonban tevékenységük centrumába került szép- és iparművészeti iskola terve még nem hangzott el.¹⁰

Az újjászervezett egyesület az 1919. november 15-én tartott kulturális estélyen mu-

5 A Kultúregyesület nagygyűlése. = Vvm., 1919. szept. 30. 1. p.

6 A Kultúregyesület nagygyűlése. = Vvm., 1919. szept. 30. 2. p.

7 I. évk. XI–XII. p.

8 A kultúregyesületi szakosztályok alakuló ülése. = Vvm., 1919. okt. 9. 3. p.

9 Uo.

10 A Kultúregyesület szépművészeti szakosztályából... = Vvm., 1919. okt. 12. 3. p.

tatkozott be. A műsorban föllépett a Zenekedvelők zenekara és a Szombathelyi Dalárda 50 tagú vegyes kara Lomoschitz Károly vezetésével. Háromesztendei működésük alatt 12 ünnepi rendezvényen és hangversenyen szerepeltek. Az estély sikere után több száz új taggal bővült az egyesület.¹¹

A bemutatkozó műsort hamarosan követő egyesületi ülésen Kapi Béla elnök a soron következő téli feladatok sorában az ismeretterjesztés fontosságát hangsúlyozta. Ennek gerincét két sorozat alkotta. A szociális témájú előadás-sorozat a többi között a házasság és család, a patriotizmus és kozmopolitizmus témájával, míg a másik filozófiai kérdésekkel foglalkozott. A tervezett programok sorába tartozott a már jelzett karácsonyi kiállítás is.¹²

A szakosztályok nagy aktivitással indították el szerteágazó tevékenységüket. A közművelődési szakosztály például líceális előadásokat tartott Dante,¹³ Petőfi,¹⁴ Gárdonyi,¹⁵ Vas Gereben és Madách¹⁶ munkásságáról. Három éven át sikeresek voltak az idegen nyelvi (német, angol, olasz, francia) tanfolyamok is.¹⁷

A zenei szakosztály az újjáalakulás és 1925 között megemlékezett a zenetörténet jeles személyiségeiről, így Beethoven,¹⁸ Schubert¹⁹ művészetéről, nagy sikerrel mutatták be Haydn *Teremtés* című oratóriumát 1920 májusában,²⁰ és számos koncertet rendeztek, például Koncz Jánosét 1921-ben.²¹

A szépirodalmi szakosztály pedig a vasi írók támogatója akart lenni.²²

A Zenekedvelő Egyesület folytatta korábbi tevékenységét, a Szombathelyi Dalárda pedig egy vegyes kar szervezését tűzte ki célul.

Az újjászervezett egyesület programjai közül kiemelkedett a már említett idegen nyelvi tanfolyam, újdonságként a munkás-gimnázium, a szép- és iparművészeti iskola²³ – amelyet az alispán nyitott meg 1920. május 17-én.²⁴ Négy féléves működés után anyagi gondok miatt megszűnt.²⁵ Hasonló sorsra jutott az 1920. november 28-án megnyílt munkás-gimnázium is. Az új intézményben két féléven át heti 12 órában tartott az oktatás.²⁶

1928-ban az egykori szép- és iparművészeti iskolára így emlékezett Fábíán Gyula: „A képzőművészeti szakosztály művészeti szabadiskolát nyitott, amely úgy a képzőművészetben, mint az iparművészetben szakszerű oktatást nyújtott azoknak, akik életkörülményeik miatt nem kereshették fel a főváros művészképző iskoláit. Az egészséges intézménynek sok növendéke volt és példát mutatott arra, hogy a sokat hangoztatott »decentralizáció« ezen a téren is, mennyire helyén való lenne és megfelelő állami támogatással Szombathelyen erőteljes művészeti iskolát lehetne teremteni. A nehézség pénzügyi viszonyok következtében a hivatást teljesítő intézmény elsorvadt.»²⁷

11 I. évk. XIII. p.

12 A Kultúregyesület munkaprogramja. Ismeretterjesztő előadások. Második kultúrest. Műkiállítás. = Vvm., 1919. nov. 20. 2–3. p.

13 I. évk. XVIII. p.

14 Uo. XIX. p.

15 Uo. XX. p.

16 Uo. XXI. p.

17 Uo. XV. p.

18 Uo. XVI. p.

19 Uo. XXI. p.

20 Uo. XIV. p.

21 Uo. XVI. p.

22 Uo. XII–XIII. p.

23 Gál József: A szombathelyi szép- és iparművészeti iskola. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2003. 1. sz. 66–71. p.

24 Gál József: A szombathelyi szép- és iparművészeti iskola 1920-ban. = Vas Népe, 2003. ápr. 10. 16. p.

25 I. évk. XIV. p.

26 Uo. XXI. p.; Gál József: Munkás-gimnázium. Iskola. A helyi művelődéstörténet dicséretes kudarca volt ez a próbálkozás. = Vas Népe, 2008. dec. 5. 11. p. 9. p.

27 Fábíán Gyula: Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének Szépművészeti Szakosztálya. In: A Képzőművészek Vidéki Szövetsége első kiállításának katalógusa. 1928. 14–15. p.

Az egyesület első három évének sikerességét szerény mértékben a minisztérium az államsegély fölemelésével (1920: 4500, 1922: 7153, 1924: 330000 korona),²⁸ a város pedig állandó segély (1922: 1000, 1924: 450000 korona)²⁹ megszavazásával ismerte el. Viszonzásul az egyesület az „[...] 1922. május 7-én tartott közgyűlésen eddigi nevét a Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete névvel cserélte föl.”³⁰

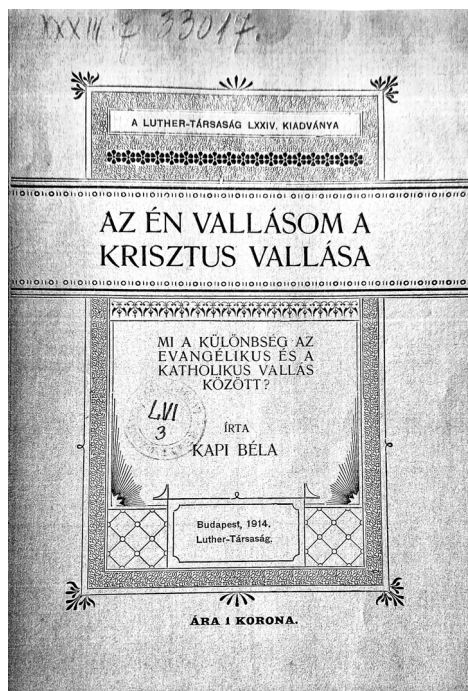
A képzőművészeti mellett a többi szakosztály is nagy lelkesedéssel végezte munkáját, a kitűzött célokat azonban a tevékenységüket végigkísérő pénzhiány és a Kapi Béla püspök körül kirobbant botrány miatt nem tudták megvalósítani.

Kapi Béla lemondása

Az újjászervezett egyesület számos nehézséggel küszködött. A legjelentősebbet a pénzhiány jelentette. Mellette nagy veszteség volt Kapi Béla hatévi elnökség utáni váratlan lemondása 1925. szeptember 30-án, amely „súlyos válságot idézett elő az egyesület életében, melynek az eddigi szellemben való továbbfejlődését bizonytalannak látja ma minden tagja, aki a lemondott elnök munkásságának értékét és jelentőségét közelebbről ismerte.”³¹

A lemondás indoka vallásfelekezeti konfliktus volt. Nevezetesen: még 1914-ben jelent meg Kapi Béla *Az én vallásom a Krisztus vallása*³² címmel írt könyve, amely a katolikus egyház Kapi által elítélt tevékenységét, a nagymérvű anyagiasságot kritizálta. A tíz

évvél korábban megjelent kötet által kiváltott megkésett konfliktus oka a háború kitörése volt, mert erre akkor nem figyeltek föl. 1925-ben viszont a kőszegi evangélikus középiskolába járó katolikus diákoknak is kezébe adták a kiadványt, s mivel a püspök nem ítélte el saját korábbi megállapításait, ezért elsőnek Rogács Ferenc kanonok, majd Tóth József nagyprépost és Kühár Flóris bencés szerzetes, egyetemi tanár lemondott kultúregyesületi tagságáról. Ezután mások is – például a szombathelyi felsőesperesi kerület országa – követték példájukat, és arról határoztak, hogy mivel Kapi megtámadta a katolikus vallást és egyházat, addig nem vesznek részt az egyesület munkájában, amíg az elnök nem kér bocsánatot,

3. kép. A konfliktust okozó könyv. A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár tulajdona. Fotó: Boros Bálint

28 I. évk. XXVII. p.

29 Uo. XXVII. p.

30 Uo. XVIII. p.

31 Uo. XXIII. p.

32 Kapi Béla: *Az én vallásom a Krisztus vallása. Mi a különbség az evangélikus és a katolikus vallás között?* Budapest, 1914. Hornyánszky. 76 p.

és arra kérték a „kerületbeli politikai községek és a katolikus híveket”, hogy lépjenek ki az egyesületből.³³ A konfliktus kirobbanásának történetét Lingauer Albin írta meg terjedelmes cikkében.³⁴

A konfliktus ellenére az egyesületi beszámoló nagyra értékelte a püspök munkáját. „A biztosan meglátott célok felé rendületlen hittel és kitartással haladt mindig s munkatársait az ő hite, lelkesedése és példája tette képessé arra, hogy vezérük nyomát minden áldozatra készen kövessék. Nemcsak a kezdeményezés előkelő feladatát tekintette a magáénak, a kivitel közkatona-munkájából is mindenkor busásan, őszinte hódolatra készítő érzékeny kötelesség érzéssel vette ki részét. Emelkedett célkitűzéseinek, lankadatlan szorgalmának, az egyesület tisztikarával való bensőséges és tiszta harmóniájú együttműködésének [...] egyéni tekintélyének köszönhető, hogy a Kultúregyesület [...] visszanyerte a város társadalmára részéről a zavaros idők folyamán feledésbe ment megbecsülést.”³⁵

Kapi lemondása és a megváltozott politikai helyzet is arra készítette az egyesület vezetőit, hogy az 1919-ben módosított alapszabály helyett a körülményekhez alkalmazkodó, 79 paragrafusból álló új dokumentumot készítsenek,³⁶ amelyet az 1926. február 21-i közgyűlésen tárgyaltak meg.³⁷

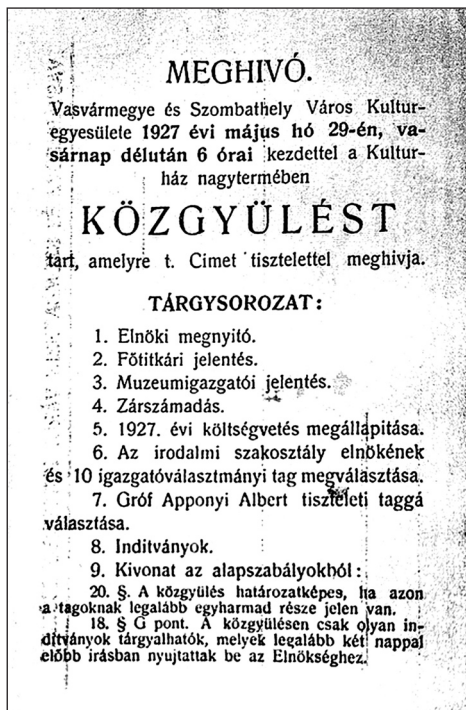
33 Egy espereskerület határozata a Kultúregyesület felől. = Vvm., 1925. szept. 30. 4. p.

34 Lingauer Albin: A kultúregyleti elnökválság kulisszái mögött. Kilobbant a harc Kapi püspök könyve miatt. A kath. papság megsértődve, nem akar vele tovább együtt dolgozni. Mi történt a kőszegi állami nevelőintézetben. = Vvm., 1925. szept. 27. 2–3. p.

35 I. évk. XXIII–XXIV. p.

36 Várady Imre: A Kultúregyesület működése 1925 októberétől 1927 júniusáig. In: Várady Imre (szerk): Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. évkönyve 1926–1927. Szombathely, 1927. Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesületének kiadása. 7–59. p. (Továbbiakban: II. évk.)

37 Uo. 7. p.

4. kép. A közgyűlés meghívója.
Spiegler Tibor tulajdona

és a március 1-i rendkívüli közgyűlésen³⁸ fogadtak el. Ennek célja természetesen alapvetően megegyezett az 1919-ben elfogadottal. Új kitételként szerepelt a működés politikamentessége, amely azonban a kivételt is megfogalmazta. Nevezetesen: „Vasvármegye közönsége körében az általános és nemzeti műveltség, az irodalom, művészet s a magyar nyelv ápolása, fejlesztése és terjesztése és ezen kívül különösen Vasvármegye múltjára vonatkozó, természeti viszonyainak s műveltségi állapotának megismerésére szolgáló adatok, tárgyak és irodalmi emlékek összegyűjtése, szakszerű összeállítása, megőrzése és tudományos

38 Uo. 38. p. Az új Alapszabály a kötet 60–72. oldalán olvasható.

alapon álló nemzeti műveltség kiépítése. Működése köréből kizár a napi politikával vagy pártpolitikával összefüggő mindenemű ténykedést s csupán az ország épségének helyreállító munkásságot, mely mindennapi politikai érdeken felül áll, tekinti hivatásával megegyezőnek.³⁹ A közgyűlés rendkívül népes vezetőséget is választott. Az igazgatóválasztmány 60 szombathelyi és 20 vidéki (Vas vármegyei) tagból állt.⁴⁰ Az igazgatóválasztmány mellett fontos szerep jutott az elnöki tanácsnak.⁴¹ A lemondott Kapi Béla elnöki tisztségét azonban nem töltötték be. Helyettesei az alapszabályok szerint a mindenkori alispán és a mindenkori polgármester-helyettes lettek.⁴²

Az újjáválasztott vezetőség sem tudta azonban folytatni a néhány évvel korábbi aktív kulturális munkát, ezért 1927. május 29-ére újabb közgyűlést hívtak össze. Ezt Lingauer Albin cikkében jelentősebbnek minősítette a korábbi közgyűléseknél. Indoka a „...pangásnak, a pénzügyi egyensúlyért való küzdelemnek sok keserves esztendeje után végre-valahára most jelentheti a Kultúregyesület első ízben, hogy kezd révbe érkezni. Feltámadt az iránta való érdeklődés, tagjai megsokasodtak, jövedelmei meggyarapodtak, belső élete felpeszdzült, munkájának eredményei is immár jobban érzékelhetők.” Jelentősnek tartotta azért is, mert „másfél esztendeje a bomlás jelei mutatkoztak.”⁴³ Az érdeklődés felkeltését igazolta, hogy szívesen áldoztak a tagdíjakra, a komoly művészhangversenyekre, az irodalmi estekre. A betöltetlen elnöki tisztre Apponyi Albertet kívánták megnyerni, aki azonban nem vállalta azt. A bomlás okai

Lingauer szerint a személyi konfliktusokban keresendők: „Már-már attól kellett tartani, hogy a személyi kérdések, félreértések és félremagyarázások parazsa felgyújtja a Kultúregyesület belső békéjét és több-kevesebb időre megbénítja a munkáját.”⁴⁴

5. kép. Rumi Rajki István: Gay Frigyes szakosztályi elnök 1927–1934. Dombormű, magántulajdon. Fotó: Gál Jenő

Akkortájt is sokféle kritikát kapott az egyesület, aminek következtében elindult az átalakulás. A kritikusok azonban nem álltak félre, hanem: „levonták magukra nézve a kötelesség konzekvenciáit és maguk állottak oda, hogy kitöltsék a vezetőség meg-

39 Uo. 60. p.

40 Uo. 64. p.

41 Uo. 48. §. 68. p.

42 Uo. 33. §. 66. p.

43 Lingauer Albin: Kultúrunka. = Vvm., 1927. máj. 29. 1. p.

44 Uo.

ritkult sorait” és maguk is segítsék a munkát. A megújulást jelezte, hogy minden szakosztály „stílusos és erős ütemű munkához látott”. Dicsérte a könyvtári munkát, az irodalmi és zenei szakosztályt. A képzőművészeti szakosztály szerény munkájának mentségéül a helyhiányt nevezte meg a cikkíró.⁴⁵ Az 1927. májusi közgyűlés előtt Vass Béla szakosztályi elnök lemondott tisztségéről.⁴⁶ Ezt a közgyűlésen jelentették be, továbbá azt is, hogy elnöknek Gothard Istvánt javasolta a szakosztály, aki levélben értesítette a tagságot, hogy nem vállalja a feladatot.⁴⁷ Az 1927. őszi tartott szakosztályi ülés elnöknek az addigi alelnököt, Giay Frigyes elnökhangú szavazással választotta meg.⁴⁸

Az év végén újabb személyi változás következett be az egyesület életében. Decemberben jelezte már a sajtó Várady Imre távozását, aki Rómában folytatta tevékenységét. A főtítkárt búcsúztató rendkívüli közgyűlésen új főtítkárt választottak dr. Krisztin Béla személyében, és megerősítette a már korábban megválasztott a szakosztályi elnöki posztokat betöltő személyeket (irodalmi: dr. Székely László, közművelődési: Dezső Lipót, képzőművészeti: dr. Giay Frigyes).⁴⁹

A közgyűlés jelentése szerint a képzőművészek jelentősebb munkáját a műterem hiánya akadályozta. Tagjai közül sokan otthon nem tudnak dolgozni, ezért lenne szükség a műteremre, továbbá azért is, mert a fiatalok szakmai irányítását nem tudják elvégezni. Elképzelésük szerint a Múzeumban műteremre alkalmas helyiséggel csak

a jelenleg érvényes lakástörvény hatályvesztése után rendelkezhet a szakosztály.⁵⁰

A májusi, megújulást kereső közgyűlés azonban nem hozta meg a várt változást. 1928. januárjában az elnöki tanács ülése ismét az egyesület anyagi válságáról tanácskozott. A megoldást az állami támogatásban látták.⁵¹

Az egyesület tovább tartó válságát jelezte az is, hogy az 1928. május 24-i közgyűlést nem tudták megtartani a tagság távolmaradása miatt.⁵² Az új időpontban megjelentek számát nem jelzi a híradás. Krisztin Ernő, az új főtítkárs alapos közgyűlési beszámolója a képzőművészeti szakosztály munkáját is értékelte. Ismét elmondta: a lemondott Vass Béla elnök munkásságának legfőbb értéke, hogy „8 éven át kitartó szorgalommal és becsületes szándékkal iparkodott a helység nélkül álló szakosztály belső életét kiformalni.”⁵³ A szép- és iparművészeti szakosztály munkájának legfőbb akadálya a műterem hiánya, hiszen több tagjának sincs lehetősége otthon dolgozni. A megoldás ideiglenes lehetőségét abban látta, hogy „a székház alagsorában lévő egyik helyiségét” rendelkezésükre bocsájtja akkor, ha az aktuális körülmények ezt lehetővé teszik.⁵⁴

45 Uo.

46 A Kultúregyesület választmányi ülése. = Vvm., 1927. máj. 26. 6. p.

47 Lingauer Albin: A kultúrmunka. = Vvm., 1927. máj. 29. 1. p.

48 Giay Frigyes dr. lett a képzőművészeti szakosztály elnöke. = Vvm., 1927. okt. 28. 4. p.

49 Várady Imre dr. búcsúja a Kultúregyesülettől. Bantett a Sabariában. = Vvm., 1927. dec. 21. 2. p.

50 II. évk. 17. p.

51 Anyagi válságban van a Kultúregyesület. Az elnöki tanács ülése. = Vvm., 1928. jan. 24. 2. p.

52 A Kultúregyesület elhalasztott közgyűlése. = HÍR, 1928. máj. 31. 3. p.

53 Jelentés a Kultúregyesület múlt évi működéséről. Dr. Krisztin Ernő beszámolója. = Hír, 1928. jún. 5. 2. p. A hét részben közölt beszámoló az idézett rész III. fejezetében olvasható.

54 II. évk. 17. p. Az 1925–1927 közötti időszak munkájának alapos dokumentációja az évkönyv 21–53. oldalon, a pénztári beszámoló pedig az 54–55. oldalon olvasható.

A képgyűjtemény (1899–1930)

A képek gyűjtése az egyesület 1899-es megalkulásával kezdődött. Az összegyűlt képekről (téma, szám, alkotó, volt tulajdonos) jelenleg a szükséges dokumentumok hiánya miatt nem áll rendelkezésünkre megbízható adat. Az első, 1908-as keltezésű leltár azonban bizonyára tartalmazza az egyesület alakulásakor felajánlott és a képtárba került alkotásokat is. A képtári állomány gyarapodásáról alkalmanként megjelent sajtóhíradások, 1920 után pedig az évkönyvek és néhány igazgatói jelentés alapján tudunk számot adni.

Az első képek elsősorban ajándékozás, illetve szerény mértékben vásárlás útján jutottak a gyűjteménybe. Ezek a jeles személyiségeket, fontos történelmi színhelyeket ábrázoló festmények alapozták meg a tervezett képtár alapját. Végh Gyula beszámolója 1908-ban néhány adományozó, jelesül Bezerédj István főispán, Almássy Ede, Korniss Emil, Sándor Ákos és mások nevét is említi.⁵⁵ Szintén az első ajándékozók közé tartozott László Fülöp és Seemanné Vörös Erzsébet (6. kép).⁵⁶

A jelentős gyarapodást az 1908-ban – a múzeum felavatásakor – a Szépművészeti Múzeum 40 darabos letéti állománya jelentette.⁵⁷ Végh 1909. május 14-én kelt jelentésében pedig arról számolt be, hogy öt alkotással ajándékozás révén, illetve a múzeumi és könyvtári felügyelőség 24 színes reprodukciójával és Iványi-Grünwald Bélától vásárolt olajfestménnyel bővült a gyűjtemény. Összesen 30 darabot jelez, ami valószínű,

hogy csak a múzeum saját tulajdonú képeinek száma.⁵⁸ Végh Gyula ebben a levélben – akárcsak más alkalmakkor – is az állandó kiállítás fontosságát hangsúlyozza. Bodányi Ödön 1910-ben megjelent könyvében viszont 142 képet jelez: 61 eredeti alkotást, illetve „81 pedig nagy művészek örökbecsű képeinek művészi másolatai reprodukciói”.⁵⁹

A következő adalék 1912-ből való. Ekkor két alkotással bővült az állomány. Ebben az évben az összesített jegyzék szerint már 143 festmény, 2 rajz és 23 iparművészeti tárgy, összesen 168 műtárgy alkotta a gyűjteményt.⁶⁰ Ettől az időtől az egyesület 1919. évi újjáalakulásáig egyelőre nem került elő újabb adat, jóllehet ezekben az esztendőknél is gyarapodott az állomány, hiszen 1913-ban és 1914-ben is a Kultúrházban nagyszabású kiállításokat láthattak a nézők, és vásárolhattak is. A kiállítók föltételezhetően alkotásaikból ajándékoztak a múzeumnak, és vásárolhattak is néhány képet.

A háború alatt viszont ritkultak a bemutatók. 1916-ban Zeller Mihály rendezett jótékonyági tárlatot.⁶¹ 1917-ben Harmath Miksa képkereskedő képeiből válogathatott,⁶² 1918-ban és 1919-ben pedig kirakati tárlatot tekinthetett meg a művészetkedvelő közönség, elsősorban helyi alkotók munkáit.⁶³

Az egyesület későbbi gyűjteményéről is csak hiányos, illetve eltérő adatok találhatók a korábbi évekhez képest. A háború alatt a múzeum oktatási célokat is szolgált, így a tárolás helye, módja nem ismert. Az időközben kialakult saját gyűjteményt ma ismeretlen helyen őrizték, az 1908. évi mú-

55 Végh Gyula: A szombathelyi képtár. = Vvm., 1908. okt. 4. 1. p.

56 A múzeum képtára. = Vvm., 1908. okt. 10. 4. p.

57 SMTÖ Múztört. ir. 34/1908. Elismervény azokról a képekről, amelyeket letétben átvettek a Szépművészeti Múzeumtól. Aláírók: Kárpáti Kelemen és Végh Gyula.

58 SMTÖ Múztört. ir. 8/1909.

59 Bodányi Ödön: Szombathely város fejlődése 1895–1910-ig és műszaki létesítményei. Bp., 1910. 196. p.

60 SMTÖ Múztört. ir. 8/1909.

61 Képkiallítás a Sabáriában. = Vvm., 1916. jún. 4. 5. p.

62 Képkiallítás a Sabáriában. = Vvm., 1917. jún. 7. 3. p.

63 Gál József: A szombathelyi képzőművészeti élet kezdetei, 1899–1919. = Vasi Szemle, 2023. 1. sz. 67. p.

zeumi letétet pedig valószínűleg visszaszállították Budapestre, mert az 1921 márciusában keltezett levél szerint újabb képgyűjtemény kérését az államtitkár elutasította. Indoka szerint „a múzeum viszonyai között nem lát[ok] garanciát arra nézve, hogy egy újabb gyűjtemény rendeltetését be tudná tölteni” – írta.⁶⁴

1925-ben azonban az igazgatói jelentés már a Szépművészet Múzeum újabb letéti anyagáról ad hírt. 46 alkotást említ, de konkrétan nem nevez meg egyetlenegy sem.⁶⁵

Az 1927. évi leltár szerint a képtár állománya: a Szépművészeti Múzeum 42 darabból álló letéti kollekcója és a múzeum 56 darabból álló saját tulajdonú gyűjteménye. Ez utóbbiból 26 a művészek ajándékozása, illetve a támogatók (Ujváryi Ede, Pick György, Stadler Izidor, Katona József és mások) pénzbeli adománya révén került a múzeum tulajdonába. Az intézmény szerény keretéből is vásárolt alkotásokat.

Több alkotásról a Fábíán Gyula által közölt összeállításból nem derül ki, mikor és hogyan kerültek a múzeum tulajdonába.⁶⁶ Az iparművészeti gyűjteményről hasonlóan részletes dokumentációt nem közölt a gyűjtemény gondozója, mindössze kilenc egységbe sorolta a kollekciót. A képtári részhez hasonlóan – az anyag természetéből adódóan – még inkább jelentkező helyhiány miatt panaszkodott.⁶⁷ Hasonló dokumentáció a korábbi időszokról nem áll rendelkezésünkre.

1928-ban a Nemzeti Szalon vidéki alkotókat bemutató tárlatán összesen 232 kép volt látható, köztük 8 vasi művész 26 alkotása. Jelesül Fábíán Gyula 4, Fábíánné Biczó Ilona 6, Giay Frigyes 1, Horovitzné Lukács

Stefi 5, Jaksa István 2, Csebi Pogány Aladár 2, Saághy Michaela 4, Vass Béla 2 darab.⁶⁸ A Szalon kiállításán látható festmények néhány alkotójának a neve nem szerepel Fábíán 1926–1927-es múzeumi gyűjteményi listáján, így nem tudható, hogy a kiállított alkotások már a múzeum tulajdonában voltak-e, vagy a kiállítás idején az otthon őrzött munkáikat mutatták be. Ebben az esztendőben a gyűjtemény számáról nem található adat, de valószínű ezen alkalmakkor is gyarapodott néhány művel az állomány.

1929-ben a bővülés 5 darab 570 pengő értékű adomány (Schindler Sándor, Rajki István, Radnainé Bauer Erzsi, Gyügyei Nagy Zsigmond, Erdődy Gyuláné alkotásai – 7. kép) és 5 darab vétel révén (Erdődy Gyuláné 4, Kovács Jenő József 1 darab – 950 pengő értékben) történt.⁶⁹

Kiállítások a Kultúrházban

Az egyesület képzőművészeti tevékenységének leglátványosabb része a képkiallítások rendezése, illetve a különböző tárlatok fogadása volt. Tárlatokat azonban a szakosztály mellett rendszeresen szerveztek a műkereskedők is.

Mivel a kiállítások zömének a Kultúrház adott helyet, nyilvánvaló: ha a helyi művészek nem is szerepeltek e bemutatókon, azok a szakosztály tagjai számára is tanulmányozhatók voltak, így figyelemmel kísérhették az ország képzőművészeti életének alakulását.

A város más helyein (Kovács Szálló, Vármegeyháza) összeállított bemutatókról külön fejezetben szólok. E tárlatok rendezője

64 SMTÖ Múztört. ir. 9/1921.

65 SMTÖ Múztört. ir. 35/1925-3.

66 Fábíán Gyula: Képtár = II. évk. 74–79. p.

67 II. évk. 79–81. p. Horváth Tibor Antal: Iparművészeti gyűjtemény.

68 Fábíán Gyula: Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének Szépművészeti Szakosztálya. = A Képzőművészek Vidéki Szövetsége első kiállításának katalógusa. 1828, Nemzeti Szalon 388-ik kiállítása.

69 SMTÖ Múztört. ir. 3/1930.

a híradásokban azonban nem mindig szerepel, így az sem, hogy az aktuális kiállítást a szakosztály hívta-e, vagy a kiállítók kérésére vállalta a bemutatót.

1919

Az 1919 szeptemberében újjáalakult egyesület első, karácsonyinak nevezett kiállításának szervezéséhez gyorsan hozzákezdtek a vezetők. Október 31-én már a zsűri tagjainak nevét – Vass Béla, Gothard István, Fábíán Gyula, Giay Frigyes, Lócsey Ferenc, Kiss Zoltán – is megismerhették az érdeklődők. A belépőjegyek ára: nyitáskor öt, később két korona volt, amelyet a múzeum képtárának támogatására kívántak fordítani.⁷⁰ A kiállítások nagy része a későbbi esztendőben is rendszerint belépődíjas volt, a bevétel az intézmény céljait szolgálta.

A karácsonyi kiállítás december 19-én nyílt meg a Kultúrház képtárában. „A bemutató képei zsúfolásig megtöltötték a termet, de a rendezőknek sikerült úgy elhelyezni azokat, hogy minden mű a legelőnyösebb beállításban látható.”⁷¹ A tárlaton egyes zsűritagok (Vass Béla, Gothard István, Fábíán Gyula, Kiss Zoltán) alkotásai is szerepeltek. Mellettük többek között Horváth Béla, Olgay Ferenc, Pogány Aladár, Révész Imre, Fábíánné Biczó Ilona, Gruber Imre olajképeket, Horváth Béla szobrokat és tollrajzokat, pasztelleket, Hackler Vilmos karikatúrákat, Kiss Zoltán fotókat állított ki, de meg lehetett tekinteni Derezsán Bözsi, Soltész József, Bán Rezső iparművészeti munkáit is. A kiállítók nagy része egy-egy mondatnyi dicséretet kapott a hírlapi méltatótól.⁷²

70 A Kultúregyesület kiállítása. = Vvm., 1919. okt. 31. 3. p.

71 Kiállítás a Kultúrházban. = Vvm., 1919. dec. 13. 3. p.

72 Uo.

1920

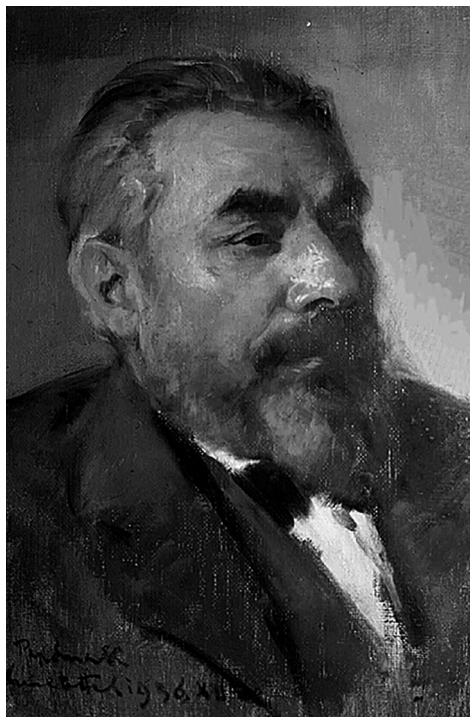
Az év legfontosabb szakosztályi programja a szép- és iparművészeti iskola megszervezése és elindítása, később a tanítványok munkáinak bemutatása volt. Természetesen a szakosztályi tagok alkotásaiból is rendeztek kiállításokat.

1920 szeptemberében az iparosok, a gyárak és a képzőművészek közösen mutatták be munkáikat. A gyárakat a kőszegi nemez-, a pinkafői posztó- és a körmendi magpergető gyár, az iparosokat a jáki cserepesek, Bauer István cipézmester, egy szobafestő és egy pinkafői faiparos tárgyai képviselték.

Az iparművészek között voltak az acsádi csipkeverők, egy zsebkendőkészítő, ide sorolták Kiss Zoltán fotóit, egy erdélyi menekült tanár plakettjét és Lócsey Ferenc munkáit. Mindezek mellett Erdődy Gyuláné olajfestményei, Giay Frigyes csendéletei, a Fábíán házaspár grafikai munkái, Vass Béla, Széchenyi Jenő alkotásai voltak láthatók.⁷³

A Kultúregyesület önálló, karácsonyi kiállítása 1920. december 19-én nyílt meg a Kultúrházban. 131 alkotást láthattak az érdeklődők. A kiállítók nagy része a város ismert festője, grafikusa volt. Gothard István (9. kép), Fábíán Gyula, Fábíánné Biczó Ilona, Wickenburg István, Bauer Erzszi képeiket, Tóth István (10.) és Merkly Ferenc szobraikat hozták el a bemutatóra. Megjelentek az „új”, de a megyeszékhelyhez kötődő művészek is. Az utóbbiak közé tartoztak: Horváth Béla és Khauler József pinkafői rajztanárok, Hende Vince, Hosszú Pintér Gyula, Révész Imre és Haczky Egon. Az alkotásokat ezúttal is egy-egy mondattal dicsérte a recenzens, majd összegzésül meg-

73 Kiállítás a Kultúrházban. = Vvm., 1920. szept. 19. 2. p.

8. kép. Radnóti Kovács Árpád: Fábián Gyula
szakosztályi titkár – olaj, vászon.
Magántulajdon

10. kép. Tóth István: Szily János püspök.
Fotó: Garas Kálmán

állapította: valamennyi megérdemli, hogy városunk, megyénk minden művelt embere megtekintse azokat.⁷⁴

1921

Az 1921. év kiállításain elsősorban a szépi- és iparművészeti iskola tanulóinak vizsgadarabjait mutatták be.

Egy szeptemberi híradás ugyan arról szólt, hogy a Nemzeti Múzeum (helyesen Szépművészeti Múzeum) képeit hamarosan Szombathelyre hozzák – letétbe. A sajtó többek között Munkácsy, Markó, Ligeti, Iványi-Grünwald nevét említi, utána ellenben

74 A Kultúregyesület képkiallítása. = Vvm., 1920. dec. 19. 2. p.

nincs hír a megérkezésről.⁷⁵ Az 1923. májusi tárlaton azonban már bizonyára a letétbe kapott képeket tekinthette meg a közönség.

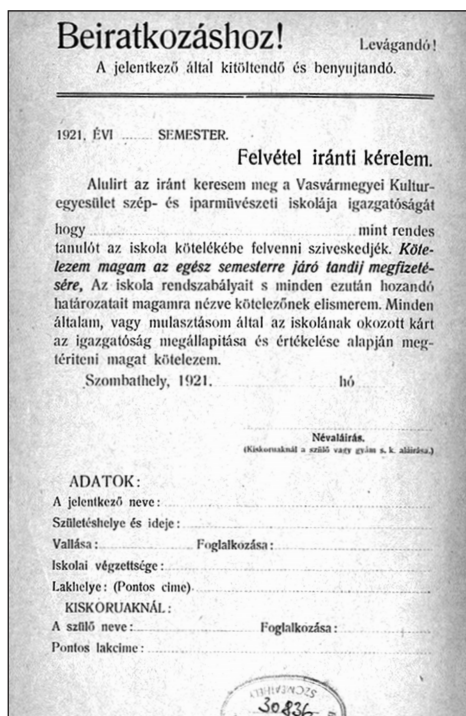
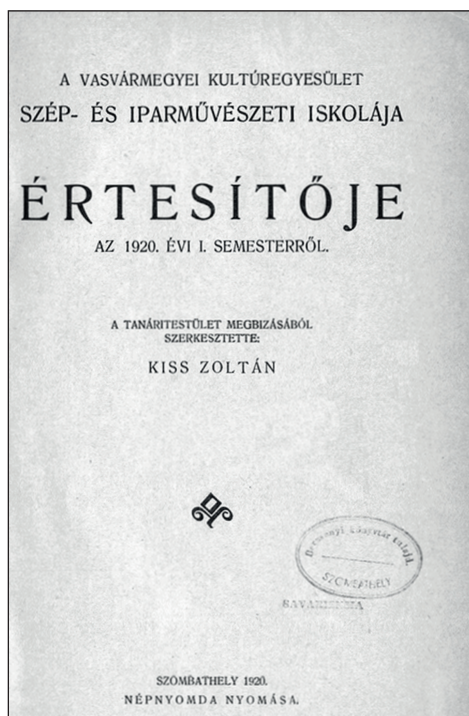
1922

Egyesületi kiállítás rendezéséről ebben az évben nincs hír, de a műkereskedők bemutatóiról igen.

1923

A legközelebbi kiállítás ideje 1923 márciusa. A vasi művészek három győri akvarellistával – Békési Leó, Herritz Oszkár és Szabó Alajos – közösen mutatkoztak be a Kultúr-

75 A Kultúregyesület képtára rendezés alatt. = Vvm., 1921. szept. 7. 2. p.

11–12. kép. A Szép- és Iparművészeti Iskola értesítőjének címlapja és beiratkozási lapja.

A Berzsenyi Dániel Könyvtár tulajdona. Fotó: Boros Bálint

házban. A vasiak a már rendszeresen jelentkező alkotók közül kerültek ki: Giay Frigyes, Fábíán Gyula (13. kép), Fábíánné Biczó Ilona, Vass Béla, Kiss Zoltán, Szegedy Sándor, Pogány Aladár. Hozzájuk csatlakoztak a művészeti iskola tehetséges növendékei: Dala József, Mallasz Margit és az egyik legtehetségesebbnek tartott Saághy Michaela, aki a méltató szerint „épp olyan szakavatott és áldott tehetségű kezelője a vésőnek, mint az ecsetnek”.⁷⁶

Májusban a Szépművészeti Múzeum le-tétbe adott újabb 42 festményét mutatta be a képtár. Az alkotók közül néhány: Zichy

Mihály, Ligeti Antal, Munkácsy Mihály, Markó Károly, Lotz Károly, Edvi-Illés Aladár, Szlányi Lajos, Szikszay Ferenc, Valentini János, László Fülöp, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Mednyánszky László, Szinnyei Merse Pál, Zemplényi Tivadar, Pállik Béla, Deák-Ébner Lajos, Bruck Miksa, Knopp Imre, Réti István, Bihari Sándor, Jendrassik Jenő, Kardos Gyula, Coulin Artúr, Aggházy Gyula.⁷⁷

76 Műkiállítás Kultúrházban. = Vvm., 1923. márc. 25. 2. p.

77 Ma nyitják meg a Múzeum képtárát. Látogatás a képtárban. = Vvm., 1923. máj. 20. 4. p. A 42 alkotást Fábíán Gyula a II. évk. 75–76. oldalán sorolja föl. Valószínűleg az 1921-es hírben (75. sz. hivatkozás) említett gyűjtemény ekkor kerülhetett/került Szombathelyre.

1924

1924-ben egyesületi bemutatóról nem táltam tudósítást. Megvásárolható képek azonban nem hiányoztak, mert a műkereskedők – elsősorban Laudon József – nagy választékban hoztak Szombathelyre.

Az esztendő újdonsága volt karácsonykor a Szombathelyi Takarékpénztár (ma Centrum Áruház, Fő tér 12.) épületének Berzsenyi utcai (ma Széchenyi utca) részén egy képgaléria megnyitása. Az üzlet a korszak jeles festőinek (Rudnay, Iványi-Grünwald, Mednyánszky, Spányi és mások) alkotásait ajánlotta a vevőknek. A festmények mellett iparművészeti tárgyakat – perzsaszőnyegeket, üvegfestményeket, bronz dísz tárgyakat, ötvösmunkákat, gyűrűket, vázákat, porcelánokat – is lehetett vásárolni.⁷⁸

1925

1925-ben szokatlanul gazdag volt a kiállítási program. Az első jelentős tárlatot januárban Darnay Kálmán sümegi múzeumigazgató szervezte. A célokat ezúttal is így határozták meg a szervezők: a „kávéházi képkiallítások gyakorlatának véget vetni és a magyar művészekről vásároljanak olcsón alkotásokat” a művészetkedvelők.⁷⁹ Az indoklás kevésbé értelmezhető, hiszen a műkereskedők szinte kizárólag magyar művészek alkotásait kínálták az érdeklődőknek. A bemutatón Bakoss Tibor akvarelljei, Beck Ö. Fülöp plakettjei, Istók János szobrai, Szlányi Lajos tájképei, Várady Gyula balatoni festményei és a Fábíán házaspár képei, központjában pedig az ostffyasszonyfai születésű Czencz János (14. kép) alkotásai voltak láthatók. A művészt a megnyitó előtt Fóth Kálmán mutatta be a *Vasvármegyében*.⁸⁰ A kiállítást

78 Iparművészeti és szépművészeti Salon Szombathelyen. = Vvm., 1924. dec. 20. 4. p.

79 A vasmegeyi Kultúrház első kiállítása. = Vvm., 1925. jan. 3. 4. p.

80 Fóth Kálmán: Czencz János festőművész. = Vvm., 1925. jan. 13. 2. p.

Tarányi Ferenc ajánlotta az érdeklődők figyelmébe.⁸¹ Czencz János kollekciójáról így írt a kritikus: „Képei opálos, átszűrt hatást keltenek, amelyek harmóniában állanak az élénk színkontrasztokkal. A művész már több nagy kiállításon díjat nyert. Jelenleg 26 kisebb-nagyobb, de egytől-egyig csupa értékes képpel szerepel.”⁸²

Márciusban önálló bemutatón láthatta a közönség Orbán Dezső⁸³ munkáit a Kultúrházban. A tárlatot előkészítő propaganda a művész pályafutását ismertette: „A Nyolcok⁸⁴ forradalmi társaságában indult. A hypermodernség aztán lehámlott és briliáns karrier és fejlődés után Orbán Dezső egyik legkiválóbb impresszionista festőnkké forrta ki magát, aki lerázta minden különlegességét és furcsaságát és letisztult, megerősödött, mindenkitől speciálisan különböző egyéni irányban nyugodott meg. Kész, beérkezett művész. Témái az impresszionizmus megismerése: a levegő és a fény, művészetének fő jellemzői pedig a nagy formák, a természet összefoglaló látása [...] Tónusai tiszták, színeiben erő, frissesség árad. A formák egymáshoz való viszonyának tökéletes ismerője, kifejeződései tisztára festői kifejeződések.”⁸⁵

A modern irányzatok megismertetését is változatlanul fontosnak tartották a szak-

81 A Kultúrház művészkiallításának megnyitása. = Vvm., 1925. jan. 15. 4. p.

82 A Darnay kiállítás nagy sikere. = Vvm., 1925. jan. 16. 3. p.

83 Orbán Dezső gyűjteményes képkiallítása a Kultúrházban. = Vvm., 1925. márc. 4. 5. p.

84 A Nyolcokról: a legjelentősebb magyar avantgard művészcsoport a 20. század elején (1909–1919). Hatott rájuk a francia fauves, a posztimpresszionizmus, Paul Cézanne, az expresszionizmus, a kubizmus és a szecesszió. Tagjai: Berény Róbert, Czigány Dezső, Czöbel Béla, Kernstock Károly, Márffy Ödön, Orbán Dezső, Poór Bertalan, Tihanyi Lajos. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyolcok> (Megtekintve: 2022. december 29.)

85 Orbán Dezső festőművész előadása. = Vvm., 1925. márc. 6. 3. p.

osztály vezetői, ezért a már 1900-as évek első évtizedében megkezdett ismeretterjesztő előadások folytatását szervezték/terveztek. Orbán Dezső jelenléte alkalmat kínált arra, hogy őt – aki pályája kezdetén a modern irányzatok képviselője volt – kérjék föl ilyen témájú előadás megtartására. Összefoglalójában elmondta, hogy ezeknek a törekvéseknek a képviselői a téma leegyszerűsítésére törekedtek. Példaként a kubistákat említette, akik a legegyszerűbb elemekből, a háromszögekből rakták össze műveiket. De nemcsak a kubisták képviselték a modern megjelenítést, hanem a futuristák, az expresszionisták és az impresszionisták is törekedtek az új megjelenítésre. De többen – fejezte be az előadását – újra kezdenek visszatérni a naturalista irányzathoz.

Szeptember 6–10. között R. Bauer Erzsik grafikus mutatta be munkáit a Kultúrházban. A képei közül a Petőfi- és Jókai-ünnepségek tiszteletére karcolt portrékat, valamint a *Háromkirályok*, a *Hegyibeszéd* címűeket és a tájképsorozatot dicsérte a méltató.⁸⁶

1925. november 29-én Tarányi Ferenc főispán, Bakoss Tibor képzőművész és Kapi Béla egyesületi elnök nyitották meg a három évvel ezelőttihez hasonló kiállítást, nevezetesen a képző- és iparművészek, valamint üzemek közös tárlatát, amelyen a megyei elit képviselői, köztük Mikes János megyés püspök, Horváth Kálmán alispán, Kiskos István polgármester is megjelentek.⁸⁷

A tárlat összbenyomását a kritikus már az első sorokban megfogalmazta: „A kiállítás nem nyújt harmonikus összhatást, nem jelent egységes színvonalat, s ez [...] születési hiba (?) és a kiállítóknak abból a szán-

dékából ered, hogy nemcsak kész, beérkezett művészek tényleges értékeket reprezentáló műveit mutatták be, hanem helyet adtak mindazoknak az egyelőre még csak felsejében lévő tehetségeknek is, akiknek műveiben valami ígéret, biztatás csillámlik.” A kiállítók között szereplő ismertebbek: Vass Béla, Biczó Ilona (15. kép), Fábián Gyula, Giay Frigyes, Horváth Béla, Tóth János, Alföldi János, Horovitzné Lukács Stefi, Pogány Aladár, Seemanné Vörös Erzsébet. Kevésbé ismertek: Bardócz Dezső, Gyertyányi Németh Gyula, Wille Lajos és a fiatalok: Pogány István VI. osztályos főgimnáziumi tanuló, Mallász Otilia (17 éves grafikus), Gruber Ferenc fotós (Budapest). A soproni Képzőművészeti Kör tagjai: Stornó Pál, Fangh Rezső akvarellista, Strebencz Károly, Della Pietra, Steiner Antal. Az ipart a Hódmezővásárhelyi Majolikagyár és a Herendi Porcelángyár képviselte, amelyeknek termékeit viszonylag olcsón lehetett megvásárolni.⁸⁸

Karácsonyra – december 15-étől – Edvi Illés Aladár és felesége, Karádi Etelka alkotásait tekinthették meg az érdeklődők a Kultúrház olvasótermében. A megnyitón Ujváry Ede helyettes polgármester tevékenységük nagy értékének azt tartotta, hogy a „fiatal generációnak irányt mutatnak művészetük tökéletesítésére”, és ezáltal nemzeti missziót is teljesítenek. A tárlat a házaspár munkáiból gazdag válogatást mutatott be, Ujváry ebből az akvarellek hangulatosságát dicsérte. Karádi Etelka festményei közül a portrék, különösen a gyermekportrék tűntek ki. Edvi Illésnek két alkotását, a *Konyharészlet* és az *Őszi tarló* címűeket megvásárolta a múzeum.⁸⁹

86 Grafikai kiállítás a Kultúrházban. = Vvm., 1925. szept. 4. 5. p.

87 A vasi művészek kiállításának megnyitása. = Vvm., 1925. dec. 1. 6. p.

88 Vasi művészek kiállítása a Kultúrházban. = Vvm., 1925. nov. 29. 3.

89 Edvi Illésék kiállítása Szombathelyen. = Vvm., 1925. dec. 16. 3. p.

A festőművészt egy hosszabb beszélgetésben mutatta be a *Vasvármegye* riportere.⁹⁰

1926

A Kultúrház első tavaszi kiállításán, április 1-jén Wagner Géza alkotásait Ujváry Ede ismertette a közönséggel. A kollekciónról így írt a méltató: „A képek túl minden izmuson, irányon egyetlen törekvéssel releválnak; a legtisztább szépet a legtökéletesebben kifejezni, de a legegyszerűbb eszközökkel. A képeket erős anyagszerűség, biztos kompozíció, tökéletes színhatás, és a legapróbb nüanszokat is kifejező pompás kidolgozottság jellemzi.” A tárlaton a művész többféle technikával készített alkotásai szerepeltek: pasztellek, akvarellek, olajfestmények és rézkarcok. Témái a Balaton és különféle jelentős épületek: *Márianosztrai templom*, *Notre Dame*, *Tóalmási kastély*, *Egyetemi templom*, *Rákóczi utcai részletek*, *Egy zsuppos ház*. A művész érdeklődése ekkoriban a kerámia felé fordult. Ezekből többet is megtekinthettek az érdeklődők.⁹¹

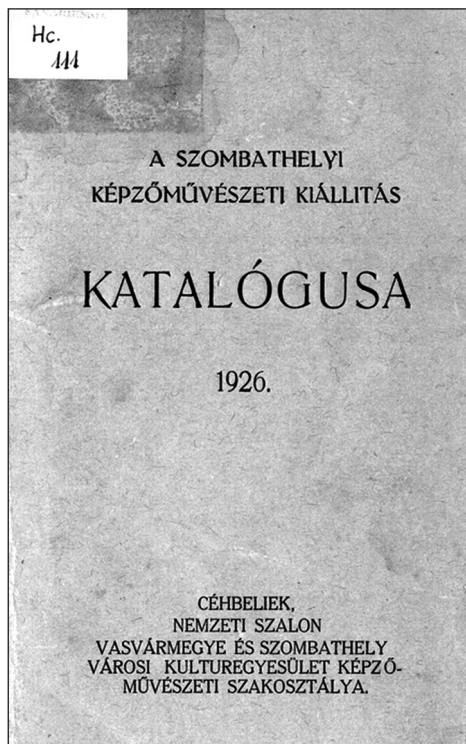
A Kultúregyesület legjelentősebb kiállítása 1926-ban a Nemzeti Szaloné volt. 23 év után újra láthatták a nézők a kortárs művészet számos alkotójának munkáit. A tárlat fontosságát jelezte a védnökök személye: Cziráky József gróf, dr. Horváth Kálmán alispán, Lingauer Albin országgyűlési képviselő, Mikes János püspök, Tarányi Ferenc főispán, Kiskos István polgármester és a Kultúregyesület vezetőinek néhány tagja: Vass Béla, Ujváry Ede, Várady Imre.⁹²

Az 1926. június 20-án megnyílt tárlaton a Nemzeti Szalon (1894–) mellett a Céhbeliek (1908–1941), a Szinnyei (1920–1949) és

90 ny: Beszélgetés Edvi Illés Aladárral. = Vvm., 1925. dec. 16. 3. p. – Egy év múlva a házaspár Kőszegen mutatta be kollekciónját. Ld.: Edvi Illés Aladár kőszegi kiállítása. = Vvm., 1926. okt. 4. 4. p.

91 Wagner Géza kiállítása. = Vvm., 1926. ápr. 2. 2. p.

92 Ma nyílik a Nemzeti Szalon 62-ik vidéki kiállítása. = Vvm., 1926. jún. 20. 4. p.

16. kép. A Szombathelyi Képzőművészeti Kiállítás katalógusa, címlap. A Berzsényi Dániel Könyvtár tulajdona. Fotó: Boros Bálint

Benczúr (1921–1954) társaságokhoz csatlakoztak a Vas megyei alkotók is. Így a múzeum képtárában és az előcsarnokban 127 művész 239 alkotásában gyönyörködhetett a közönség.⁹³ A nagyszámú érdeklődő között volt ismét Mikes János püspök, Hirsch József MÁV üzletigazgató, Újlaky József és Déry Béla, a Nemzeti Szalon igazgatója.⁹⁴

93 A katalógus szerint viszont 83 vendég és 14 vasi alkotó 221, illetve 59 műve volt kiállítva. In: Szombathelyi képzőművészek kiállításának katalógusa, 1926.

94 Nemzeti Szalon kiállításának ünnepélyes megnyitása. = Vvm., 1926. jún. 22. 5. p.

19. Rumi Rajki István: *Küzdelem II.* – gipsz. Berzsényi Dániel Könyvtár.
Fotó: Boros Bálint

A legnépesebb kiállítók a festőművészek voltak, köztük a korszak jelesei: Rudnay Gyula, Glatz Oszkár, Fényes Adolf, Magyar Mannheimer Gusztáv, Hermann Lipót, Iványi-Grünwald, Edvi Illés Aladár, Kacziány Ödön, Déry Béla, Czencz János, Gaál Ferenc, Kunwald Cézár, Szlányi Lajos. Mellettük a grafikusok, köztük Bayer Ágost, Conrád Gyula, Merényi Rudolf, Holló Alajos, Zádor István, két keramikus és egy gobleinművész, valamint a mai is ismert szobrászok: Beck Ö. Fülöp, Horvay János, Szentgyörgyi István, Pásztor János, Telcs Ede.

A vasi művészek: Alföldi János, Döbren-
tey Gábor (17. kép), a Fábián házaspár, Gan-
zinger Franciska, Horovitzné Lukács Stefi,
Jaksa István, dr. Novák Béláné, Pogány Ala-
dár, Rumi Rajki István, Sággy Michaela,

Tóth János, Vass Béla. A bemutatón a hód-
mezővásárhelyi majolikagyár termékeit is
megvásárolhatták az érdeklődők.⁹⁵

Ujváry Ede polgármester megnyitója
után a Szalon Szombathelyen tartózkodó
tagjai a Kultúregyesület több tagjával együtt
a Sabária különtermében banketten vettek
részt. Andrássy Gyula táviratban köszön-
tötte az eseményt. A megnyitőünnepségen
köszönték meg Stadler Izidor ajándékát, aki
Balaton-melléki birtokaiból a Nemzeti Szal-
on céljaira telket ajánlott fel.⁹⁶

A tárlatról szóló beszámoló már alcímé-
ben is jelezte elfoglultságát: „Bírálat nélküli

95 Ma nyílik a Nemzeti Szalon 62-ik vidéki kiállítása.
= Vvm., 1926. jún. 20. 4. p.

96 A Nemzeti Szalon kiállításának ünnepélyes meg-
nyitása. = Vvm., 1926. jún. 22. 5. p.

kritika Szombathely ez évi legnagyobb kultúreseményéről,” amelynek fontosságát jelezte az a tény, hogy jeles magyar festők [...] mellett a külföldön található képeiket is elhozatta Déry Béla, a Szalon vezetője a kiállításra.⁹⁷

A bemutatott alkotások értékét jelzi, hogy „egyetlen olyan kép sincs, amely egyenesen nem muzeális értékű” lenne. Glatz Oszkár, Hermann Lipót, Balló Ede, Czencz János neve is ebbe a kategóriába került. A festészetet jónak, a plasztikát – Horvay János, Kisfaludy Stróbl, Lux Elek, Telcs Ede, Szentgyörgyi István, Pásztor János alkotásait – nagyon jónak minősítette a kritikus. A grafika is elsőrangú minősítést kapott: Zádor István, Conrád Gyula, Bayer Ágoston, Merényi Oszkár képviselte ezt a műfajt. Csánky Dezső, Bakoss Tibor akvarelljei finomak, kiválóak.⁹⁸

Az országosan ismertek között bemutatkoztak az ismert és kevésbé ismert vasi képzőművészek is, munkáik dicsérető ajánlásával. Nevezetesen: Vass Béla, Giay Frigyes, Pogány Aladár, Jaksa István (18. kép). Döbrentey Gábor és Alföldi János „nagyon egészséges úton haladó tanulmányokkal szerepelnek”. Tóth János pasztelljei, Saághy Michaela ceruza- és tollrajzai a legmodernebbek. A Fábíán házaspár önálló kollekciót mutatott be. Horovitzné Lukács Stefánia a vasi művészek egyik legnagyobb talentumának tartja a cikkíró: „Modern, anélkül, hogy dekadens (sic!) lenne. Fekete-fehérje is színesek nem száraz gondolatok és a fantázia nem vész el pazar technikájában.” Kiemeli még remek karikatúráit is a méltató. Rumi Rajki István és tanítványa, Ganzinger

Franciska is figyelemre méltó alkotásokat hozott.⁹⁹

A rövid „életű” Szép- és Iparművészeti Iskola, a Nemzeti Szalon kiállításának friss sikere és a már országosan ismert művésztelpek – a nagybányai (1899), a gödöllői (1901), szolnoki (1902), a kecskeméti (1909) – tevékenységének hatására a főváros erős centralizációját az országszerte működő egyesületek, a kulturális élet helyi irányítói, így a szombathelyiek is igyekeztek mérsekelni, egyebek mellett művésztelpek alapításával.

Hasonló intézmény meghonosításának tervéről, Pick György ötletéről már 1922-ben hírt adott a *Vasvármegye*. Pick Kunwald Cézár segítségével próbált művésztelpepet alakítani.¹⁰⁰ A megvalósítás azonban meghiúsult.

Csak 1926-ban sikeredett – elsősorban a Kultúregyesület kezdeményezésére – öt végzős Glatz-tanítvánnyal művésztelpepet nyitni a jegyzői internátusban. A lap cikkírója szerint eddig azért nem sikerülhetett, mert Szombathelyt nem tartják eléggé „festői” városnak, és a népelet ábrázolását sem tudják itt tanulmányozni. Pedig a várost körülvevő falvak (Olad, Gyöngyösszőlős, Kámon, Újperint) olyan természeti szépségeket kínálnak, mint amilyeneket az Isten is a festőknek teremtett. Az anonim szerző szerint az is baj, hogy nincs elég érdeklődés a megyeszékhelyen a képzőművészet, különösen a kortárs művészet iránt. Úgy vélte, hogy a sokat emlegetett decentralizáció hiánya is egyfajta kísérlet ezt pótolni.¹⁰¹

Az 1926 nyarán megnyílt művésztelpek fiataljait két írás mutatta be. A fiatalok: Pin-

97 Séta a Nemzeti Szalon tárlatán. Bíráló nélküli kritika Szombathely ez évi legnagyobb kultúreseményéről. [1. rész] = Hír, 1926. jún. 23. 2. p.

98 Séta a Nemzeti Szalon tárlatán. Bíráló nélküli kritika Szombathely ez évi legnagyobb kultúreseményéről. [2. rész] = Hír, 1926. jún. 24. 2. p.

99 Séta a Nemzeti Szalon tárlatán. Bíráló nélküli kritika Szombathely ez évi legnagyobb kultúreseményéről. [3. rész] = Hír, 1926. jún. 25. 2. p.

100 Művésztelpek Szombathelyen. = Vvm., 1922. okt. 15. 4. p.

101 A szombathelyi szünidei művésztelpek. = Vvm., 1926. júl. 25. 4. p.

tye Rezső, Hyann Károly, Veszelszky Béla, Vojevodin Pál, Remsey Pál.¹⁰² A kolónia alkotóinak alkotásait a telep zárásakor Kiskos István polgármester kiállításon mutatta be. A fiatal művészek festményeit a szerző néhány mondatban értékelte. Összegzésként megállapította: „Mind az öten az egy iskolából kerültek ki, és mégis ha végig nézzük a képeket egy kis hasonlóságon kívül a tárgy, felfogás, kidolgozás tekintetében nagyon is különböznek egymástól, mindegyik már most a magának kijelölt úton halad előre.”¹⁰³ A nyári telep későbbi létéről nem található híradás.

Az év utolsó eseményeként 1926 decemberében az egyesület szakosztálya a múzeum olvasótermében mutatta be a vasi festők alkotásait „házi kiállítás” megnevezéssel, amely az ajánló szerint házi kiállításhoz volt. A kiállítók: a legtöbb képpel Vass Béla (20. kép) jelentkezett, ezúttal is jelen volt a Fábíán házaspár, Jaksza István, Tóth János, Giay Frigyes, Pogány Aladár, Döbrentey Gábor, Alföldi János. Horovitzné Lukács Stefit karikatúráiért dicsérte. Az „újak”: Vámos Saáry Gyula, Bülow P. gróf.¹⁰⁴

1927

Az év első kultúrházi kiállítását február 23-tól március 3-ig látogathatta az érdeklődő közönség. Rendezője a Szépművészeti Rt. A több száz kép alkotói között volt Mednyászy László, Glatz Oszkár, Bihari Sándor, Iványi-Grünwald Béla, Fényes Adolf, Glatzer Gyula, Kernstock Károly, Deák-Ébner Lajos, Czencz János, Csók István, Pólya Tibor, Nagy Aurél, Újváry Ignác.¹⁰⁵

A zárás napján említette a híradás más résztvevő művészek nevét is: Rippl-Rónai József, Mihalovics Miklós, Kukán Géza és több más, mára már nem, vagy alig ismert művészt. (Például Fülöp Péter, Kotász Károly, Romek Árpád.) Mivel ez a bemutató is elsősorban a képeladást szolgálta, így csak egy-két mondatos ismertetőt tartalmazott a híradás.¹⁰⁶

A kiállításon a város megvásárolta Pálya Celesztin egyik „muzeális” értékű festményét.¹⁰⁷

1927. október 11-én a Szépművészeti Részvénytársaság a Kultúrházban állította ki a korszak jelentős festőinek – például Rudnay Gyula, Glatz Oszkár, Réti István, Perlmutter Izsák, Katona ándor, Rippl-Rónai József, Fényes Adolf, Brodczky Sándor, Pentelei Molnár, Iványi-Grünwald – alkotásait.¹⁰⁸

Egy hónap múlva (november 13.) szintén a Kultúrházban ismét Czencz János képeit láthatta a közönség. Korábbi kiállításain is elsősorban figurális alkotásai szerepeltek. Ezúttal is főleg aktokat mutatott be, mellettük azonban megjelentek tájképei és csendéletei is. Munkájának jellemzője a „biztos vonalvezetés, a kellemes, puha, átszűrt, tompított színek”.¹⁰⁹

December elején a szegedi Nyilassy Sándor, Balogh Margit és Vass Béla szegedi témájú alkotásai voltak láthatók a Kultúrházban. Nyilassyról írta a méltató: „Színei harmonikusak és lágyak s a napsütést valószínűsítő bravúrral festi.” Balogh Margitról csak annyi olvasható, hogy jó nevű szegedi

102 Látogatás a szombathelyi művésztelepen. = Vvm., 1926. szept. 19. 5. p.

103 A szombathelyi művészkolónia képkiallítása. = Vvm., 1926. szept. 26. p.

104 A Kultúregyesület képzőművészeti szakosztályának háziállítása. = Vvm., 1926. dec. 18. 3. p.

105 Képkiallítás a Kultúrházban. = Vvm., 1927. febr. 23. 3. p.

106 Megnyílt a Kultúrház képkiallítása. = Vvm., 1927. febr. 25. 3. p.

107 Pálya Celesztin képet vett a város. = Vvm., 1927. márc. 8. 5. p.

108 A szépművészeti részvénytársaság nagyszabású kiállítása. = Vvm., 1927. okt. 11. 5. p.

109 Czencz János festőművész kiállítása a Kultúrházban. = Vvm., 1927. nov. 13. 7. p.

festő, Vass Béla pedig szegedi és Szeged környéki képeit mutatta be.¹¹⁰

1928

Az esztendő első kultúrházi kiállítása ismét a vendégeké volt. Két grafikus, Gallé Tibor és Kirchner Jenő 127 rézkarca, akvarellje, linómetszetei voltak láthatók. A rendezők kísérletnek szánták a bemutatót a célból, hogy „vajon a vidéki műértő és minden festészeti vonatkozás iránt fogékony közönség beváltja-e azokat a várakozásokat, melyek a legújabban favorizált műalkotások értékelése jogosan támasztható”.¹¹¹ A kiállítást Ujváry Ede nyitotta meg. A vásárlók között találjuk Ujváry Edét, Müller Edét, Heinzmann Istvánt, a városi üzemek igazgatóját, Széll Ödönnét, Széll Istvánt, Király Pál igazgatót, Saáry Jenő századost és még többeket.¹¹² A művészek értékelése: Gallé alkotásai vonalkarcok. „Nagyobb lemezei egytől egyig erőteljesebbek [...] Mindegyik lapjának kitűnően megválasztotta a motivációt és azt a legstílusosabb előadásban tárja elénk.” Kirchnerről: „Vízfestményei szélesen vannak kezelve, nagy erőteljes színfoltokban frappánsan tükrözteti vissza egy-egy jól átérezett hangulatot.”¹¹³

A *Vasvármegye* kritikusa is Gallé munkáit, különösen rézkarcait tartotta jelentősebbnek, Kirchnernek pedig a rajzait. Egy rövid megjegyzést is tett a terem világításának elégtelensége miatt.¹¹⁴ Az újság hiányolta a vásárlókat: „hiába jött a vasi föld

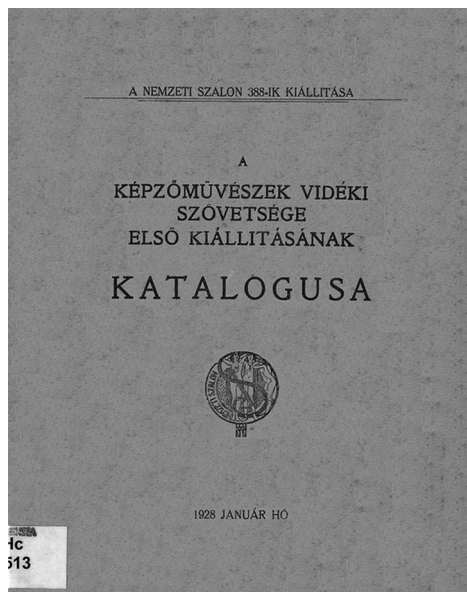
110 Nyilassy Sándor, Balogh Margit és Vass Béla kiállítása a Kultúrházban. = Vvm., 1927. dec. 8. 5. p.

111 Grafikai kiállítás a kultúrházban. = Hír, 1928. febr. 1. 3. p.

112 A grafikai kiállítás megnyitása a Kultúrházban. Jelentős vásárlások történtek. = Hír, 1928. febr. 4. 2. p.

113 Gallé Tibor és Kirchner Jenő kiállítása. Nagyszabású grafikai kiállítás a Kultúrházban. = Hír, 1928. febr. 5. 2. p.

114 Grafikai kiállítás a Kultúrházban. = Vvm., 1928. febr. 2. 6. p.

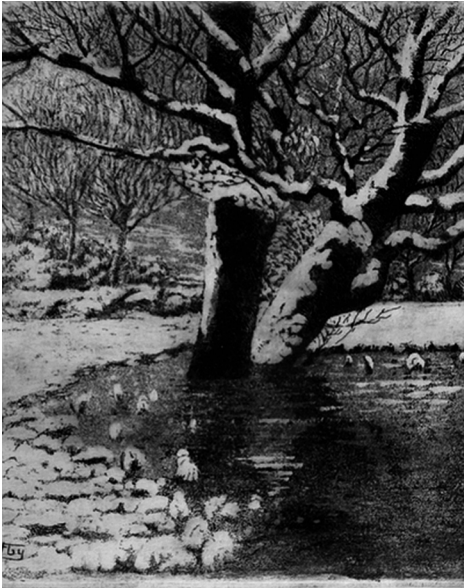

21. kép. Katalógus Nemzeti Szalon. A Berzsényi Dániel Könyvtár tulajdona. Fotó: Boros Bálint

metropolisába a két őserejű grafikus, hiába zörgettek, becsukott ajtókat találtak”. Majd így folytatta: „Csak egyikét ajtó nyílt ki, [de...] még így is, ez a soha meg nem alkuvó művészet, diadalmasan közeledik az aetas aurea felé.”¹¹⁵

1928 januárjában a Nemzeti Szalon vidéki képzőművészeti csoportjának első kiállításán – a pesti sajtóra hivatkozva közli a *Vasvármegye* – a legnagyobb sikert a kecskeméti és a pécsi csoport érte el, de a Vas megyeiek is sikeresen szerepeltek. Közülük Fábián Gyula és felesége, Biczó Ilona, valamint Saághy Michaela munkáit emelte ki. Határoztak arról is, hogy a résztvevő városok (Kecskemét, Pécs, Békéscsaba, Győr, Pápa, Eger és Szombathely) a vidéki képzőművészek fejlődése érdekében díjakat tűznek ki. Szombathely városa meg is vá-

115 T. I.: Epilógus a grafikai kiállításhoz. = Vvm., 1928. febr. 12. 4. p.

22. kép. Fábíán Gyula: A Gyöngyös-part télen,
1921 – vonalkarc, akvatinta, papír.
Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár

sárolta Fábíán Gyula (22. kép) Szombathelyt ábrázoló olajfestményét.¹¹⁶ A *Képzőművészet* című folyóirat a Fábíán házaspár alkotásait értékelve mesterségük pontos ismeretét emelte ki. Giay Frigyesnek érdekes egyházi csendéletét, Saághy Michaelának pedig ügyes ceruzarajzait dicsérte. Jaksa István, Pogány Aladár és Vass Béla képviselte még „előnyösen” a szombathelyi művészeket.¹¹⁷ A kiállító művészek közül a Fábíán házaspár és Horovitzné Lukács Stefi elismerő oklevelet kapott.¹¹⁸

116 Szombathelyi művészek sikere a Nemzeti Szalonban. = Vvm., 1928. jan. 7. p.

117 Sz. Gyenes Lajos: A Képzőművészek Vidéki Szövetsége első kiállítása. = Képzőművészet, 1928. jan. 6. sz. 23–24. p.

118 A Képzőművészek Vidéki Szövetsége I. kiállításának díjazottjai. = Képzőművészet, 1928. jan. 6. sz. 32. p.

Összesen 232 képet állítottak ki, köztük 8 vasi művész 26 alkotását. Jelesül Fábíán Gyula 4, Fábíánné Biczó Ilona 6, Giay Frigyes 1, Horovitzné Lukács Stefi 5, Jaksa István 2, Csebi Pogány Aladár 2, Saághy Michaela 4, Vass Béla 2 munkáját.¹¹⁹

1928. március 3-án Klebelsberg Kunó kultuszminiszter volt a város vendége.¹²⁰ Ebből az alkalomból az egyesület egynapos kiállítást tervezett,¹²¹ amely hétnaposra sikeredett. Ezen a januári, Nemzeti Szalonkiállításon sikerrel szereplő művészek – Saághy Michaela, a Fábíán házaspár, Horovitzné Lukács Stefi, Giay Frigyes, Jaksa István és Vass Béla – alkotásait mutatták be a „magas vendégnek”.¹²²

Pünkösöd napján, május 27-én megnyílt kultúrházi tárlaton a szakosztály azokat a képzőművészeket is vendégül látta, akik nem voltak tagjai az egyesületnek. „A kiállítás anyaga [...] tehetséges és munkás festőszobrász gárdáról tanúskodik.”¹²³

A bemutatott hatvan mű alkotói közül kiemelte a méltató Fábíán Gyula és Horovitzné Lukács Stefi alkotásait, Giay Frigyes csendéleteit, Jaksa István erőteljes művészi érzékkel festett *Parádés kocsisát*. Saághy Michaela munkái – az intarziás szekrényke és asztal, terrakotta és faragott szobrocskáik – a kiemelkedő alkotások között voltak. A fiatalok közül kiemelte még Hodászy Gábor pasztelljeit, akvarelljeit, köztük a székesegyház belsejéről festett akvarellt, és az ötös végzettségű Alföldi János hangulatos

119 Fábíán Gyula: Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének Szépművészeti Szakosztálya. In: A Képzőművészek Vidéki Szövetsége első kiállításának katalógusa, 1928. Nemzeti Szalon 388-ik kiállítása.

120 Szombathely ünnepe. = Vvm., 1928. márc. 3. 1. p.

121 Reprezentatív kiállítás a Kultúrházban. = Hír, 1928. márc. 3. 3. p.

122 Szombathely képzőművészeinek kiállítása. Egy kis beszámoló. = Hír, 1928. márc. 8. 2. p.

123 A Kultúregyesület képzőművészeti kiállítása. = Vvm., 1928. máj. 27. 6 p.

tájképeit, különösen a *Vadvizek a Rába partján* címűt, valamint a még csak nyolcadik osztályos „bátran” festő szentgottárdi gimnazistát, Csebi Pogány Istvánt.¹²⁴

A cikkíró a vendégek közül elsőként üdvözölte Somló Jenő kőszegi rajztanárt, illetve az újonnan jelentkező festőket (Haczky Egon, Dragovits József polgári iskolai rajztanár, Földváry István, Rothbart István, Ernetz István, Flóderer Lajos, Lusztyig Vilmos, vitéz Bozzay Lajos) és a fotós Farkas Gézá. Összegzésként megállapította, hogy a szépművészeti szakosztály „nemcsak maga végez alkotómunkát, hanem nevelő hatással van Szombathely életére [...]. Új nevek, sokat ígérő tehetségek indulnak művészi útjukra.”¹²⁵

Áprilisban a világszóró Hénel Gusztáv és leánya, Margit közös kiállításait láthatták az érdeklődők, ezúttal a Kultúrházban. A művész az utazásai közben megörökített tájakat, leánya pedig a csendéleteit mutatta be.¹²⁶ A *Hír* méltatója szerint az „egész kiállítás kellemes, intim hatást gyakorol a nagyszámú látogató közönségre és valóban megérdemli azt a meleg érdeklődést, amellyel a műértő közönséget megajándékozta”¹²⁷

1928 októberében a Végh fivérek, Nándor és Mihály képeit mutatták be a Kultúrházban. A külföldi sikerek után Szombathelyre több mint száz alkotásukat hozták el. A méltató megítélése szerint a „művészi céltudat határozott útján vezérli kezüket az örökérvényű Szépség és Igazság világa”. Nándornak a portréit tartotta jelentősnek, amelyekben különösen az arcok karakterisztikus vonásai megragadóak. A szombat-

helyiekről: Markó István, Giay Frigyes, Hajnal Imre, Móra Anna készített portréi figyelemreméltóak. „Tiszta színek, lágy vonalak egyformának tudott és mégis abszolút harmóniába fogása és az egésznek térbe és levegőre való helyezése – ez a portré.” Tájképeiről: „kitűnő a levegő, a mindent összefoglaló levegő, melyben izzanak a színek, amelyet egy sajátos technikával tesznek még jobban érzékelhetővé.”¹²⁸

A hozott és Szombathelyen készült képek mellett a festők tanfolyamot is hirdettek, amit akadémiai előkészítő tanfolyamnak szántak. Jelentkezők hiánya miatt valószínűleg az elmaradt.¹²⁹

A szakosztály karácsonyi kiállítása csatlódást keltett – nem nívóban, hanem a kiállítók száma miatt. A megnyitón is mindössze 3-4 fő vett részt.¹³⁰ „[...] igen nagy kár, hogy a művészeti szakosztály elnöksége beletörődött abba, hogy akár a szakosztályon belül dúló széthúzásból, akár pedig technikai okok miatt, hogy a kiállítást ilyen gyér számú résztvevővel is megrendezte.”¹³¹ Az ismert művészek közül ugyanis csak Giay Frigyes, Horovitzné Lukács Stefi, Alföldi János mutatta be újabb műveit. Hiányzott a Fábíán házaspár, Vass Béla, Pogány Aladár és mások is. Az újonnan jelentkezőket Ernetz Jenő, Prátscher Frigyes, vitéz Bozzay Lajos képviselte.¹³²

1929

Február 4-én a korszak népszerű fiatal festőművésze, vitéz Pataky Ferenc mutatta be alkotásait, amiket Ujváry Ede ajánlott az ér-

124 F[ábíán] Gy[ula]: A Kultúregyesület műkiállítása. = *Hír*, 1928. máj. 31. 2. p.

125 Uo.

126 Kéпкиállítás a Kultúrházban. = *Vvm.*, 1928. ápr. 13. 4. p.

127 Hénel Gusztáv kéпкиállítás. = *Hír*, 1928. ápr. 19. 3. p.

128 Végh Nándor és Mihály a Kultúrházban. = *Hír*, 1928. okt. 18. 2. p.

129 Festőművészeti kurzus. = *Vvm.*, 1928. okt. 23. 5. p.

130 A vasi festők kiállítása. = *Vvm.*, 1928. dec. 21. 2. p.

131 k.j: A Kuturegyesület Képzőművészeti szakosztályának kiállítása. = *Hír*, 1928. dec. 21. 2. p.

132 Kőrséta a szombathelyi festőművészek tárlatán. Gazdag volt az anyag, de kevés a kiállító. = *Nyugatmagyarország*, 1928. dec. 24. 4. p.

deklódók figyelmébe. Patakyt elsősorban grafikusként tartották számon. A kritikus szerint a legjobb képei azok, amelyek alakokat ábrázolnak. Hangulatos akvarelleket is hozott. Különösen a Tabánt ábrázolókat dicsérte. „Tájképeinek egyéni színezésével ad ízt. Egyformán jól bánik a vízzel és olajjal. Sajátos előadásmodora azonban néha nem érvényesül kellően a téma miatt (?). Ahol azonban a tárgyát egyéniségének megfelelően választja meg, remeket alkot.”¹³³

1929. szeptember 4-én a Független Művészek Társasága szervezésében olasz–magyar kiállításnak adott helyet a Kultúrház. Az olasz művészek szervezője a magyar származású Mario de Hajnal volt. A magyarokat Szinyei-Merse Pál, Iványi Grünwald Béla, Rudnay Béla, Szüle Péter, Kernstock Károly képviselték mások mellett, a Vas megyeieket Giay Frigyes, Vass Béla, Jaksa István (23. kép), Hodászy Gábor, Alföldi János. Az olasz–magyar zászlókkal díszített teremben bemutatott képeket Ujváry Ede ajánlotta a közönség figyelmébe. Mario de Hajnal mondott köszönetet a kiállításért, és a Fiumei Nemzetközi Kiállítás Emlékérmét adta át a polgármester-helyettesnek.¹³⁴

1929 őszén „Dunántúli Őszi Tárlat” címmel nyílt kiállítás a Kultúrházban. Rendezője a kaposvári Berzsényi Társaság volt. Ujváry Ede és a Berzsényi Társaság titkára, Hortobágyi Ágost nyitotta meg, aki elmondta, hogy rendszeresíteni szeretnék ezt a programot. A beszámoló szerint viszont aligha lehetett dunántúlinak nevezni, hiszen szinte csak somogyiak és vasiak mutatták be alkotásaikat. A kaposváriak közül Kunffy Lajos, Mühl Gusztáv és Kovács Jenő

József nevét emelte ki a tudósítás. A vasiak népes csoportját Vass Béla, Jaksa István, Giay Frigyes, Tóth János, Pogány Aladár, Radnainé Bauer Erzszi és két kevésbé ismert festő, Blascok Ferencné és Wimmer Mariann képviselte. A kritikus örömmel regisztrálta a program jelentőségét, mert „mögötte ott érezzük egy sikerekbe lendülő törekvés megvalósulását”.¹³⁵

Novemberben a Kultúrházban a népszerű Gyügyey Nagy Zsigmond képeit ezúttal is a helyettes polgármester ajánlotta a látogatók figyelmébe. A méltató szerint a művész képei „nemcsak az idei szezonnak, de hosszú éveknek is a legjobb és legsikeresebb” alkotásai. Néhány képét – *Krisztus, Golgota, Részes aratók, Mosónók, Vend aratók, Balatoni képek, Falu bölcse* – külön is méltatta a kritikus (24. kép).

24. kép. Vass Viktor: *Krisztusfej. Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye*

133 Vitéz Pataky Ferenc képkiallítása. = Vvm., 1929. febr. 5. 6. p.

134 Az Olasz–Magyar Képkiallítás megnyitása. Ujváry polgm.h. nyitotta meg a kiállítást. = Hír, 1928. szept. 4. 4. p.

135 nk: A Dunántúli Őszi Tárlat megnyitása. = Vvm., 1929. okt. 15. 4. p.

A közönség hosszasan szemlélte az alkotásokat, néhányat már az első napon meg is vásároltak.¹³⁶

1930

Az esztendő első kiállítója a Kultúrházban ismét egy népszerű művész, Edvi Illés Ödön volt. A bemutatás szerint sokoldalúságát bizonyítja a több mint ötven kép, amit ekkor láthatott a közönség. „Jó figuralista, sok kedves zsánerképet fest, interiőrjei mesteriek, tájképei finomak, hangulatosak.” Többnyire derűs életképeit a magyar népből veszi. Igazolja ezt az igen finom *Varrógató néni* című képe is. Hangulatos a *Templomba járók*. Humorát a *Pörpatvar* mutatja meg. Ő is a sokat utazó festők közé tartozott, és megörökítette az útközben látottakat. Dicsérte a tengerképeit, amelyek leggyakrabban mozgásban ábrázolják a víz-tömeget. A hazai tájak közül számos alkotása a Dunát ábrázolja. „Több képe igazolja a művész nagy technikai készségét.”¹³⁷ Elismeréssel szolt a méltató a kiállítás „ügyes” megrendezéséről is. A január 26-án megnyílt tárlat anyagilag is „a legjobb eredménnyel zárult”.¹³⁸

Februárban hirdette meg a kaposvári Berzsenyi Társaság tavaszi kiállítását. Célja a korszak politikai revíziós programjának való megfelelés. „[...] a tiszta magyar talajból fakadó művészet előtt megnyissa az érvényesülés kapuit, a külföldi felületességtől még érintetlen vidéki magyar művész-tehetségeket nevelje, ápolja, és megélhetési lehetőséget adjon neki. Céljuk [...] a Dunántúl legyen a dunántúliaké.” Biztatásként jelzik, hogy már az „összes elismert tehet-

séges dunántúli művész jelezte részvételi szándékát”.¹³⁹

Áprilisban pedig már jelezte a *Hír*, hogy a bemutatón több vasi művész is elismerésben részesült. Vass Béla aranyérmert nyert, Bárdits Zoltán (Celldömölk), Kern Ferenc (Körmeny), Deutsch Sándorné iparművész, Jaksa István festő (Szombathely) szintén elismerésben részesültek.¹⁴⁰

A kiállítás és Vass Béla elismerése alkalmat adott arra, hogy a művész életútjáról is megemlékezzenek. A város népszerű művésze nyolcévésen faragta *Krisztus a keresztben* című szobrát, amire máig büszke. Ugyancsak gyermekkori alkotások a bicskával faragott Baross Gábor-fejszobrok. Tíz fillérért árulta ezeket. Néhány – akkor még – megmaradt belőlük. Munkásságának jelentős részét alkotják a síremlékek, amikből országszerte több mint háromszáz van. Fontosnak tartotta 32 hősi emlékművét is megemlíteni. Leghíresebb a jászberényi lovas szobor. A beszélgetés során arról panaszkodott az újságírónak, hogy „szűkebb hazája, Vas vármegye nem gondolt rá egyetlenegyszer sem, itt nem rendeltek tőle semmit”.¹⁴¹ Aztán kiderült, hogy néhány síremléke áll a szombathelyi zsidó temetőben, festménye pedig a vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményében látható. (Vass Béla emlékét őrzi a szombathelyi Művészeti Szakgimnázium, amely 2008-tól évente egy, 2016-tól pedig Somogyi Tamás szobrászművész Vass Bélát ábrázoló éremével jutalmazza a tanulmányaikat befejező szakmai vizsgán kiváló teljesítményt nyújtó képzőművész diákokat.)

A város következő kiemelkedő képzőművészeti eseménye a Szövetség Művész-

136 [Gyűgyei] Nagy Zsigmond kiállítása. = Vvm., 1929. nov. 27. 2. p.

137 F. Gy.: Edvi Illés Ödön képkiallítás. = Hír, 1930. jan. 26. 2. p.

138 Bezárt az Edvi-Illés kiállítás. = Hír, 1930. febr. 1. 3. p.

139 A Dunántúli Tavaszi Tárlat. = Hír, 1930. febr. 9. 6. p.

140 Vass Béla aranyérmert nyert. = Hír, 1930. ápr. 16. 2. p.

141 Vass Béla szobrászművész ötven éves jubileuma. = Vvm., 1930. ápr. 10. 3. p.

társaság rendezte egyházművészeti témájú kiállítás volt. Az országjáró tárlatot először 1928-ban Kalocsán láthatták az érdeklődők. Ezt követte az esztergomi, majd az egri, aztán a győri, ahonnan Szombathelyre érkeztek az alkotások.¹⁴² A kiállítás célja bemutatni az egyházművészettel foglalkozó művészeket és dokumentálni azt, hogy megtartották mindazokat a sajátosságokat, jellemzőket, amelyek együttese egyházművészetünk „legdekadensebb [?] korszakában is sajátja volt”.¹⁴³ A tárlatot április 1-jén nyitotta meg Mikes János megyés püspök. Az ünnepélyes megnyitón az egyházmegye hivatali vezetői mellett számos érdeklődő is részt vett. A külsőségeiben is látványos kiállításon több oltárt állítottak föl.

A megnyitón Kempis János, a Szövetség Művész-társaság vezetője köszöntötte Mikes püspököt, majd ismertette a kiállított műveket. Többek között Kempis János, Orbán Antal, Éder Gyula, Kacziány Aladár, a vasi művészek közül Alföldi János, Giay Frigyes, Jaksa István, Tóth János, Fábiánné Biczó Ilona mutatták be munkáikat. A tárlat egy hónapig tartott nyitva.¹⁴⁴

1930. április elején, ezúttal a már főiskolás Csebi Pogány István Vaszary-tanítványként mutatkozott be. Kiállításán 50 kép, rajz és akvarell volt látható. Aktjai, figurális kompozíciói már érzékeltették tehetségét. „Tájképein [pedig] a kép egyéni kiképzése, a valőrök helyes analízisei színbelileg homogén foltok összegezése, a levegő kitűnő érzékeltetése mind olyan erény, mellyel egy idősebb, kiforrottabb művész is dicsekedhetne.” Csebi Pogány „teljesen a modern

kor embere. Nincs rá hatással az elmúlt iskolák sok tekintetben hátráltató technikája, [...] inkább lelki adottságai és kompozíciói viselik magukon modernségének bélyegét.”¹⁴⁵ A *Vasvármegye* kritikusa több képről is szólt, kiemelte a *Golgotát*: „[...] kompozícióinak könnyedsége mellett a testek kidolgozottsága legfigyelemreméltóbb értéke. Érdekes a szimbolikus háttér megrajzolása.”¹⁴⁶

1930. április 27-én Vastagh Gyula műkereskedő harmadik alkalommal, ezúttal a Kultúrházban ajánlotta – többek között Vastagh György, Mészöly Géza, Wagner Géza, Zemplényi, Tölgyessy, Glatz Oszkár, Innocent, Romek, Olgyay, Geyer, Istvánffy Gabriella, Maróti, Major, Papp Emil, Béla-váry – a sokféle témájú alkotást a szentképektől a csendéletekig.¹⁴⁷

Az ősz legsikeresebb kiállítása Kövér Gyuláé. Október 25-én Ujváry Ede polgármester-helyettes köszöntötte a népszerű művészt és a megnyitó népes közönségét a Kultúrházban.¹⁴⁸ A méltató szerint a művésznek a „neompresszionizmus, az expresszionizmus után volt bátorsága visszaterelni az akadémizmushoz élete delén”. Megállapította róla: „Kolorista a javából főképp az emberi test festésében [...] A vászon színskálájának erejével már messziről hat [...] A kicsinyesség nélküli pontosság [...] a levegő megérzése, a fény árnyék diszkrét hangsúlyozása, a paletta érzékenysége, a test koloritja, a finom, szürke féltónusok gyengéd kifejezése, a világító árnyékok. Íme, ezek jellemzik aktjait. [...] Tájképein, ahol a tárgy nem köti annyira, vissza-visszatér a poszt-

142 Az egyházművészeti kiállítás. A Szövetség Művész-társaság eddigi szereplése. = Hír, 1930. márc. 28. 1. p.

143 K. B.: Az egyházművészeti kiállításon. = Hír, 1930. márc. 30. 1. p.

144 Az egyházművészeti kiállítás ünnepélyes megnyitása. A kiállítás egy hónapig marad nyitva. = Hír, 1930. ápr. 1. 1–2. p.

145 K. J.: Csebi Pogány István kiállítása a Kultúrházban. = Hír, 1930. ápr. 13. 6. p.

146 Csebi Pogány István kiállítás. = Vvm., 1930. ápr. 10. 5. p.

147 Vastagh Gyula képkiallítása. = Hír, 1930. ápr. 27. 3. p.

148 Megnyílt Kövér Gyula képkiallítása, = Vvm., 1930. okt. 25. 4. p.

25. kép. Fábriáné Biczó Ilona: Nyírfák – rézkarc.
Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye

impresszió formanyelvéhez mint a *Vihar előtt*, az *Esti borulat*, az *Őszi szimfónia*, *Sajóparti részlet* című vásznai nagyszerű levegőjével, kitűnő valórjeinek és érdekes monokronimájával tűnik ki. Igen artistikusan hatnak finom virágcsendéletei.¹⁴⁹

Az esztendő karácsonyi tárlata már november 26-án megnyílt,¹⁵⁰ amit dr. Krisztin Ernő, az egyesület főtitkára nyitott meg. Beszédében a művészek anyagi nehézségeit

hangsúlyozta, ám dicsérte a művészeti szakosztályt, hogy az anyagi nehézségek ellenére 147 képpel sikerült megtölteni a kiállítótermet.¹⁵¹

A tárlaton látható alkotásokból a *Vasvármegye* rövid előzetese néhány művész nevét, többségükben festőkét, köztük Czencz Jánosét, Horovitzné Lukács Stefíét említette. Az iparművészet csak szerény mértékben, de kvalitásos munkákkal volt jelen. Feltűntek Engel Magda égetett, bati-

149 K. J.: Megnyílt Kövér Gyula képkiallítása. Kis séta a tárlaton. = Hír, 1930. ok. 26. 5. p.

150 Ma nyílik meg a Kultúregyesület nagy képzőművészeti és iparművészeti kiállításának megnyitása. = Hír, 1930. nov. 26. 3. p.

151 A vasi festők tárlata. = Vvm., 1937. nov. 28. 4. p.; A Kultúregyesület képzőművészeti kiállításának megnyitása. = Hír, 1930. nov. 30. 2. p.

kolt, préselt bőrmunkái és a fiatal Simon László Nagy *nyírfaerdő kisfiúval* című festménye. A méltató az utóbbi alkotót reményteljes tehetségnek találta.¹⁵²

A korábbi esztendőik megyei sajtójában ritkaságszámba menő bíráló megjegyzések ezúttal szinte valamennyi művésznek kijutottak. Az első mondatok a város néhány jelentős képzőművészenek – Fábrián házaspár, Vass Béla, Pogány Aladár – részvételét hiányolta. A kiállításról azonban nagyon erős dicséretet mondott. Nevezetesen: „valóban olyan, amilyennek már régen lennie kellett volna, reprezentatív, úgy anyagában, mind kvalitásában impozáns és ízléses megrendezésében”¹⁵³

A *Hír* „sz.” szignó mögé rejtőző szerzője terjedelmes, négyrészes értékelésében elsőként Czencz Jánost méltatta. Őt képét szépeknek, tetszetősnek találta: „egy-két hibától eltekintve kifogástalanok”. Ugyanakkor megállapította, hogy korábban sokkal mesteribbeket láthatott tőle a közönség. Gothard István (26. kép) 22 képet küldött. Ezeket a kritikus gyengébbnek minősítette a korábbi alkotásaihoz képest. Kiválónak értékelt persze ezúttal is akadt köztük: a hatásos *Schnan Kogel* című, a természethű *Őszi napsütés* és a jól sikerült *Csirkefogó*. Jaksa István öt képe közül a *Férfi tanulmány*, a *Gyöngyöspart* és a *Herényi aratás* nyerte el a kritikus tetszését, kettőről viszont úgy nyilatkozott, hogy azok megfestését a művész „elsiette”. Alföldi János érmei mellett tíz nagy képet küldött. Közülük csak „50% kifogástalan”. Megnyerte tetszését viszont a *Baltoni rege*, a *Balaton partja Keszthelynél*, a *Piros ruhás nő* címűek, de több képén is „a fiatal művész borongós lelke látszik”. Hodászy Gábor 14 alkotásáról

27. kép. Alföldi János: Szent Márton Céh,
1936 – bronzérem.

Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár

csak jót írt: remekül megfestett pasztellképek, amelyeknek „színei természetűek, meglátása kitűnő, átérzése jó”. Engel Magda iparművész „felettebb ízléses és szép munkákkal szerepel”¹⁵⁴

A legnagyobb dicséretet Rumi Rajki István érdemelte ki Szent Imre-szobrával, ami „erőtéljes, nagyvonalú és plasztikus [...] fenégesen erőteljes mozgású, minden porciakája szilárdan kiegyensúlyozott és [...] teljesen tökéletes”¹⁵⁵

A további alkotások színvonaláról így írt a kritikus: Giay Frigyes képei „60 százalékban kifogástalanok, 40 százalékban viszont több kívánnivalót hagynak maguk után”. Tóth János három képe is „kidomborítja izmos tehetségét”. Sikeres a *Munka* és a *Hegyalja reggel*, ám „a harmadikat elhagyhatta volna”. Andor Béla nevével és munkáival ezen a tárlaton találkozhatott először a közönség: „A képei után csak jót mondhatunk róla.”¹⁵⁶

152 A képzőművészeti kiállításon. = Vvm., 1930. nov. 28. 4. p.

153 K. J.: Séta a képzőművészeti kiállításon. = Hír, 1930. nov. 28. 2. p.

154 sz.: Séták a tárlaton. Sorok a mi művészeinkről. [I. rész] = Hír, 1930. dec. 3. 2. p.

155 sz.: Séták a tárlaton. Sorok a mi művészeinkről. [II. rész] = Hír, 1930. dec. 4. 2. p.

156 Uo.

Horovitzné Lukács Stefi apró akvarelljeivel és tusrajzaival tűnik ki. Olajképét még elfogadhatónak tartja a cikkíró, de virágcsendéletei „plasztikátlanok és színei megpiszkoltak”.¹⁵⁷ Bárdossy István „sok képe közül a zsűri többet visszaadhatott volna”. Bauer Mihály dr. számos képe közül kettő emelte a kiállítás színvonalát, dr. Gesell Payer Endréné viszont „nem találkozott még az ihlettel”. Dr. Gesell Payer Endre portréja a tárlat „leggyengébb alkotása”. Haczkó Egon *Perenyei kavicsbányája* „a legerősebb kritikát is állja, a többi képe sokkal gyengébb”. Radnainé Bauer Erzsébet „három képpel jött, de csak kettővel kellett volna”. Reich Imre egyetlen képét erősnek találta a kritikus.¹⁵⁸

Új bemutatkozó volt, a „csiszolatlan gyémánt az élénk feltűnést keltő” *Újperinti nyárfák* és a *Nyárelő Herény határában* című képeivel Simon László. Feladatként adta neki a méltató a sok tanulást, a rajzolást és a festészeti technikák elsajátítását. Blascók Ferencné a *Leányportréjával* „valósággal remekelt”, másik két képe gyengébb volt. Prácser Frigyes is első alkalommal „elfogadhatóan” mutatkozott be. Halász Károly nemeskoltai műbútorasztalos két „művészi berakású dobozt” állított ki. Alföldi János munkái „erőről, fantáziáról, kézügyességről tesznek tanúbizonyságot és mint iparművész nagy sikerekre jogosult”. Lorschó Béláné kézimunka kollektívája, G. Payer Endréné és Gáspárdi Béláné babaszobái tetszettek a közönségnek. A kiállítás sikerét a több mint ezer látogató igazolta.

Karácsony előtt egy újabb kamarakiállítás volt látható a Kultúrház kistermében (olvasóterem?). A nagy kiállításon is szereplő „Andor Béla és Tóth János [...] képviselték a század tipikus festészeti irányát,

az impresszionizmust és azt követő posztimpresszionizmust. Mindketten vidékiek, de Pesten is elsőrangúak lennének.”¹⁵⁹ A két építész végzettségű fiatal művészt, akik egyedül képviselték a század jelentős stílusát, mind a *Hír*, mind a *Vasvármegye* kritikusa összehasonlította. A *Hír* Andor Béláról: művészetében „jobban érezni a posztimpresszió lényegét, a forma keresésre való törekvést, mely nem más, mint az impresszionizmus végső formája. A *Falu vége*, a *Táj*, az *Őszi fények* című képei kitűnően megérett hangulatával, világító erejű színfoltok összefogásával a forma hangsúlyozásával világosan utalnak a dekorativitásra való törekvésre.”¹⁶⁰

A *Vasvármegye* Andor munkásságában a markánságot, az erőteljes gondolatközlést tartja lényegesnek. „Akvarelljeiben mindenütt érvényesül az egyénisége. Bátor kifejezésmódja képeinek is erőt kölcsönöz. Legjobb képei azok, melyeken a levegős tér dominál. A *Reggel*, *Kunyhó*, *Lenyugvó nap* is ebben a zsánerben legjobb képei. Általában a fényvel impresszionista merészséggel bánt, de ez is csak előnyére van munkáinak. Igen figyelemre méltó a *Vaskapu*, és a *Présház* címűek valamint a *Falu vége* és az *Őszi fények*.”¹⁶¹

A *Hír* méltatója szerint Tóth Jánost „inkább a színek, a levegő problémái és a fény érdeklik. Szereti a kevésbé kötött formát és ezért festészete is a fény festőjének a színimpressziója. Lehetőfinom balatoni tájai, az atmoszférikus hatások kitűnő megfigyelőjének mutatják. *Alkonyat*, *Falu* című színimpressziói igen közel állnak W. Turner a fény festőjének, az impresszionizmus egyik úttörőjének művészetéhez. Kilátás

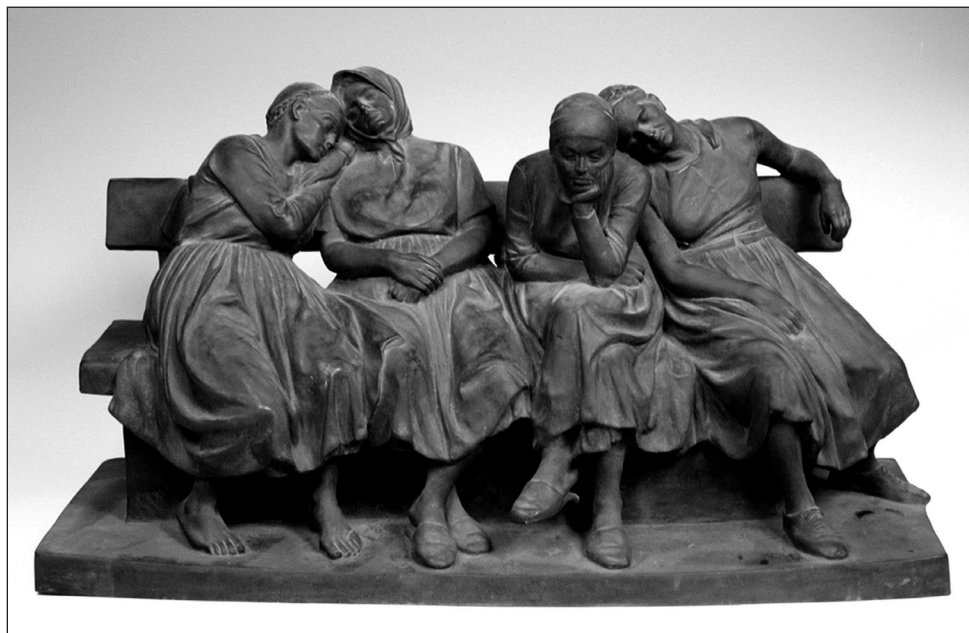
157 sz.: Séták a tárlaton. Sorok a mi művészeinkről. [III. rész] = *Hír*, 1930. dec. 5. 2. p.

158 Uo.

159 K. J.: Egy újabb kiállítás. Andor Béla és Tóth János festményei. = *Hír*, 1930. dec. 17. 2. p.

160 Uo.

161 Tóth János és Andor Béla kiállítása. = Vvm., 1930. dec. 14. 5. p.

28. kép. Tóth István: Déli pihenő, 1920 – bronz. Fotó: Garas Kálmán

az Anna villából, Arno hídja, Tavaszi reggel kiállított anyagának díszei.”¹⁶²

A Vasvármegye Tóth Jánosról: Őt is „a fény érdekli. Csakhogy a fénynek egészen más jelentősége van. Míg Andor Bélánál a fény az összhatásnak harmonikus kifejezése, addig Tóth Jánosnál a fény – minden. Akvarelljei és pasztelljei legremekebb darabjai a fény kedvéért született balatoni képei. Olyan őszinte, tiszta fényszeretet sugárzik ezekből, annyira megelevenít vele eget és földet, ahogyan kevesen tudják. Balatoni képei mellett a *Lement a nap* és a *Héves napsütés* című képei emelkednek ki, melyeken különösen észrevehető a levegő fényének szinte áramló elevensége.”¹⁶³

162 K. J.: Egy újabb kiállítás. Andor Béla és Tóth János festményei. = Hír, 1930. dec. 17. 2. p.

163 Tóth János és Andor Béla kiállítása. = Vvm., 1930. dec. 14. 5. p.

A kiállítás megnyitója után néhány nappal szokatlan sikert, nagy érdeklődést, sok látogatót és vásárlásokat nyugtázott a Vasvármegye.¹⁶⁴

A műkereskedők rendezte kiállítások

A kultúregyesületi/kultúrházi kiállítások mellett rendszeresen megjelentek a műkereskedők is, akik elsősorban a hazai művészek alkotásait árusították. Az ő bemutatóik helyszíne leggyakrabban a Kovács Szálló (Savaria Szálló), a Vármegyeháza, illetve alkalmanként néhány más, de elsősorban a városközpont valamelyik üzlete.

164 Andor Béla és Tóth János kiállításának megnyitása. = Vvm., 1930. dec. 16. 4. p.

165 Képkiallítás. = Hír, 1920. febr. 11. 3. p.

166 A Solymossy képkiallítás. = Vvm., 1920. jún. 18. 4. p.

1920

A háború után elsőként újra jelentkezett Harmath Miksa, aki Braun Zsigmond bútorüzletébe (Kossuth u. 3., ma: Széchenyi utca) száz (!) képet hozott, többek között Kézdi Kovács, Kacziány Ödön, Neogrády, Telkessy Valéria, Boemm Ritta, Erdőssy Béla, Berkes Antal, Pálya Celesztin és mások alkotásait.¹⁶⁵

Júniusban Solymosi műkereskedő a László-féle bútorüzletben a megszokott tematikájú kínálatlaltal (tájképek, csendéletek, aktok, állatok) jelentkezett. Nem hiányoztak a vallásos tárgyú képek sem. Ebben a témakörben különösen Veress Zoltán festményei „rögtön megfogja a néző lelkét”.¹⁶⁶ A Solymosi-féle tárlat művészei még: Bosznay István, Neogrády, Zarkóczy, Balló Ede, Udvary Géza, Dudits Andor, Kézdi Kovács László.¹⁶⁷

1922

Ez év januárjában Matzon József győri festőművész „pompás, eleven színezetű és finom kidolgozású, hangulatos” miniatűr tájképeinek a Weltner divatáruház (Erzsébet királyné u. 5.) kirakata adott bemutatkozási lehetőséget.¹⁶⁸ Deutsch Samu divatáruházának (Wesselényi u. 6.) kirakatában pedig iparművészeti tárgyak, Derezsán Erzsébet munkái: égetett bőrtárcák, batikolt selyemterítők, kis álló lámpák várták a vevőket.¹⁶⁹ 1922 nyarán Laudon József műkereskedő a Kovács Szálló félemeletére hozta el Márk Lajos, Mednyánszky, Krusnyák Károly, Edvi Illés Aladár, Ujvári Ignác Béla, Vörös Ernő, Kukán Géza, Zombory, J. Schumann Ottó, Szentmiklóssy M. Sándor munkáit.¹⁷⁰ Szeptemberben újabb festők – Innocent,

Hartings, Mihalovits – jelentek meg kínálatában.¹⁷¹

1923

November 14-től 20-ig ismét fővárosi festők alkotásai között válogathattak a vásárlók a Bajai Képszalon szervezésében.¹⁷² Számos jeles alkotó között a megyeszékhelyen már ismertek és először kiállítók is voltak. A terjedelmes névsorból néhány résztvevő: Pentelei Molnár János, Edvi Illés, Geiger Richárd, Olgyay Viktor és Ferenc, Kézdi Kovács László, Berkes Antal, Neogrády, Molnár Z. János, Pörge Gergely, Pap Emil, Istvánffy Gabriella, Szász István, Zombori Lajos, Szepesi Kuszka Jenő, Perlmutter Izsák, Glatter, Heyer, Vígh Bertalan, Vastagh György, Komáromi-KatzEndre.¹⁷³

1924

Laudon József műkereskedő több alkalommal is jelentkezett a Kovács Szálló kávézójában. Ezúttal néhány művész neve mellett alkotásaik témáját is említi a hirdetés. Például: Magyar-Mannheimer *Olasz táj*, Mihalovits *Dekoltált hölgy*, Cserna Károly *Parasztmenyecske*, Nagy Vilmos zsánerképe, Olgyay Ferenc *Parkrésztlet*, Gergely Richárd *Családi idill*, Romek Árpád *Porceláncsendélet*. További kiállítók csak nevük említésével: Pálya Celesztin, Berkes Antal, Kézdi Kovács, Olgyay Viktor, Bruch Hermína.¹⁷⁴

1925

Márciusban szintén a Kovács Szállóban Mérszáros Ferenc hozta a vásárlásra ajánlott festményeket. A kínálatban több, más mű-

167 Uo.

168 Miniatűr képkiállítás. = Vvm., 1922. jan. 31. 4. p.

169 Iparművészeti kiállítás a kirakatban. = Vvm., 1922. ápr. 6. 5. p.

170 Képkiállítás Szombathelyen, = Hír, 1922. aug. 17. 3. p.

171 Laudon újra Szombathelyen. = Hír, 1922. szept. 10. 3. p.

172 Képkiállítás a Kovács Szállóban. = Hír, 1923. nov. 15. 3. p.

173 Fővárosi képzőművészek kiállítása a Kovács szálló félemeletén. = Hír, 1923. nov. 18. 3. p.

174 Képkiállítás a Kovácsban. = Vvm., 1924. febr. 29. 5. p.

kereskedővel is kapcsolatban lévő művész alkotásai szerepeltek. Közülük néhány: Mednyánszky, Iványi-Grünwald, Nyilassy Sándor, Boemm Ritta, Hermann Lipót, Újváry Ignác, Romek Árpád, Olgyay Ferenc, Edvi Illés Aladár, Papp Emil.¹⁷⁵

Májusban Cs(ejtei) Joachim Ferenc jelent meg Szombathelyen, aki a pályája kezdetén még az új festők szélsőséges irányzatát képviselte. Két évtizede azonban a tájképfestésnek „finom tónusú, lehelet-szerű hangulatoknak eredeti szemű, biztos kompozíciójú tolmácsolója”.¹⁷⁶ A tájképek mellett a portréfestésnek is elismert művésze volt. Szombathelyen is több megrendelésnek tett eleget. A képei a Kovács Szállóban voltak megtekinthetők.¹⁷⁷ A kiállítás szervezőjéről nincs híradás. Augusztusban Laudon újabb kiállításon ajánlotta a korábbi alkalmakkor is szereplő művészek képeit.¹⁷⁸ 1925 augusztusában a soproni ipari kiállításhoz kapcsolódóan a város Képzőművészeti Köre is tárlatot rendezett, amelyen a vasiak is részt vettek. A bemutatott képek között a Fábíán házaspár, Vass Béla, Jaksa István, Pogány Aladár (29. kép) és Döbrentey Gábor alkotásait is láthatta a közönség.¹⁷⁹

Ugyancsak az év augusztusában a Szépművészeti Múzeum és a Képzőművészeti Főiskola tanárai alkotásainak adott helyet a Kovács Szálló. A megszokottnál hosszabb ideig, szeptember 10-ig ismerkedhettek az érdeklődők a képekkel. A kiállítók között volt Kukán Géza, Udvardy Pál, Szüile Péter, Peske Géza, Újváry, Burghard Rezső, Ol-

gyay Ferenc, Kézdi Kovács, Neogrady, Hány. Alkotásaik mellé később „csatlakoztak” Csók István és Iványi-Grünwald képei.¹⁸⁰

1926

Február 21-én a *Vasvármegye* fontosnak tartotta a képzőművészeti kiállításoknak rendszeresen helyet adó Kovács Szálló dísztermének egy 360 × 240 centiméteres freskóval való gazdagodását hírül adni. Hosszú Pintér Gyula festménye Hunor és Magor leányrablását jelenítette meg.¹⁸¹

1926. március 22-én pedig már az év új tárlatát Vastagh Gyula szervezésében láthatták az érdeklődők a Megyeháza dísztermében.¹⁸² Ezúttal azonban csak egy művész, Innocent Ferenc hozta el alkotásait Szombathelyre. A közönség körében népszerű művész „egyike azoknak a festőknek, kiknek képei előtt mindig találnak kisebb csoportokat, társaságot, vitatkozva a kép tárgya, megfestése módjairól”. Különösen arcképei iránt volt nagy az érdeklődés.¹⁸³

A tárlat alkalmat kínált a méltatónak a rendező műkereskedő, Vastagh Gyula kiválóságát ismertetni. A képek „a kiállításon ízléses és tetszetős elrendezésben vannak. [...] Minden egyes kiállított műtárgy, márkás, elismert művész munkája, mert Vastagh Gyula fő törekvése minőség tekintetében teljesen megbízható nyújt”.¹⁸⁴ A *Vasvármegye* már 1912-ben hasonló dicsérettel illette Vastagh Gyula munkáit.¹⁸⁵

175 Kéпкиállítás a Kovács Szállóban. = Vvm., 1924. márc. 16. 4. p.

176 Cs. Joachim Ferenc kéпкиállítás. = Vvm., 1925. máj. 31. 3. p.

177 Cs. Joachim Ferenc kéпкиállítás. = Vvm., 1925. máj. 31. 3. p.

178 Kéпкиállítás Szombathelyen. = Vvm., 1924. aug. 9. 2. p.

179 Szombathelyi festők a soproni tárlaton. = Vvm., 1925. aug. 4. 5. p.

180 Kéпкиállítás a Kovács-kávéházban. = Vvm., 1925. aug. 18. 2. p.

181 k. f.: „Hunor és Magor leányrablása. Hosszú Pintér Gyula festménye a Sabária nagytermében. = Vvm., 1926. febr. 21. 5. p.

182 Vastagh Gyula kéпкиállítás a megyeházán. = 1926. márc. 23. 6. p.

183 Innocent Ferenc tanár festményei Vastagh Gyula kéпкиállításán. = Vvm., 1926. márc. 24. 5. p.

184 Múпкиállítás a megyeházán. = Vvm., 1926. márc. 27. 3. p.

185 G. G.: Képek a megyeházán. Vastagh Gyula kéпкиállítás. = Vvm., 1912. dec. 1. 6–7. p.

1926 őszén pedig szintén a Megyeházán újabb művész, Hénel Gusztáv képeit láthatta a közönség. Az Európát járó művész olaszországi, svájci, németországi képei mellett az Adriát, a felvidéket (Tátrát) ábrázoló alkotásait is bemutatta. A méltató ajánlása: „Képei kidolgozásában nem követi a szélsőséges irányokat, néha mint expresszionista fogja fel a képet, de legtöbbször esetben impresszionista. Az a mód, amellyel témát megoldja nagyon előkelő. Némely képét izgatónan érdekes technikával festi meg.”¹⁸⁶

1929

1929 nyarán az egyre népszerűbbé váló plakátok bemutatóját láthatták a szombathelyiek. Szervezője a „Fáklya” Írók és Művészek Kultúrvállalat, rendezője az Országos Plakátművészeti Társulat. Az országjáró kiállítást már láthatták Szegeden, Miskolcon, Debrecenben, Győrben és Pécsen is. Az előzetes híradás szerint az egész magyar reprezentatív reklámművészetet bemutató kiállítás témája és célja a Dunántúlon az idegenforgalom és fürdő kultúra népszerűsítése. A kiállítás az újságok, könyvkiadók, a filmvállalatok propagandáját mutatja be.¹⁸⁷ A kiállítás augusztus 4-én nyílt meg a Főreáliskola első emeleti dísztermében. Benyomását így rögzítette a kritikus: „Színek rakétája hull a néző elé... pár száz plakát, a vezető magyar kereskedelem és iparvállalatok reklámobjektumai mérföldkövekkel jelzik a magyar plakátművészet fejlődését.” A plakátok alkotói a magyar grafika legkiválóbbjai: Pólya Tibor, Gara Arnold, Berény Róbert, Haranghy Jenő, Feiks Jenő, Bardócz Árpád, Flóra (?), vitéz Pataky Ferenc, Manno Miltiadesz és a most induló „európai hírű plakátfestőink egész sora”. A kiállítást Mu-

rányi-Adorján Zoltán, a Fáklya főtitkára nyitotta meg. Hangsúlyozta, hogy a plakát a kereskedelem és ipar elengedhetetlen fegyvere: reklám.¹⁸⁸

*

Áttekintve a három évtized alatt Szombathelyen megrendezett kiállításokat, szembevetve, hogy Derkovits Gyula szülővárosában egyetlen kiállításon sem vett részt. Ennek oka valószínűleg az, hogy 1916-ban a fővárosba költözött és már nem volt kapcsolata a Kultúregyesülettel, de az egyesület sem kereste őt, legalábbis a sajtóban ilyen hír nem található.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

Képrestaurálás

Képzőművészeti ismeretterjesztésnek értelmezhető a festmények megújításának lehetőségéről szóló 1930. évi tájékoztató. A megújító egy győri gimnáziumi tanár, Medvey Lajos. Munkájáról a *Hír* több alkalommal is beszámolt. Elsőként arról, hogy a régi képek mentéséhez a tehetségen kívül különleges szerekre is szüksége van.¹⁸⁹ Medvey tevékenységéről több híradás is megjelent.¹⁹⁰ A restaurálás során Szombathelyen klasszikus francia, olasz, német, angol és flamand alkotók képeit újította meg, amelyeket László Ignác bútörüzetében mutatott be. A képek tulajdonosait is meg-

186 Hénel Gusztáv képkiállítása Szombathelyen. = Vvm., 1926. okt. 15. 3. p.

187 Plakátművészeti kiállítás lesz Szombathelyen. = Vvm., 1929. júl. 16. 4. p.

188 Országos Plakátművészeti Kiállítás. = Vvm., 1929. aug. 6. 1. p.

189 Régi képek restaurálása. Egy új művészi vállalkozás. = *Hír*, 1930. ápr. 4. 2. p.

190 Régi mesterek képeinek kiállítása. Medvey tanár 17 szombathelyi megfeketedett képet állított helyre. = *Hír*, 1930. jún. 22. 1. p.; Medvey Lajos kiállítása. = *Hír*, 1930. dec. 6. 3. p.

nevezi a híradás, egyúttal jelezve azt, hogy mennyi érték lehetősé fel a megyeszékhelyen. A tulajdonosok: Országh László vármegyei főügyész, ifj. Deutsch Sándor, dr. Rogács Ferenc prelátus-kanonok, dr. Wellner József apátkanonok, Weisz Oszkár mérnök, Hecker István fogorvos és Zoltán Elek. A restaurált képek között egy unikumot is talált. A beszámoló szerint egy megfeketedett képről kiderült, hogy Horváth Boldizsárt ábrázolja, és a szignált kép alkotója Than Mór. A tulajdonost sajnos nem nevezi meg a híradás.¹⁹¹

2. sz. melléklet:

*Az írásban szereplő képzőművészek
biográfiai adatai*

Aggházy Gyula 1850–1919
 Alföldy János 1902–1966
 Andor Béla 1901–1975
 Badicz Ottó 1849–1936
 Bajor Ágost 1892–1958
 Bakoss Tibor 1868–1950
 Balló Ede 1859–1936
 Balogh Margit 1898–1965
 Bán Rezső A
 Bárditz Zoltán A
 Bardócz Árpád 1882–1938
 Bardócz Dezső 1880–1944
 Bárdossy István A
 Bauer Erzsébet, Radnainé 1897–1976
 Bauer Mihály A
 Beck Ö. Fülöp 1853–1945
 Békéssy Leó 1890–1966
 Bélavári Buchard István 1864–1933
 Béli Vörös Ernő 1882–1922
 Berény Róbert 1887–1959
 Berkes Antal 1874–1938
 Biczó Ilona Fábrián Gyuláné 1886–1968

Bihari Sándor 1855–1906
 Blascsó Ferencné A
 Boemm Ritta 1868–1948
 Bosznay István 1868–1944
 Bozzay Lajos A
 Bőhm Pál 1839–1905
 Brodszky Sándor 1819–1901
 Bruck Hermina 1861–1945
 Bruck Miksa 1863–1920
 Burghard Rezső 1884–1963
 Bülow gróf ?–?
 Cezanne, Paul 1839–1906
 Conrad Gyula 1877–1959
 Coulin Artúr 1869–1912
 Czencz János 1885–1960
 Czóbel Béla 1883–1976
 Csánky Dezső 1857–1933
 Csebi Pogány István Aladár László 1908–1979
 Cserna Károly 1867–1944
 Csók István 1865–1961
 Dala József diák
 Deák-Ébner Lajos 1850–1934
 Della Pietra ?–?
 Derezsán Erzsébet iparművész
 Déry Béla 1868–1932
 Deutsch Sándorné iparművész
 Döbrentey Gábor 1897–1990
 Dragovits József A
 Dudits Andor 1866–1944
 Éder Gyula 1875–1945
 Edvi Illés Aladár 1870–1958
 Edvi Illés Ödön 1877–1946
 Egyed Kálmán 1887–?
 Engel Magda iparművész
 Erdődy Gyuláné Széchenyi Emilia 1866–1928
 Erdőssy Béla 1871–1928
 Ernetz István A
 Fábrián Gyula 1884–1955
 Fangh Rezső 1876–?
 Farkas Géza 1890–1971
 Feiks Jenő 1878–1939
 Fényes Adolf 1867–1945
 Flóderer Lajos A
 Flóra ?–?

¹⁹¹ Eredeti Than Mór képet találtak. Medvey Lajos kiállítás. = Hír, 1930. dec. 7. 4. p.

- Földári István A
 Fülöp Péter ?-?
 Gaál Ferenc 1891–1956
 Gallé Tibor 1896–1944
 Ganzinger Franciska A
 Gara Arnold 1882–1929
 Gáspárdy Béláné A
 Geiger Richárd 1870–1945
 Gesell Pajor Endre dr. A
 Gesell Pajor Endréné A
 Giay Frigyes 1864–1953
 Glatler Gyula Ármin 1886–1927
 Glatz Oszkár 1872–1958
 Gothard István 1869–1948
 Gruber Ferenc A fotós
 Gruber Imre A
 Gyertyáni Németh Gyula 1892–1946
 Gyügyey Nagy Zsigmond 1872–1932
 Hackler Vilmos A
 Haczký Egon A
 Halász Károly A
 Haranghy Jenő 1894–1951
 Hartings ?-?
 Hány Gyula 1864–1946
 Hende Vince 1892–1957
 Hénel Antal 1881–1966
 Hénel Margit 1908–1941
 Hermann Lipót 1884–1972
 Herritz Oszkár 1883–1942
 Heyer Artúr 1872–1931
 Hodászy Gábor 1905-?
 Holló Alajos 1876–1963
 Horovitzné Lukács Stefi 1882-?
 (Születési neve: Gaus Hermina)
 Horváth Béla A
 Horvay János 1874–1944
 Hosszú Pintér Gyula 20. sz. első fele
 Hyann Károly főiskolás
 Innocent Ferenc 1859–1934
 Istók János 1873–1912
 Istvánffy Gabriella, Rainerné 1875–1969
 Iványi-Grünwald Béla 1867–1940
 Jaksa István 1894–1982
 Jándi Dávid 1893–1944
 Jendrassik Jenő 1860–1919
 K. Spányi Béla 1852–1914
 Kacziány Aladár 1887–1978
 Kacziány Ödön 1852–1933
 Kádár Béla 1877–1956
 Karádi Etelka 1877–1963
 Kardos Gyula 1857–1908
 Katona Nándor 1864–1932
 Kempis János 1886–1968
 Kern Ferenc A
 Kernstock Károly 1873–1940
 Kézdi-Kovács László 1864–1942
 Khaulér József A
 Kirchner [később Elekfy] Jenő 1895–1968
 Kisfaludy Stróbl Zsigmond 1884–1975
 Kiss Zoltán 1867–1924
 Knopp Imre 1867–1945
 Komáromi Katz Endre 1880–1969
 Kotász Kárlly 1872–1941
 Kovács Jenő József 1889–1961
 Kovalovszky Bertalan 1858–1938
 Kövér Gyula 1883–1950
 Kukán Géza 1890–1936
 Kunffy Lajos 1869–1969
 Kunwald Cézár 1870–1945/1946?
 László Fülöp 1869–1937
 Ligeti Antal 1823–1890
 Lorschý Béláné A
 Lotz Károly 1833–1904
 Lőcsey Ferenc iparművész
 Lukács Stefi Horovitzné 1888-?
 (Születési neve: Gaus Hermina)
 Lusztig Vilmos A
 Lux Elek 1884–1941
 Magyar-Mannheimer Gusztáv 1859–1937
 Mallász Ottilia A
 Manno Miltiadesz 1879–1935
 Márffy Ödön 1878 – 1959
 Mario de Hajnal ?-?
 Márk Lajos 1867–1942
 Markó Károly ifj. 1822–1891
 Maróti Major Jenő 1871–1945
 Matzon József 20. század első fele
 Mednyánszky László 1852–1919

- Medvey Lajos 1882–1962
 Merényi Rudolf 1893–1957
 Merkly Ferenc 1883–1941
 Mészöly Géza 1844–1887
 Mihalovits Miklós 1888–1960
 Molnár Z. János 1880–1960
 Munkácsy Mihály 1844–1900
 Múhl Gusztáv ?–?
 Nagy Aurél 1883–1948
 Nagy Vilmos 1874–1953
 Neogrády Antal 1961–1942
 Novák Béláné dr.-né A
 Nyilassy Sándor 1873–1934
 Olgyay Ferenc 1850–1934
 Olgyay Viktor 1870–1929
 Orbán Dezső 1884–1986
 Páll Lajos ?–?
 Pállik Béla 1845–1908
 Pálya Celesztin 1864–1948
 Papp Emil 1884–1955
 Pásztor János 1881–1945
 Pataky Ferenc 1897–1978
 Payer Endréné G. A
 Pécsi-Pilch Dezső 1888–1949
 Pentelei Molnár János 1878–1924
 Perlmutter Izsák 1866–1932
 Peske Géza 1859–1934
 Pintye Rezső Rudolf 1902–1976
 Pogány István Aladár László 1908–1979
 Pólya Tibor 1886–1937
 Poór Bertalan 1880–1964
 Pörge Gergely 1858–1930
 Prátscher Frigyes A
 Reich Imre A
 Remsey Pál főiskolás
 Réti István 1872–1945
 Révész Imre A
 Rippl-Rónai József 1861–1927
 Romek Árpád 1883–1960
 Rothbart István A
 Rudnay Gyula 1887– 957
 Rumi Rajki István 1881–1941
 Sággy Michaela A
 Saáry Jenő A
 Schindler Sándor 1872–1901
 Schumann Ottó J. ?–?
 Seemanné Vörös Erzsébet 1864–1940
 Simon László A
 Soltész József A
 Somló Jenő A
 Spányi Béla K. 1852–1914
 Steiner Antal 1898–1966
 Stornó Pál 1892–1962
 Strebenz Károly 1901–1993
 Szablya-Frischauf Ferenc 1867–1962
 Szabó Alajos 1892–1975
 Szász István 1878–1965
 Széchenyi Emília Erdődy Gyuláné 1866–1928
 Széchenyi Jenő ?–?
 Szegedy Sándor ?–?
 Szentgyörgyi István 1881–1938
 Szentmiklóssy Márton Sándor 1866–1932
 Szepesi Kuszka Jenő 1885–1948
 Szikszay Ferenc 1870–1908
 Szlányi Lajos 1869–1949
 Szüle Péter 1886–1944
 Telcs Ede 1872–1948
 Telepy Károly 1828–1906
 Telkessy Valéria 1870–1950
 Than Mór 1828–1899
 Tihanyi Lajos 1885–1938
 Tóth István 1861–1934
 Tóth János Zalai 1899–1978
 Tölgyessy Artúr 1853–1920
 Udvary Géza 1872–1932
 Udvary Pál 1900–1987
 Ujváry Ignác 1860–1927
 Valentini János 1842–1902
 Vámos Saáry Vince A
 Várady Gyula 1866–1920
 Vass Béla 1872–1934
 Vastagh Géza ?–?
 Vastagh György
 Végh Mihály ?–?
 Végh Nándor ?–?
 Veres Zoltán 1868–1834
 Veszelszky Béla 1905–1977

Vígh Bertalan 1890–1945
 Vojevodin Pál főiskolás
 Wágner Géza 1879–1939
 Wille Lajos A
 Wimmer Mariann A
 Winkler István 1859–1931
 Zádor István 1882–1963
 Zarkóczy Gyula 1873–1932
 Zeller Mihály 1859–1915
 Zemplényi Tivadar 1864–1912
 Zichy Mihály 1827–1906
 Zombori Lajos 1867–1943

A biográfiai adatok az alábbi kiadványokból származnak

- *Seregélyi György*: Magyar festők és grafikusok adattára. Életrajzi lexikon az 1800–1988 között alkotó festő- és grafikusművészekről. Szeged, 1988. Szegedi Nyomda
- *Salamon Nándor*: Kisalföldi művészek lexikona. Kisalföldi Művészetért Alapítvány, Győr, 1988.
- *Zádor Anna*, *Genthon István* főszerk. Művészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest I.-II. kötet 1981., II. kötet 1983., IV. kötet 1984. Harmadik kiadás.
- *Wikipedia*

Megjegyzések

- a) A nevek után szereplő „A” betű azoknak a kiállítóknak a nevét jelzi, akik amattórként is ritkán szerepeltek az egyes kiállításokon.
- b) Az írásban többször előforduló Pogány István Aladár László festőművész keresztnévét csak egyik nevén, legtöbbször Istvánként vagy Aladárként említik. A családnevet néhányszor a Csebi előnévvel együtt használták a méltatásokban az újságírók.
- c) Az 1908-ban épült Múzeum mellé 1910-ben Kultúrházat építettek. A napi sajtóban gyakran a kiállítások helyszínéként

a Kultúrházat nevezik meg, máskor Múzeumot említene. Ebben az épületben kapott helyet a Képtár, ami ugyancsak a kiállításoknak adott helyet. A képekre utaló darabszámok nemegyszer azt valószínűsítik, hogy a Kultúrháznak nevezett hely valójában a Múzeum épületében található Képtár helyisége.

- d) A korabeli helyesírást a mai szabályok szerint módosítottam a dolgozat szövegében.
- e) Az illusztrációk készítőinek neve, illetve a képek keletkezési időpontjának elmaradása, azok ismeretlensége miatt hiányzik.

Köszönetnyilvánítás

Elsősorban Tóth Kálmánnak mondok köszönetet, aki a dolgozat végső formájának kialakítását folyamatosan segítette.

Köszönöm Gál Jenőnek az illusztrációk lelkiismeretes gondozását.

Köszönet azoknak a támogatóimnak, akiknek munkája teljesebbé tette az írás dokumentációit: Boros Bálint, Garas Kálmán, Heckmann Kiss Ágnes, dr. Hollerné Meocséri Annamária, Katona Attila, Kelbert Krisztina, Kiss Tamás, Mészáros Irén, Prejcer Paula, Simon Éva, Somogyi Tamás, Spiegler Tibor, Spiegler Kutasi Nikoletta, Takóné Hoós Ildikó, Tóth Csaba.

Köszönöm a Berzsényi és a Szombat-helyi Egyházmegyei Könyvtárnak, a Szombathelyi Képtárnak, a vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményének és a Smidt Múzeumnak, hogy az illusztrációk közzétételét díjmentesen bocsátották rendelkezésemre.

6. kép. Seemanné Vörös Erzsébet: Halászbárkák – fa, olaj. Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár. Fotó: Tóth Tamás

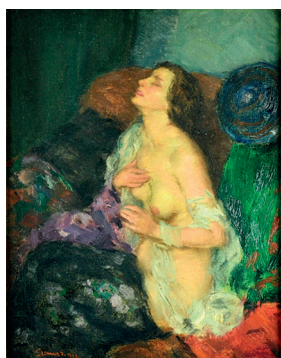
7. kép. Erdődy Gyuláné Széchenyi Emilia: Vasvörösvári tájék – olaj, vászon. Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár

9. kép. Gothard István: Tengerparti táj – olaj, vászon. Savaria Múzeum – Smidt Múzeum. Fotó: Tóth Tamás

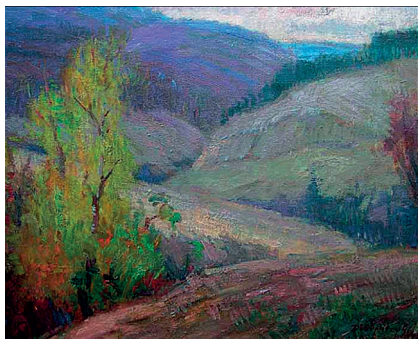
13. kép. Fábíán Gyula: Iskola utca Szombathelyen – akvarell. Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár

14. kép. Czencz János: Merengő, 1926 – olaj, vászon. Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár. Fotó: Tóth Tamás

15. kép. Fábíánné Biczó Ilona: Szombathely égése a 18. század elején – olaj, vászon. Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár

17. kép. Döbrentey Gábor: Dunántúli táj – olaj vászon. Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye

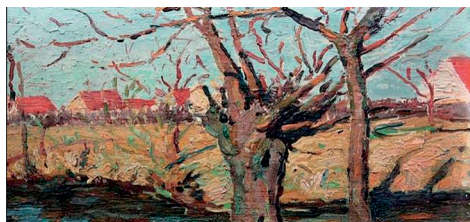
18. kép. Jakska István: Csendélet a szabadban – furnirlemez, olaj. Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár. Fotó: Tóth Tamás

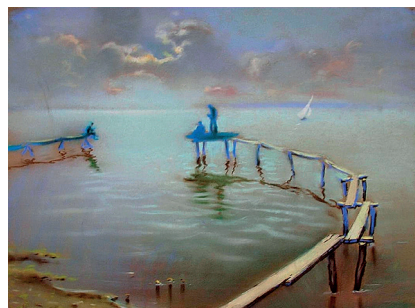
20. kép. Vass Béla: Kápolna – olaj, vászon. Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye

23. kép. Jakska István: Vasi táj, 1921 – olaj, vászon. Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye

26. kép. Gothard István: Gyöngyös-part – olaj, vászon. Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye

29. kép. Pogány Aladár: Horgászok – olaj, vászon. Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye

BUKITS BALÁZS

Ünnepek egy város identitásának kialakításában

A HATVANAS ÉVEK SAVARIA KARNEVÁLJAINAK ÉS MÁJUS ELSEJEI ÜNNEPEINEK A BEMUTATÁSA¹

Bevezetés, történelmi háttér

Szombathely Magyarországon belül sok szempontból különleges történelmi hagyattal büszkélkedhet.² Nem is csoda hát, hogy ezt megünnepelendő, 2000 óta évről évre (a 2020-as és 2021-es COVID-szüneteket leszámítva) megrendezésre kerül a Savaria Történelmi Karnevál, mely látogatók és hagyományőrök tízezreit vonzza minden évben, nem csak az ország határain belülről. Kevesen tudják azonban – még a tősgyökeres szombathelyiek közül is –, hogy a millennium alkalmával csak egy korábbi városi ünnepség felidézése, újbóli megünnepelése történt. A hatvanas években, 1964-től 1969-ig minden évben a Savaria Karnevált a Savaria Napok eseménysorozat záró felvonásaként rendezték meg, 1961–1962-ben pedig a Savaria Ünnepségek névre hallgatott a még csak kétnapos rendezvény.³ Maga az esemény kimeríti az ün-

nep fogalmát; közösségteremtő ereje képes „Savaria polgárait”, a szombathelyieket összefogni, és évente megismétlődve közösen emlékeznek a történelemre, és a hatvanas évek ünnepségein történelmi nagyjaikra, hőseikre.⁴

Az archív felvételeket és a visszaemlékezéseket átnézve úgy vettem észre, hogy a felvonulás erőteljes rokonságot mutat a nemzetközi munkásmozgalom talán legnagyobb ünnepével, május 1-jével. A hasonlóság alapjai a felvonulások és az egész várost megmozgató népünnepély mellett az ezek mögött alaposan elrejtett, de az egészet átszövő ideológiai nevelő célzat. Így munkámban arra vállalkoztam, hogy a kétőt egymás mellett, párhuzamba állítva elemezsem bizonyos szempontok alapján.

Maga a vizsgált korszak magyarázatra adhat okot, ugyanis a hatvanas évek kifejezés, mely az 1960-tól 1969-ig tartó időszakot jelenti, önmagában nem számít erőteljesen elkülöníthető korszaknak Magyarország történelmében. A magyarországi szocializmus nagy cezúrája az 1956-os forradalom és szabadságharc, melynek folyamatai Szombathelyen is ugyanúgy lefolytak. Az ezt követő, és egészen a változást hozó 1989/1990-ig tartó Kádár-korszak így 1960-ban már kicsivel több mint három éve tartott. Egy másfajta korszakolás szerint 1947-től

1 Az elemzés 2023. január–februárban készült, először a 2023-as történelem Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny döntőjére készített pályamunkaként jelent meg „Ünnepek lakóhelyemen 1945–1990” témában.

2 Szombathely az egyetlen magyarországi település, amely a történelem folyamán végig megtartotta római kori nevét: Savaria vagy Sabaria. Nemcsak elhelyezkedése, de népessége is csaknem végig kontinuos volt.

3 Jelen munkámban inkább csak említés szintjén térek ki a Savaria Napok teljes programsorozatára az anyagbőség miatt, és mivel egy egész ünnepségsorozat nehezen értelmezhető egyetlen ünnepként. 1963-ban nem volt karnevál.

4 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Az ünnep mint emlékezés és az emlékezés mint ünnep. = Jelkép, 2012. 1–4. sz. 95–118. p.

1963-ig tartott a klasszikus szocializmus időszaka, amikor is kezdetét vette az 1982-ig tartó úgynevezett kádári konszolidáció.⁵ A hatvanas évek mint időintervallum, a tárgyalt téma miatt került kijelölésre, nevezetesen, hogy a szocialista kori Savaria Karneválok teljes egészét meg tudjam vizsgálni, mégis egy megfogható időszakról esszen szó.

Talán így még szerencsésebb is, hiszen a politikatörténeti korszakváltás egyenes következménye volt a felülről irányított folyamatokon és rendezvényeken – vagyis a korszak sajátosságai adódóan nagyjából mindenben – érződő szemléletváltás. Az ötvenes évekre jellemző szűkösséget váltotta fel az úgynevezett gulyáskommunizmus megjelenése. A kormányzat társadalmi legitimitás megszerzését célzó intézkedései az ünnepek közül főleg május 1-jére hatottak, ahol a munkásosztály, a legkiválóbb dolgozók, valamint a kommunista mozgalom ünneplésén túl fontossá vált, hogy mennyire érzik jól magukat az emberek az eseményen. A keményvonalas diktatúrát fokozatosan váltotta fel a populizmus, az erőszakos és az ország vagy adott régiók sajátosságait figyelmen kívül hagyó, gyakran túlzó mértékű iparosítás alábbhagyott. Az emberek fogyasztási szokásai megváltoztak, egyre fontosabbak lettek a presztízsvásárlások és a jólét, amit az állampárt is észrevett és kihasznál.

Szombathely helyzete kissé eltérő volt az ország többi részéhez képest. Manapság a vármegyeszékhely gazdaságilag fejlett központnak számít, ám ez a tárgyalt korszak elején korántsem volt így. Az országos átlaghoz mérten kevésbé urbanizálódott megye

5 Valuch Tibor: Változás és folytonosság a magyar társadalomban a XX. század második felében. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. 15. Szerk. Henzsel Ágota & Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 2001.). 187–196. p. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár)

mindössze két várossal rendelkezett: Szombathely és Kőszeg, és ezek közül mindkettő a határsávba esett, így az akkor érvényes előírások szerint nem biztosítottak forrást a város fejlesztésére.⁶ (A határ közelsége miatt kivételt képeznek ez alól a katonai célú befektetések.) Emiatt a jelentős könnyűiparral rendelkező város kimaradt a nehézipar célzott és túlzó fejlesztéséből, viszont – a beruházások hiányában – Szombathely és a megye ekkor még munkaerőtöbblettel (vagy a kor szakzsargonjának megfelelően munkaerő-tartalékkal) és lakáshiánnyal küzdött, aminek köszönhetően sokan hagyták el a megyét munkalehetőségek után nézve. Ezen körülményekből következik, hogy a városban az ideológiai szempontból fontos munkásság aránya elmaradt az országos átlagtól, amit tovább árnyalt, hogy jelentős mértékű volt a gyárakban az ingázók foglalkoztatása.⁷

A hatvanas évek már fellendülést hozott a város számára. A komoly lakáshiányt a Petőfi utcában épített új lakások még nem tudták elegendő mértékben orvosolni, viszont az 1963-tól épült Derkovits-lakótelep igen, és az évtized végére már a KISZ-lakótelep tervei is készen álltak.⁸ A várostervezés fellendült: új tereket hoztak létre, és új városközpont építése volt kialakulóban, amely a Március 15. tér, és az ott létesült,

6 Valuch Tibor: A város társadalmi és a számok tükrében: A demográfiai és társadalmi viszonyok változásai Szombathelyen a II. világháborútól a rendszerváltozásig. In: Acta Savariensia: Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely, 2010. 5–19. p.

7 Kisőrsi Zsófia: Faluról városba: A megkésett iparosodás hatása az ingázó nők munkavállalására Vas megyében 1960–1970. = Korall – Társadalomtörténeti folyóirat. 2019. 76. sz. 95–119. p.

8 Horváth Sándor: Városi terek és a térhasználat változása Szombathelyen a szocialista korszakban (1945–1973). In: Acta Savariensia: Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely, 2010. 85–110. p.

új építésű intézmények körül csoportosult volna: a Művelődési és Sportház, az SZTK épülete és díszítésként a Lenin-szobor. Viszont egy kétezer éves város tradicionális, élő és lüktető közigazgatási és egyházi központját nehéz lecserélni, ami végül maradt a Berzsényi és Köztársaság tér (ma: Fő tér) körül, ami azért nincs messze az említett Március 15. tértől. 1967-től az MSZMP városi székháza is a Berzsényi térre került, amit a második világháborúban lebombázott Városháza helyén építettek fel.⁹ A parkosítás is lendületet vett, és 1965-ben átadták a mai Szombathely zöld szívét, a Csónakázó tavat és Horgász tavat a volt téglagyár helyén. Komoly összegek jutottak a város iparának előmozdítására is: elsősorban intenzív, a jelenleg meglévő gyárak hővítését, modernizálását célzó fejlesztések történtek, ami magával vonta a munkásság arányszámának és létszámának növekedését is.¹⁰ A REMIX, a Pamutipar és a Cipőgyár számított ebből a szempontból kiemelkedő fontosságúnak.

Írásom célja, hogy bemutassam a város két meghatározó népi ünnepélyét, és feltárjam az ideológiai ünnepnek induló, de később szórakoztató célú ünnep, május elseje, és a helyi kezdeményezésű, de a kor sajátosságaiából adódóan központi rendezésű ünnep, a Savaria Karnevál közötti hasonlóságokat. Szeretném megérteni a szervezési sajátosságait és céljait, különösképpen a propaganda- és népnevelési célokat. Részben országos szintű szakirodalomra támaszkodtam, nagyobb részt pedig az Arcanumon fellelhető helyi kordokumentumokat vettem

9 Az MSZMP székházának megépítésekor fontos volt a kétezer éves irányítási központ mint helyszín, és ráadásul jelképesen éppen a Püspöki Palotával szemben áll.

10 Germuska Pál: Egy harmonikusan fejlett város. Szombathely szerepe az állami terület- és településfejlesztési politikában és az iparosítási programokban 1949–1985. In: Acta Savariensia: Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely, 2010. 20–85. p.

szemügyre, valamint az ünnepélyeket átélők személyes visszaemlékezéseit használtam fel interjú formában.¹¹ Nagy mennyiségben használtam fel a helyi napilapok és folyóiratok tudósításait, mint a *Vas Népe* és a *Vasi Szemle*. Nagymértékben támaszkodtam a helytörténeti írásokra, valamint helytörténészek munkáira.

Az ünnepek külsőségei

A rendezvények lokális eredete, kezdetei

A két ünnep eredetét tekintve rendkívül különböző, ha más nem is, ezt a méreteik mindenképpen megmutatják. A mai napig világszerte munkaszüneti nappal ünneplik a munka ünnepét, de különböző népi hagyományokkal sok helyen már munkaszüneti jelentése előtt köszöntötték a májust. Ez utóbbi jelentése azonban csak a 19. század vége óta tartozik hozzá, amikor 1891-ben a II. Internacionálé a munka nemzetközi ünnepévé nyilvánította május 1-jét.¹²

11 Három interjúalanyom közül egy nő, két férfi, utóbbiak közül egyik helytörténész, ám csak tinédzserként vett részt a tanulmány tárgyát képező ünnepeken.

12 Érdekeség, hogy kutatásom során rátaláltam a *Vas Népe* 1960. május 1-jei számában Barát Endre *Balлада az első májusról* című versére, valamint egy szövegre is, melyben a szerzők a munka ünnepét egy 1531-ben, az itáliai Lucca városállamban történt megmozdulástól eredeztetik. A helyi selyemgyári munkások magasabb bérekért tüntettek, viszont a tüntetést a herceg vérbe fojtotta. Az elégedetlenség a luccai hercegséget instabil helyzetbe hozta körülbelül egy évre. Maga az esemény, amelyet a rongyosok felkelésének is neveznek, április 30-án és május 1-jén történt, és valóban az egyik első sztrájkról van szó a világtörténelemben, de az egybeesés valószínűleg csak a véletlen műve. A szocialista politikában nem is fordítottak rá különösebb figyelmet. Forrás: Gráf Ernő: Május 1. a magyar költészetben (Szemelvények magyar költők verseiből). = *Vas Népe* (továbbiakban: VN), 1960. V. évf. 102. sz. 8. p.; 70 diadalmas esztendő. = VN, 1960. V. évf. 102. sz. 5. p.

1. kép. Május 1-jei felvonulás 1919-ben

Forrás: Pósfai H. János: „Jöjj, ó szép dicső nap!”

– Régi szombathelyi májusok. Vas Népe, 1969.

XIV. évf. 98. sz. 7. p.

Szombathelyen először 1895-ben csatlakozott a kezdeményezéshez a helyi munkásság, igaz, ekkor még csak négy fal között, a Szombathelyi Iparosmunkások Önképző Egyesületének egy ülésén, de 1903-tól kezdve már nyíltan, szabadon ünnepeltek május 1-jét. A felvonulás ekkor még nem öltötte magára a kommunizmusra jellemző osztályharcos jelleget, sokkal inkább hatott a munkásság jókedvű ünnepének, valami olyasminek, amire a Kádár-korszakban is erőteljesen törekedtek. A lampionos felvonulás során a dolgozók munkásmozgalmi dalokat énekeltek, továbbá a Marseillaise is felcsendült.¹³ Az is nagy sikernek számított, hogy „az 1903-ban avatott, majd elkobzott vörös zászlót az 1905-ös május elsejei felvonuláson már szabadon lobogtatta a szél a felvonulók kezében”.¹⁴ A jól ismert tanácsköztársasági 1919-es ünnepély Szombathelyen is nagy tömeget vonzott. Az állítólag nagyjából tizenötezer fő részvételével¹⁵ le-

13 Pósfai H. János: „Jöjj, ó szép dicső nap!” – Régi szombathelyi májusok. = VN, 1969. XIV. évf. 98. sz. 7. p. (továbbiakban: Pósfai, 1969.)

14 Pósfai, 1969.

15 Név nélkül: Régi májusok. = VN, 1964. IX. évf. 101. sz. 7. p.

zajlott felvonulás legérdekesebb jelene az, amint az SZSE- (Szombathelyi Sport Egyesület) pályára tartó tömeg koporsót cipel magával, amiben „eltemették a kapitalizmust”. (1. kép)¹⁶

A Horthy-korban április 30. és május 2. között minden tömegrendezvényt tiltottak, és még szesztilalmat is bevezettek, továbbá korlátozták az éjszakai utcán való tartózkodást. Szombathelyen viszont a legbátrabbak ekkor is az Oladi-dombon ünnepeltek. Az 1945-ös szovjet megszállást követően az ország többi részéhez hasonlóan a szombathelyiek is megünnepelheték a „proletár internacionalizmus harcos seregszemléjét”.¹⁷

A Savaria Karnevál története a hatvanas években kezdődött. A mai Szombathely területén a római korban, a Kr. u. 43-ban városi rangra emelt Colonia Claudia Savaria nevű város állt. A település a fontos ókori kereskedelmi útvonal, a borostyánkőút mentén feküdt, így valószínűleg gazdag kereskedőváros lehetett. A ma Romkertnek nevezett terület római (és kis részben középkori) romjait, azok között a borostyánkőút egyik részletét, Járdányi Paulovics István tárta fel az 1930-as években. A város történelmi örökségét csak emelte, amikor 1955-ben elkezdték az Isis-szentély feltárását, ami 1962-ig tartott.

1961 májusában Gosztonyi János,¹⁸ az MSZMP akkori megyei első titkára találkozott Mentés Vilmosmal,¹⁹ a város oktatásnépművelésügyi felelősével a Szombathelyi

16 Pósfai, 1969.

17 A kifejezés eredete: Név nélkül: Kettős zászlóátadás a kongresszusi győztes Járműjavítónál. = VN, 1967. XII. évf. 101. sz. 1. p.

18 Gosztonyi János (1925–1985) 1947-től haláláig országgyűlési képviselő, 1953 és 1963 között az Elnöki Tanács tagja, 1959–1962 és 1969–1974 között a Vas Megyei Pártbizottság első titkára

19 Mentés Vilmos (1935–) középiskolai tanár. 1958-tól 1961-ig a Nagy Lajos Gimnázium tanára, majd a Városi Pártbizottság munkatársa.

Nagy Lajos Gimnázium magyar–történelem szakos tanárával. Gosztonyi azt vetette fel, hogy Szombathelyen is kéne tartani valamiféle „szüreti bulit”. Ezeknek a szórakoztató eseményeknek a létrejötte feltehetően egy országos folyamat része lehetett, hiszen ekkoriban jöttek létre újabb és újabb nagyszabású rendezvények, mint a Szegedi Szabadtéri Játékok, a Soproni Ünnepi Hetek, vagy Vas megye másik városában a Kőszegi Szüreti Napok. Mentés megjegyezte, hogy Szombathelynek sajnos nincsen borkultúrája,²⁰ viszont egy héten belül előállt a nagy ötlettel, a Savaria Történelmi Játékokkal,²¹ amely a város gazdag történelmének főbb motívumait mutatja be. A terv megtetszett Gosztonyinak, aki Gonda György²² megyei tanácselnöknek is megmutatta azt. Az ötletet már közösen mutatták be Szentlélek Tihamér²³ régésznek a Romkertben, aki ekkor épp a szombathelyi Isis-szentély feltárásán dolgozott, és ez évben lett a Savaria Múzeum igazgatója. Szentlélekyt megfogta a Karnevál ötlete, és szívesen részt vett annak rendezésében is, felügyelte a történelmi hűséget. Miután

a pártközpontban megadták rá az engedélyt, már csak a megvalósítás volt hátra.

A tervet végre is hajtották. 1961-ben rendezték meg elsőként a felvonulást, ekkor még szeptemberben, egészen pontosan szeptember 24-én. Az első Savaria Ünnepek abból a szempontból különleges volt, hogy itt helyezték a legnagyobb hangsúlyt a római kori múltra, és két napra valósággal az egész várost visszarepítették az időben. Szeptember 23-án, szombaton a Szabadtéri Színpadon római irodalmi estet tartottak, amin már jelmezekbe öltözött római előkelőségek is szerepeltek: az esten részt vett tíz római polgár és négy *lictor*, akik *bigákon* (kétlovas római harci szekér) érkeztek. Az est végén meglepő fordulat következett: gyorsfutár érkezett Rómából, és azt a hírt hozta, hogy másnap Claudius császár Savariába érkezik.²⁴

A császár meg is érkezett a Berzsényi térre délelőtt tíz órakor Bándli István²⁵ alakításában. Miután a cézár elfoglalta helyét az emelvényen, beszédet intézett a néphez, és felidézte a *colonia* városi rangra emelését: „Róma alapításától számított 796-odik évben Savaria őrhelyet Savaria Colonia Claudia néven – vagyis a városnak adva isteni nevemet – városi rangra emelem” – mondta, majd jóslatot kért a főpaptól a város jövőjével kapcsolatban, aki megmutatta neki Savaria történelmét. A Római Birodalom bukását okozó „barbár hunok”-at a szlávok követték, akik „sarlóval, kapával és ekével teremtenek virágzó életet a barbárok által elpusztított tartományban”. Ez-

20 Ennek ellenére 1959-ben Szombathelyen is rendeztek szüreti ünnepet. Forrás: Név nélkül: Sok ezren szórakoztak a szüreti népiünnepélyen Szombathelyen. = VN, 1959. IV. évf. 240. sz. 1. p.

21 Mentés visszaemlékezésében leírta, hogy ő még Savaria Történelmi Játékok néven alkotta meg az ünnepet, amely azonban már 1961-ben Savaria Történelmi Karnevál néven futott, 1962-ig a Savaria Ünnepek (ekkor még csak kétnapos), 1964-től 1969-ig (1963-ban nem rendezték meg) pedig a Savaria Napok névre hallgató egész éven át futó rendezvénysorozat záró látványosságaként. Mentés Vilmos: A történelmi karnevál születése és fő közreműködői. Kézirat. 2021. (továbbiakban: Mentés, 2021).

22 Gonda György (1923–2000) 1946-tól az MKP, majd utódpártjainak politikusa, 1957–1978 között a Vas Megyei Tanács elnöke.

23 Szentlélek Tihamér (1919–2007) régész, az ő nevéhez kötődik többek között a szombathelyi Isis-szentély feltárása és a Savaria-kutatás elindítása. 1961-től 1973-ig a Savaria Múzeum igazgatója.

24 Szakály Éva: Ilyen még nem volt Szombathelyen! – Tudósítás a színpompás Savaria Ünnepegekről. = VN, 1961. VI. évf. 227. sz. 1–2. p. (továbbiakban: Szakály, 1961.)

25 Jelenkorunk karneválján a császárt mindig a Weöres Sándor Színház igazgatója alakítja, viszont a Kádár-korszak felvonulásai alatt mindig Bándli István bújt az uralkodó(k) bőrébe, aki viszont a nép egyszerű gyermeke, kámonni postás volt.

után a honfoglaló magyarok érkeztek „és itt megtelepedve a pásztorkodó harcias magyar honfoglaló Árpád vezérükkel összeolvadnak a földművelő szlávokkal”. Ezután „Batukán »kutyafejű« hordái felperzselik a virágzó országot”. Még szerencse, hogy „Mátyás király korában Magyarország Európa első országai közé emelkedik”. A török vész hírére „a magyar urak azonban Dózsa György paraszt forradalma ellen hadakoznak”, aminek meg is lett a bójtje: „Szulejmán hadai előzönik az országot és 150 évig bitorolják az ország középső területeit.” A török rabigát Habsburg „nyomor” váltotta fel, viszont „Rákóczi Ferenc kurucainak bátor helytállása néhány évre meghozza az áhított szabadságot”. Később a magyarok ismét próbálkoztak: 1848–49-ben ismét függetlenségükért szálltak harcba. Itt a történelem egy nagyot ugrott, egészen a karnevál jelenkorába, amikor is „Árpád népe 1000 év távlatából kilépve megívta a második honfoglalást, az igazit”. Ekkor az Internacionálé hangjaira munkások és néptáncosok érkeztek a térre a mai kort bemutatva.²⁶

Claudius ekkor meghívta a várost a délutáni cirkuszi játékokra, a Városligeti Sportpályára (a korábban említett SZSE-pálya). A program az olyan kifejezetten római játékokon kívül, mint a pentatlon, torna, birkózás, ökölvívás és kocsiverseny, még egy NB III-as labdarúgó meccset is tartalmazott. A sportágak győzteseit a császár babérkoszorúval díjazta.²⁷

26 Az ebben a bekezdésben megjelenő idézetek mind a Savaria Karnevál 1961-es forgatókönyvéből valók. Forrás: Makra Sándor – Mentés Vilmos – Bán József. „Savaria Karnevál” – Forgatókönyv a minden év szeptemberében megismétlődő város alapítási ünnepekre. Gépírat. 1961. (a másolat e sorok szerzőjének a tulajdona).

27 Szakály Éva: „Én, Claudius császár Savaria őrhelyet városi rangra emelem...” = VN, 1961. aug. 20. 4. p.

2. kép. Készülnek a rómaiak pajzsai a karneválra 1961-ben.

Forrás: Képriport a Savaria Ünnepegek előkészületeiről. (Képek). = Vas Népe, 1961. szept. 14. 3. p.

Azért minden nem lehetett tökéletes. A viseletek korántsem voltak olyan korhűek, mint a mai hagyományőrzők ruhái. Olyan anomáliákról is lehetett olvasni, mint a nejlonzoknis, félcipős tatárok,²⁸ vagy a római katonák bádogosok által, horganylemezéből készített pajzsai (2. kép).²⁹ Először még nem is nagyon értette a közönség, miről van szó, de aztán sikerült átélniük és megérteniük az eseményeket. Mindezekről eltekintve a karnevál hatalmas sikert aratott,³⁰ és „hónapokig lázban égett a város: apraja-nagyja nem győzte emlékezetébe

28 Név nélkül: Szombathelyiek a Savaria Ünnepegeköl. = VN, 1961. szept. 27. 4. p. Megjegyzés: az „r” betű hiánya a cikk címében nyomdahiba és nem e sorok szerzőjének gépelési hibája

29 Név nélkül: Előkészületek a Savaria Napokra. = VN, 1961. szept. 7. 3. p. (továbbiakban: Név nélkül, 1961).

30 Szekeres Kriszta – Kovács Tibor – Váradi Gábor: A Savaria Karneválok története. 1997 (Film). (továbbiakban: Szekeres – Kovács – Váradi, 1997). A kor emberének a véleményét az első karneválról kizárólag a Vas Népeben közölt visszajelzések alapján tudtam megismerni, amely torzíthatja a valódi képet. Ennek ellenére, és a későbbi sikerek okán jogos az a feltételezés, hogy már az első ünnepség osztatlan sikert aratott.

idézni a soha nem látott színes karnevál részleteit”.³¹ Így egyértelmű volt, hogy a következő évben ismét megrendezik. A népszerűséget a számok is mutatják: a mindössze nyolcszáz ember alkotta felvonulást negyvenezer ember tekintette meg a helyszínen. A rendezők tehát joggal mondhaták, hogy „kitaláltuk Szombathely új búcsúnapját”.³²

Változások a hatvanas évek során, a lakosság hozzáállása

Az 1960-as május elseje Szombathelyen határozottan kilógott a vizsgált ünnepek sorából. Ez a népünnepély még az ötvenes évek május 1-jei felvonulásait idézte. A közel kétórás felvonulás résztvevői mind a Köztársaság téren felállított tribün előtt haladtak el, amelyeken a megye vezető politikusai foglaltak helyet: Gosztonyi János és Gonda György mellett további vezető beosztású elvtársak, a megyei párt végrehajtóbizottság tagjai, dr. Zsigmond László, Vas megye egyik országgyűlési képviselője, kiváló dolgozók és 1919-es veteránok foglaltak helyet.³³ Ez a kép még mindig erősen emlékeztetett a korai szocialista évek keményvonalas diktatúrájára: a párttagok gondosan elkülönítve a tömegtől, és jelképesen a munkásoktól is, néhány szerencsés kiválasztott kivételével. A seregszemle a munkásság és a munka ünneplése helyett az MSZMP megkérdőjelezhetetlen hatalmának bemutatásáról szólt. A nagyjából harmincezer,³⁴ zászlókat lobogtató és molinókat, képeket hordozó felvonuló egyszerű díszlet volt az erőltetett ünnepen. Habár már ebben az évben is javával árulták por-

tékáikat a lacikonyhák és kifőzdek a Vas Megyei Vendéglátóipari Vállalat megbízásából, a hangsúly – legalábbis a médiában – még korántsem ezen volt. Az a nem elhanyagolható tény is csak lábjegyzetet érdemelt az újságban, hogy délután az üzemi kulturális csoportok szórakoztatták a tömegeket. Ezek javarészt énekkarok, zenekarok vagy táncscsoportok voltak. A gyerekek még nem igazán kerültek középpontba: a parkokban tartott úttörő foglalkozások közül mindössze a kötélhúzást és lepényevést említik, valamint a bizonytalan tartalmú „sok mókás jelenet”-et.³⁵

Annál nagyobb volt a gyerekek szerepe a felvonuláson. Egyik interjúalanyom emlékei szerint általános és középiskolák is mind felvonultak, az úttörők és a KISZ-tagok külön csapatot alkottak a sor elején, utóbbiak a „KISZ, KISZ, hurrá!” felkiáltással vonultak. A sor végén a pedagógusok pedig hitet tettek arról, hogy folytatják a munkájukat: „Kommunista ifjúságot nevelünk!”³⁶ Minden szombathelyi üzem és hivatal dolgozói felvonultak, a sorrendről és a különböző molinókról a *Vas Népe* részletes tájékoztatást adott. Sem az újságírók, sem a munkások nem felejtették el megemlíteni az üzemek gazdasági fejlődését.

A következő évtől azonban több dolog is megváltozott. A Köztársaság tér 1961-től nem szolgált már helyszíneként, viszont az 1945 nevet viselő felszabadulási emlékmű sem állt még (1970. április 4-én avatták fel), amely előtt a Felvonulás teret kialakították – ezen a téren állt a tribün az elkövetkezendő május elsejéken. Átmeneti³⁷ megoldásként két közterületen tartották egy időben az ünnepélyt. A Puskin

31 Idézet: Mentés, 2021

32 Szekeres – Kovács – Váradi, 1997.

33 Név nélkül: Szín pompás felvonulással köszöntötték meggyénk dolgozóit május elsejét. = VN, 1960. V. évf. 103. szám 1., 3. p.

34 Uo.

35 Színes, gazdag műsor köszönti Szombathelyen a tizenhatodik szabad május elsejét. = VN, 1960. V. évf. 97. szám 1., 3. p.

36 Uo.

37 Legalábbis utólag visszatekintve átmeneti.

3. kép. A Május 1. Söröző vendégei a nyitás napján, 1961. május 1-jén
 Forrás: Szombathely, 1961. május 1. (képek). Vas Népe, 1961. VI. évf. 103. sz. 6. p.

liget (ma Brenner park) és a Jókai park közül – így, a későbbi események ismeretében visszatekintve – inkább utóbbi számított központnak, bár tribün mindkét helyen volt, és beszédet is mindkét helyen hasonlóan magas beosztású elvtársak tartottak, mint ahogy lacikonyhák, kifőzdék, sörözők és gyerekjátékok is álltak. Ami miatt mégis különbséget tesztek, az azért van, mert az újabb és újabb közterek és helyszínek megnyílásával a város rendezvényközpontja egyre a Jókai park körzetébe tolódott. Az Emlékmű mellett már korábban, 1965-ben megnyitották a Csónakázó-tavat, amely azóta is színes rendezvények megtartására nyújt lehetőséget.³⁸ Az eseményeket átélő interjúalanyaim többsége nem is volt tiszt-

tában azzal, hogy valaha a Puskin liget is fontos helyszíne volt a május elsejei rendezvényeknek. Az 1970-es évektől, az Emlékmű átadását követően aztán a liget meg is szűnt a munka ünnepének helyszínéül szolgálni.³⁹ Viszont ami egy kissé még a hatvanas években is megkülönböztette a két parkot, az a Jókai parkban álló – és még ma is változatlan néven működő –, 1961-ben megnyitott Május 1. Söröző, ami egyből a majálistozók kedvenc helyévé, törzshelyévé vált (3. kép).

A lényeg természetesen nem változott: az üzemek és intézmények dolgozóinak továbbra is kötelességük volt felvonulni. Legáltalában 1967-ig⁴⁰ így volt, azután 1968-ban

38 A tárgyalt két ünnep rendezvényeivel kapcsolatban összesen mindössze pár rendezvénynél volt a Csónakázó tó környéke helyszíneként megemlítve, ezek is inkább a karnevállal párhuzamosan megrendezett lovasbemutatók helyszínei voltak, így szerintem interjúalanyaim visszaemlékezései későbbi évekből valóak. Feltételezésem szerint a volt tégla-gyár helyén kiasott tó egész egyszerűen még sokáig nem volt olyan állapotban (nem hatott olyan természetesnek, kevésbé volt parkosítva), hogy rendezvényeket lehessen ott tartani.

39 Bajzik Zsolt: Az egykori szombathelyi Práter – ma Gáyer és Brenner park – története: II., befejező rész. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2018. LXXII. évf. 4. sz. 413–426. p.

40 Név nélkül: Május 1-re készülünk: felvonulás helyett önkéntes megjelenés. = VN, 1967. XII. évf. 95. sz. 8. p. Megjegyzés: az „önkéntes megjelenés” nyilvánvalóan nem szó szerint értendő, hanem felvonulás helyett mindenki maga választhatta ki, hol ünnepli a munka ünnepét. A megjelenés továbbra is kötelező volt.

és 1969-ben sem tartottak felvonulást. A délelőtti, ideológiai töltetű program mindössze a beszédekből állt. Mivel ilyen esetről nem szereztem tudomást, így azt nem tudom megmondani, hogy az eseményeken meg nem jelenő dolgozók milyen retorziókra számíthattak, de a hatvanas évek vége felé egyre több volt az „igazolt hiányzó” is, akik földet műveltek, és a tavaszi munkákra való tekintettel otthon maradhattak dolgozni.

A fentiekből kitűnik, hogy a fridzsider-szocializmus a május 1-jékre is betette a lábát. 1961-től a programokat rendszeresen tűzijáték zárta. 1961-ben és '62-ben utcabájlról is volt beszámoló a Nagyszálló előtt. A legfontosabb pedig a látványos jólét megünneplése volt. A május 1-jét kiemelték a hagyományos ideológiai töltetű ünnepek sorából és új, a tömegekhez jóval közelebb álló tartalommal, a szórakozással próbálták megtölteni. Az 1961-es látogatókat már gyerekprogramokkal, sült hallal, halászlével, sörrrel és borral csalogatták.⁴¹ Később a sör és virsli vált meghatározóvá mint ünnepi népeledel. A korábbi május 1-jei népi tradíciók közül a májusfaállítás is beszívárgott az ünnepi szokások közé. Fontosak voltak a sportrendezvények is: a labdarúgó-bajnokságok május 1-jén sem szüneteltek, ha pedig ez a nap hétköznapra esett, városon belüli barátságos kupákat rendeztek, a parkokban pedig egyéb sportbemutatók zajlottak. A felnőttek egyéb szórakoztatásáról továbbra is az üzemi kultúrcsoportok gondoskodtak: zenekarok, színhátszó körök, néptáncosok, énekkarok, később pedig az üzemi KISZ-szervezetek a gyermekprogramok lebonyolításában is előretörték. A vállalatok végezték továbbá a parkok díszítését is. Látszik tehát, hogy hiába vált a szocializmus harcosszellemező ünnepéből

népünneppé május 1-je, és szorult háttérbe a mozgalmiság, a szervezést továbbra is az üzemekre bízta.

Az emberek hozzáállása mit sem változott, bár ez várható volt. Továbbra is mindenkinél kötelező volt részt venni, de a tömeg nagy része a felvonulás és a beszédek, valamint a „kötelező séta”⁴² után haza is ment. Mindent elárul a még a *Vas Népe* által is közölt interjú az egyik helyi polgárral: „No, ezt még meghallgatjuk, aztán fogunk valami poharat.”⁴³ Azért a helyben maradt tömeg is jelentős számú volt. A kisgyermekes családok szívesen igénybe vették a szabadidős elfoglaltságokat: a gyermekek kedvence a céllövölde, a játékhorgászat és a körhinta voltak. A felnőttek pedig élvezhették egymás társaságát, és munkatársaikkal együtt kikapcsolódhattak.

Mondhatni tehát, hogy az országos változásokkal párhuzamosan Szombathelyen is a hatvanas évek során a munka ünnepe egyre inkább vált egyfajta városi búcsúnappá, jelentősége csökkent. A Savaria Karnevál népszerűségben éppen ezzel ellentétes utat járt be. Ezt a rendezvényt 1963 kivételével minden évben megrendezték 1969-ig, és évről évre nőtt a népszerűsége, és országos hírre.

1962-től rendezték meg augusztus utolsó napján a felvonulást, gyaníthatóan tudatosan választva ki az időpontot, hogy a nyári szünet utolsó nagy eseményét produkálhassák. A lebonyolítás állandóan változott. Ugyan az első alkalommal Savaria lakói városuk alapításáról emlékeztek meg, de 1966-ban leváltották Claudius császárt. Az esemény új főszereplője, vagy még inkább házigazdája Septimius Severus császár lett, akiről azt tartják, hogy légiói 193-ban Savariában kiáltották ki császárrá –

41 Farkas Mihály: Helyszíni tudósítás a Puskin ligetből és a Jókai parkból. = VN, 1961. VI. évf. 101. sz. 4. p.

42 Egyik interjúalanyom által használt kifejezés.

43 Név nélkül: Hangulatos május elseje. = VN, 1969. XIV. évf. 99. sz. 1. p.

bár ez a történet így valószínűleg helytelen, és Pannonia provincia központjában, Carnutumban (ma Petronell-Carnuntum, Ausztria) történhetett meg az eset.⁴⁴ Az új császárt továbbra is Bándli István alakította. Annyi viszont biztos volt, hogy a későbbi császár a pannóniai légiók parancsnoka volt, és rájuk támaszkodva foglalhatta el a trónt Pertinax császár halálakor. A történet ilyenfajta bemutatása – miszerint Severus császársága Savariához köthető – nyilván nem helyes, de el lehetett tekinteni tőle.

Az ünnepség már az elejétől fogva egy furcsa kettősséget hordozott magában, mivel egyszerre próbálta a megye és a város történelmét és közben az egyetemes magyar történelmet is bemutatni. Így olyan jelenetek is kerültek bele, amik Vas megyére nem vonatkoztak, mint a Dózsa-féle parasztfelkelés, vagy éppen nem volt az egész országra jellemző, mint a szlávok letelepedése, vagy Napóleon megszálló seregei. Mindeközben pedig mindkettő történelmének szempontjából meghatározó korok maradtak ki teljesen: a középkor, az Anjou-kor (ez inkább országos viszonylatban fontosabb), és a dualizmus is hiányzott. Utóbbi a reformkorral karöltve hozta el Szombathely felemelkedését, és a dualizmus építészete határozza meg a mai napig a belváros arculatát. A középkor részletes bemutatására pedig még javaslat is volt: Horváth Ferenc, a Szombathelyi Városi Levéltár és a Vas Megyei Levéltár igazgatója vetette fel a középkori jelenet ötletét, ahol a különböző, meghatározó városi céhek nevében és cégereivel vonulnak fel a „korai munkásság” képviselői.⁴⁵ Be lehetett volna mutatni a társadalmi egyenlőtlenséget is

4. kép. A tanácsköztársaságot ünneplő munkások vörös csillagot formáznak

Forrás: Pósfai H. János: *Élsz, virágoz Savaria! – tízezrek gyönyörködtek a karnevál színes, tarka képeiben.* Vas Népe, 1966. XI. évf. 204. sz. 1., 3. p.

a nemesek és jobbágyság között. Egyúttal viszont a pénzsűke is nagyban szerepet játszott a meghatározó korok kiválasztásában, egyesek kihatásában.

Más jelenetekkel azért bővítették a repertoárt: 1962-től bekerült a programba a tanácsköztársaság időszaka (4. kép), a „Horthy-fasizmus” és a szovjet hadsereg általi felszabadítás dicsőnek tekintett pillanata is. A felszabadító Vörös Hadsereget egyébiránt a valódi, Szombathelyen állomásozó szovjet csapatok alakították. Első megjelenésüknél olyannyira izgatottak voltak, hogy Moszkvából kértek le korhű, második világháborús felszereléseket, pufajkákat.⁴⁶ Ugyanebben az évben jelent meg először az 1848-as jelenetben a szombathelyi születésű Horváth Boldizsár⁴⁷ is. Ő évről évre felolvasta a forradalom szombathelyi 16 pontját. Élesebben elválasztották a Hunyadi- és a Dózsa-kort, a kurucok ellenpólusként pedig labancok is színre léptek. Konkrét személyekből is egyre több meg-

44 Tóth Endre: Savaria római topográfiájáról. = VSZ, 2008. 6. sz. 662–679. p.

45 Horváth Ferenc: Halló, Savaria! = VSZ, 1961. 3. sz. 96. p.

46 Szekeres – Kovács – Váradi, 1997.

47 Horváth Boldizsár (1822–1898) szombathelyi születésű politikus, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc éveiben országgyűlési képviselő, később az Andrássy-kormány igazságügyminisztere.

jelent: '62-ben Álmost, Lehelt és Botondot személyesítették meg a honfoglalók közül. 1964-től a Kőszeget ostromló Ibrahim nagyvezír is felvonult, ellenfeléül pedig 1966-ban megkapta Jurisich Miklóst, a vár kapitányát, és az ő hű várvédő katonáit. A hunok pusztítása is átalakult: már az avarokkal és germánokkal együtt rombolták le Pannóniát 1965-től, további történelmi mélységet adva a rendezvénynek. A kuruc csapatokat az elejétől kezdve a vasi és dunántúli harcok fő alakjai vezették fel: Vak Bottyán, Bezerédj Imre és Béri Balog Ádám, Kun Béla viszont csak 1967-től csatlakozott a tanácsköztársasági színhez, igaz, igen fontos szerepe volt: a felvonulók megálltak a Köztársaság tér 15. számú épületénél, ahol 1919-ben Kun Béla beszédet tartott a szombathelyi tömegnek. Az 1969-es karneválon még fontosabb lett a szerepe: a tanácsköztársaság proletárjai élre törtek, és még a város alapítóinál, a rómaiaknál is fontosabb szerepet kaptak. Történelmi korok eltűnésének csak kétszer lehetett tanúja a nagyérdemű: 1967-től nem voltak már szlávok, a felszabadulási jelenet 1968-ban pedig csak átmenetileg maradt el, ugyanis abban az évben augusztus végén a Szombathelyen állomásozó felszabadító szovjet csapatok is el voltak foglalva a prágai tavasz leverésével.

A lebonyolításban és az ünnepség kereteiben sok változás történt, jóllehet az útvonalat szemernyivel sem módosították. Minden évben a város legnagyobb nevezetességei mentén haladt el a tömeg: a Majakovszkij térről (ma Batthyány tér) indulva láthatták az Iseumot, majd eljutottak a Köztársaság térre, ahol az említett Kun Béla-beszéd történt. Ezután olyan helyszínek mellett haladtak el, mint az ÁVH-székház, a Szakszervezetek Megyei Tanácsának székháza, vagy a KISZ-székház, amelyek mind a Bajcsy-Zsilinszky utcán (ma Király utca) találhatóak. A Március 15. téren 1963-

tól a Művelődési és Sportház, 1965-től pedig már a Lenin-szobor és a megyei SZTK épülete is állt. A Petőfi utcán végighaladva jutottak a Berzsényi térre, ahol már nagy tömeg várta őket.⁴⁸ A kerettörténet viszont gyakran változott: az első ünnepséghez hasonló mértékben már egyik évben sem tért vissza a római kor a városba, pedig 1962-ben még római hírnökök bigákon járták reggel a belvárost, hirdelve az ünnepséget. 1962-től az egész éves Savaria Napok záró megmozdulása volt a karnevál. Ennek keretében opera-előadásokat rendeztek az Iseumban, megyebált, a Savaria Nyári Egyetemet, autóstalálkozót, március 21-ei megemlékezést, kiállításokat, sportrendezvényeket és táncversenyt⁴⁹ is találunk legalább az egyik évi programban. A vidéki települések is csatlakoztak a Savaria Napokhoz: a jáki templomban hangversenyt, Kőszegen turistabált tartottak, de a Kőszegi Ostromnapok is ide vezet vissza az eredetét.⁵⁰ 1965-től meg tudták szerezni narrátornak Sinkovits Imre Vas megyei származású színészt és feleségét, Gombos Katalint (5. kép). Narrátori szerepüket átfogalmazva azonban 1967-ben főpapként és főpapnőként mutatták be Savaria jövőjét Septimius Severusnak, mindezt rímbe szedve, 1968-ban pedig korokon átívelő idegenvezetői voltak egy turistacsoportnak. Az események megjelenítésének módjában sok változás történt: ugyan már az első években mutattak be egyes műsorszámokat a felvonulók a tribün előtt, mint például a török sereg imádkozását, de később a ren-

48 Kisőrsi Zsófia: Savaria Karnevál – az államszocializmusban. = VSZ, 2018. LXXII. évf. 4. sz. 452–468. p. (továbbiakban: Kisőrsi, 2018).

49 A Savaria Nemzetközi Táncverseny túlélte a Savaria Napokat: 1966 óta minden évben megrendezik.

50 Forrás: Savaria '69 Programtervezete. Gépirat. 1969. (Berzsényi Dániel Megyei Hatókörű Városi Könyvtár, helytörténeti gyűjtemény IV/3.) Továbbá: Kisőrsi, 2018.

5. kép. Balról jobbra: Molnár Margit tévériporter, valamint Sinkovits Imre és Gombos Katalin narrátorok

Forrás: Szakály Éva: XLIII – 1965 – Ragyogó napsütésben több tízezer ember gyönyörködte végig a Savaria Történelmi Karnevált. *Vas Népe*, 1965. X. évf. 204. szám 1. & 3. p.

dezés erre még nagyobb hangsúlyt fektetett: lovasbemutatók, harcos összecsapások zajlottak le a közönség előtt, 1968-ban pedig a honfoglaló magyarok sámánja adott elő egy előadást.

Idővel a nézősereg összetétele is sokat változott, egyre nagyobb számban jelentek meg turisták a nézőtéren. A helyiek számára az évek folyamán elmúlt az új városi ünnepély varázsa, és egyre közömbösebbé váltak.⁵¹ Ezt az egyre növekvő közömböséget csak tetézte, hogy a rendezvényre való bejutás pénzbe került. A szórakoztatásról a felvonuláson kívül nem sok minden gondoskodott, tulajdonképpen csak az ellátás: a lucullusi⁵² sátor minden évben megjelent,

51 Bertalan Lajos: Savaria 1967. = VSZ, 1967. 4. sz. 610–615. p. (továbbiakban: Bertalan, 1967). Olvasom. = VN, 1967. XII. évf. 203. sz. (továbbiakban: Név nélkül, 1967.) 6. p.

52 Lucius Licinius Lucullus (Kr. e. 109 – Kr. e. 59/56) római politikus és hadvezér volt, aki többek között gazdag lakomáiról vált ismertté, innen a sátor elnevezése.

sülteket, gulyást, virslit, sört és bort kínálva. A tömeget mozgó fagyaltárusok járták, és a történelmi korok találkozásának jegyében az árusok számárhátról kínálták a sört és a bambit. A felvonulók rendszerint még jó ideig nem vették le a történelmi egyenruhájukat, úgy vegyültek el a tömegben. Egyedül 1962-ből tudnék megemlíteni egy nagyobb nézőszámot vonzó eseményt, amikor is a szombathelyi repülőtéren honvédelmi sportnapot tartottak, amit a sajtó szerint tízezer ember látogatott meg a helyszínen.⁵³ Ezen kívül országos lovasbemutató szórakoztatta a közönséget minden évben.

Az elhangzottak ellenére a karnevál mindig büszkeséget és erős lokálpatrióta érzéseket váltott ki az emberekből. A városon Savaria-láz lett úrrá, de ez elsősorban nem a lakosságot érintette (ezt a részét már tárgyaltam), hanem az új közterek, intézmények, termékek névadását. Szombathelyen nevében gyakorlatilag minden a római korra utalt: volt Savaria utca, Savaria Nagyszálló, Savaria Gimnázium, Savaria Cipőgyár, Savaria TSZ, termékek közül pedig Savaria cigaretta, Savaria bor, és az egészszet csak tetőzte a répcelaki sajtógyár Savaria ömlesztett sajtja.⁵⁴ Ez a trend a végén túlzónak hatott,⁵⁵ és véleményem szerint ez is alááshatta a történelmi karnevál népszerűségét.

Rendezés, szereplők és nézők

A rendezői körökben is voltak változások. Itt fontos megjegyezni, hogy az utókor magának a karneválnak az ötletét sem Mentés Vilmostól eredezteti, bár való igaz, egy ilyen nagy eseményt nem is lehetett egyedül megrendezni, még ha megálmodni meg is lehe-

53 Név nélkül: Nagyszerűen sikerült a történelmi lovasjáték és a honvédelmi sportnap Szombathelyen. = VN, 1962. VII. évf. 200. sz. 6. p.

54 Név nélkül, 1967.

55 Uo.

tett. A sokkal ismertebb verzió az, amikor Gonda György, Gosztonyi János és Szentlélek Tihamér hárman, egy romkert padon ülve találták ki az ünnepet.⁵⁶ De még ha az elméleti létrehozásában nem is vettek részt, ez a három személy sokat tett a karnevál gyakorlati megvalósításáért, különösen Szentlélek Tihamér – már csak munkájából adódóan is. A szervezés a városi pártbizottság feladata volt, azon belül pedig egy intézőbizottságé. Az első ilyen ülést Cziznek Miklós a városi MSZMP első titkára, Makra Sándor, az agitációs és propaganda bizottság vezetője, és Mentés Vilmos oktatás- és népművelési felelős hívták össze. Már itt megjelent a későbbi főszervezők zöme:⁵⁷ Kiss Vilmos a Művelődési Felügyelőség osztályvezetője, Gerecs László, az Ady Kulturális Otthon igazgatója, népművelő, és Gál Ferusz József, aki a karnevál rendezője volt 1964-ig.⁵⁸ 1965-től előbb a veszprémi Petőfi Sándor színház, majd egy évvel később már a kecskeméti Katona József Színház igazgatója, Turián György rendezte a felvonulást. Ebből is látszik a fesztivál országos szintűvé válásának folyamata. A zeneszerzést Békefi Antal és Petró János zeneszerzőknek, Troszt Margitnak, a Magyar Rádió zenei szerkesztőjének és Weszelits Jenő karmesternek köszönhetjük.⁵⁹

A pénzt a Városi Tanács biztosította. 1961-ben ez az összeg húszezer forint volt,⁶⁰ ami mai értéken körülbelül kettőmilliónyolcszáz ezer forintnak felel meg,⁶¹ ezen

56 Szekeres – Kovács – Váradi, 1997.

57 Mentés Vilmos: Az 1961-ben született és 1968-ig tartó – 8 év – Savaria Történelmi Karnevál létrehozásában legfontosabb közreműködők névsora. Kézirat. 2019. (továbbiakban: Mentés, 2019.) Megjegyzés: nem tudni, miért van a kézirat címében fogalmi tévedés.

58 Kisórsi, 2018.

59 Uo.

60 Mentés, 2019.

61 Ez a pályamunka első megjelenésekor, 2023 februárjában becsült érték.

kívül komoly összegeket vontak el az üzemek kulturális alapjaiból is.

Az előmunkálatokban is fontos szerep jutott az üzemeknek, hiszen számos kelléket ők biztosítottak, gyakran rossz minőségben, főleg, ami a történelmi hűséget illeti. A Pamutipar biztosított anyagot a varró KTSZ-eknek, akik ezekből készítették a tunikákat a rómaiaknak. Többek között a városi gimnáziumok tanulói alakították a római népet, és olyan visszaemlékezésről is tudomást szereztem, hogy nem volt elég jelmez, ezért egyik beszélgetőpartnerem állítása szerint volt, aki otthon készítette a jelmezt, például lepedőből. Ez az állítás főleg úgy meglepő, hogy a Központi Jelmezkölcsönző Vállalat készségesen biztosított ruhákat: 1961-ben még csak harminchárom kosárnyit küldtek, 1962-ben már hatvan kosárral, 1967-ben már négy megrakott teherautóval hozták azokat. A szlávok ruháját a Takarógyár biztosította, a honfoglalókét szintén a varró KTSZ-ek. A Horthy-kor katonáinak a lábára ugyanúgy a határőrség leselejtezett csizmái kerültek, mint Dózsa György parasztseregének a lábára, akiknek a kiegyenesített kaszáit egyébiránt a szentgotthárdi kaszagyár készítette. A lábbelik egy másik jelentős hányadát, a római sarukat nem meglepő módon a Cipőgyár csinálta. A fegyvereket részben a Nemzeti Színházról kölcsönözték, részben a Mezőgépgyár készítette azokat. A gépgyár pajzsokat is készített, pont úgy, ahogy a városi bádigosok. Az építőipari dolgozók íjakat és tegezket csináltak, a XII-es Járműjavító pedig ágyúkat és római szekereket, bigákat és quadrigákat.⁶² Érdekeség, hogy a szekerek valóságghű megépítéséhez egy, a rendezésben részt vevő személy 1966-

62 Szekeres – Kovács – Váradi, 1997. és Név nélkül, 1961.

ban megszerezte a *Ben Hur* című film prospektusát.⁶³ A lovakat az ország minden pontjából hozták.

Mint korábban említettem, és mivel ez a munka ünnepén magától értetődő, május 1-jén is a munkásság volt a fő szervező erő. A parkok díszítése és a szórakoztatás nagy része az üzemek nyakába hullott, amit azonban a nagyszámú üzemi kultúrscsoportok tisztességesen meg is oldottak. Viszont a fő attrakcióra, a felvonulásra legalább ilyen sokat kellett készülni. Az első években még gyakran közvetítette az újság ezeket az előkészületeket. A munkások hangzatos mondatokat, molinókat cipeltek, és mindenféle módon igyekeztek felhívni a figyelmet a vállalat kiemelkedő teljesítményére, rendszerint a tervet bőven meghaladó termelésükre. Mivel '67-től kezdve felvonulás sem volt már, ezért ezt a jellegét egyre jobban elhagyta. A fő szervező erő, aki az utasításokat kiadta, itt is a városi tanács volt. Egyetlen kezdeményezés erejéig kívánták csak bevonni az embereket: 1966-ban megkérték a város lakosságát, hogy május 1-jén házaikat díszítsék fel vörös lobogókkal.⁶⁴

Még egy gondolat erejéig visszatérnék az üzemek munkásaira, akikre 1960-ban még kiemelt figyelmet fordítottak. Elég elolvasni a *Vas Népe* 1960-as beszámolóját, és az ember átfogó képet kap a város iparáról, sportéletéről és középfokú oktatásáról, hiszen a felvonulás pontos sorrendjét közvetítette a cikk, de az élüzemeknek jellemzően nagyobb bekezdést biztosítottak.⁶⁵ Ebből az áttekintésből egyébként ismét kitűnik Szombathely könnyűipari jellege.

Mivel országos, állami ünnepről beszélünk, ezért nem volt várható, hogy magas beosztású politikusok is megjelenjenek itt, ők inkább maradtak a fővárosi ünnepségeken. A később igen fontossá vált beszédeket – csupán azért mondom fontosnak, mert ez jelentette az ideológiai fogódzkodót az ünnepségen, és így adott annak a keretet – városi, megyei beosztású politikusok tartották, 1961-ben még Gosztonyi János és Gonda György megyei vezetők, később már csak a megyei vagy városi párt végrehajtóbizottságok tagjai szólaltak fel. A későbbi évek szónokai közül talán csak Czinzek Miklós, a városi pártbizottság első titkára, és Fegyveres István, a megye országgyűlési képviselője emelkedik ki. Vendégek és magas beosztású politikusok május 1-jén csak különleges alkalmakkor tartózkodtak Szombathelyen, ám a felvonulást és ünnepélyt ők sem vették szemügyre, hiába járt itt 1960-ban Ilku Pál művelődésügyi miniszterhelyettes,⁶⁶ 1965-ben Nagy Józsefné könnyűipari miniszter,⁶⁷ vagy 1967-ben egy osztrák és egy jugoszláv delegáció, amikor is a három országot átszelő Népek Barátsága Útját avatták.⁶⁸

A Savaria Karnevál ezzel szemben igazi kuriózumnak számított, amit már 1961-ben megtekintett egy negyvenfős osztrák békeküldöttség is.⁶⁹ Az első fecskéket még sok külföldi csoport követte, javarészt osztrákok és jugoszlávok, de csehszlovák és szovjet vendégekről is beszámoltak.⁷⁰ A város és

63 Szakály Éva: Hány szárba fut a quadriga...? – Lovak, kocsik, szekerek, hajtók. = VN, 1966. aug. 5. 5. p.

64 Név nélkül: Hírek. = VN, 1966. XI. évf. 101. sz. 6. p.

65 Név nélkül: Szín pompás felvonulással köszöntötték megyénk dolgozói május elsejét. = VN, 1960. V. évf. 103. sz. 1., 3. p.

66 Név nélkül: „Számítunk Szombathely és a megye dolgozóinak segítségére” – Ilku Pál elvtárs letette a megyei művelődési és sportház alapkövét. = VN, 1960. V. évf. 103. sz. 5. p.

67 Név nélkül: Átadták a vándorzászlót a tizenötösör élüzem Pamutiparnak. = VN, 1965. X. évf. 102. sz. 1. p.

68 Név nélkül: Felavatták a Népek Barátsága Útját. = VN, 1967. XII. évf. 102. sz. 3. p.

69 Név nélkül: Osztrák vendégek Vas megyében. = VN, 1961. VI. évf. 226. sz. 4. p.

70 Kisórsi, 2018.

a megye elő is segítette az érkezésüket: a karnevál programját német nyelven is kiadták, megjelentek városszerte a kétnyelvű üdvözlő feliratok, 1964-ben a nyári hónapokra 24 órás vízumkedvezményt vezettek be a nyugati határon, és a korszakban létrejött a közvetlen vasúti és autóbusszjáratos összeköttetés Szombathely és Ausztria között.⁷¹ Magyarországról pedig minden évben tömegek érkeztek. Turistacsalogatónak 1966-ban a jegy mellé tizenháromezer bronz és ezüst Claudius-émlékérmét is kiosztottak.⁷²

Magas beosztású vendégek is bőven érkeztek, mind külföldről, mind hazánkból. A hazai vendégek közül érdemes megemlíteni Ilku Pált, akit időközben már művelődésügyi miniszterré léptettek elő, Kisházi Ödön munkaügyi minisztert, Orbán Lászlót, az MSZMP központi bizottságának a tagját, az Elnöki Tanács későbbi elnökhelyettesét⁷³ (mindkét beosztása idején felült a karneválon) vagy Illés Béla és Dobozy Imre Kossuth-díjas írókat.⁷⁴ A külföldi vendégek rengetegen voltak, így csak a teljesség igénye nélkül említem őket: Irdem Olavia magyarországi finn nagykövet, Albert Hirsch, az osztrák–magyar baráti társaság főtitkára,⁷⁵ G. I. Turjanica, a szovjet hadsereg magas rangú tisztje, Rudi Cacinovic, a szlovén Végrehajtó Tanács tagja, és Hans Barvizius, Wienerneustadt polgármestere.⁷⁶

71 Uo.

72 Név nélkül: Idegenforgalmi érdekességek. = VN, 1966. aug. 4. 5. p.

73 Név nélkül: Színpompás történelmi karnevál, hatalmas érdeklődés a Savaria Ünnepeiken. = VN, 1962. VI. évf. 200. sz. (továbbiakban: Név nélkül, 1962.). 1., 3. p.

74 Szakály Éva: XLIII – 1965 – Ragyogó napsütésben több tízezer ember gyönyörködte végig a Savaria Történelmi Karnevált. = VN, 1965. X. évf. 204. sz. (továbbiakban: Szakály, 1965.) 1., 3. p.

75 Uo.

76 Pósfai H. János: Élsz, virágoz Savaria! – tízezrek gyönyörködtek a karnevál színes, tarka képeiben. = VN, 1966. XI. évf. 204. sz. (továbbiakban: Pósfai, 1966.) 1., 3. p.

Újságírókból sem volt hiány: a *Népszabadság* évente közvetített kisebb-nagyobb cikkekben a karneválról, de írt róla a *Magyar Nemzet*, és több helyi lap is, mint a *Dél-magyarország*, a *Petőfi Népe*, a *Dolgozók Lapja*, vagy a *Szolnok Megyei Néplap*.⁷⁷ Külföldi újságírók is megjelentek: a Nemzetközi Újságíró Üdülőből 30 külföldi újságíró érkezett,⁷⁸ 1964-ben pedig a *Vas Népe* testvérlapja, az NDK-beli *Freies Erde* közvetített. 1964-ben és '65-ben a filmhíradó stábjá forgatott a karneválon, 1966-ban pedig a Magyar Televízió élőben közvetítette az egész országban a felvonulást.

Mint a szocialista világban oly sok helyen, a karneválon is a munkások voltak a főszereplői az eseménynek, az első karnevál például az üzemi dolgozók lelkiismeretes munkájának köszönhetően tudott létrejönni. A szerepeket teljesen véletlenszerűen osztották ki. A rómaiakat gimnazisták alakították, a hunokat (és avarokat, germánokat) a posta és a XII. Autójavító Vállalat dolgozói jelenítették meg. A szlávokat a Takarógyár, a honfoglalókat a Pamutipar és a Nyugat-magyarországi Fűrészek, a tatárokat a REMIX és az Állami Építőipari Vállalat, a Hunyadiakat és Dózsa jobbagyseregét a vépi kultúrotthon lakói és a KISZÖV (Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége) tagjai, a törököket pedig a MÁV munkatársai játszották el. A kurucokat és labancokat a Mezőgépgyár személyesítette meg, a franciakat az ÉDÁSZ, az 1848–49-es szabadságharcot a Járműjavító Vállalat, a tanácsköztársaságokat pedig az Öntöde, az Állami Áruház és a vasúti pályafenntartás dolgozói. A Horthy-korszakot a Cipógyár dolgozóinak és a Munkaerő-tartalékok Hivatalának kellett magára vállalnia. A Vörös Hadsereg önmagát alakította, míg a történelmi jelent körülbelül egy tucat másik vállalat dolgozói vállalták,⁷⁹

77 Kisőrsi, 2018.

78 Pósfai, 1966.

79 Kisőrsi, 2018.

és sportolók is, akik például az olimpia éveiben az öt karikat is magukkal vitték. A későbbi években a Belügyminisztérium lovasrendőrei is csatlakoztak az 1848-as huszárok közé.

Jóllehet, ez a rengeteg intézmény nem jelentett akkora tömeget, mint egy május 1-jei felvonuláson, hiszen rengeteg pénzbe került volna az öltöztetésük. A legnagyobb résztvevő tömeg három-négyezer fő között mozgott. Valószínűsíthető, hogy csak a kulturális és közösségi programokban amúgy is élen járó munkatársak vettek vagy vehettek részt a felvonuláson. Üzemekre lebontva a város és a megye legnagyobb vállalata, a Savaria Cipőgyár adta a legtöbb szereplőt, ez 1966-ban 270, 1969-ben viszont már csak 120 fő volt, mindez egy több ezres létesítményből.⁸⁰

A karnevál megszűnése

A karnevál megszűnése nem biztos, hogy mindenkit meglepett. Már egy, a *Vasi Szemle*-ben megjelent, a Savaria 1967 történéseit összefoglaló és elemző cikkben is olvasható az a gondolat, hogy hiába szép és kétségkívül látványos a karnevál, már teljesen elvesztette az eredeti újdonságizét. A cikk szerzője méltányolta, hogy sok tekintetben hitelesebb, történelemhűbb lett a felvonulás, viszont rendkívül keveset változott a megvalósítása az évek alatt.⁸¹ 1968-ban már újságcikkben hívták fel a szombat-helyiek figyelmét, hogy reklámozzák a Savaria '68 eseményeit.⁸²

Utólag visszatekintve, a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a karnevál önmagában – és ez a szó az aláhúzandó – nem állta meg a helyét. A kezdeti évek, 1961

és 1962 után csaknem teljes mértékben híján volt kísérőrendezvényeknek (ami az adott napot, hétvégét illeti), mindössze Plautus⁸³ *Szamárvásár* című drámájának 1966-os bemutatóját, és a hagyománnyá váló *Varázsfuvola* előadást lehet idesorolni, amit az Iseumban rendeztek meg. Látványvilága sem hozott kiemelkedő újdonságot, még ha a rendezők – kiváltképp Turián György – próbálkoztak is vele, mind a kerettörténet, narrátori előadásmód, és a tér kihasználásában, hiszen 1968-ban átalakították a Berzsényi teret és a nagyobb területet jobban ki tudták használni egy-egy jelenethez, és a szereplők is nyolc irányból érkezhettek egyszerre.⁸⁴ A mai Savaria Karneválok sikerének a titka, miután már huszonegyet⁸⁵ sikeresen megrendeztek belőle, mondhatjuk, hogy valószínűleg a hagyományörző csoportok korhű és látványos előadása és a négy napig tartó folyamatos kulturális-szórakoztató kísérőrendezvények, a gasztronómiai különlegességek, portékák, valamint a Fő téri vásár. A hét évtizeddel ezelőtti fesztivál mindezekből keveset tudott felmutatni.

Hivatalosan sosem törölték el a karnevált. Először azt mondták, hogy két, majd hogy ötévente⁸⁶ rendezik meg. A hetvenes évek elején még megjelentek cikkek, hogy a következő évben karnevált rendeznek, de már tudjuk, hogy ezekből nem lett semmi.

Az eltörlés kapcsán kering a városban pár „SS-katona” esete, akik valamelyik karnevál után, ahogy azt jelmezes társaik is tették, úgy, ahogy voltak, beültek egy presz-

80 Uo. A *Savaria Cipő* folyóirat alapján.

81 Bertalan, 1967.

82 Név nélkül: Aktívabb szerénységet! = VN, 1968. augusztus 16.

83 Titus Macchius Plautus (Kr. e. 254 körül – Kr. e. 184 körül) római drámaíró.

84 Szakály Éva: Savaria Történelmi Karnevál '68! – A trónfosztás okairól beszélünk Turián György főrendezővel. = VN, 1968. aug. 19. 3. p.

85 2023. februári állapot.

86 Név nélkül: Az idén nem lesz karnevál. = VN, 1970. XV. évf. 124. sz. 1. p.; Név nélkül: Szombathelyi nyár 72–73. = VN, 1972. XVII. évf. 171. sz. 1. p.

szóba szomjukat csillapítani, tették mindezt SS-egyenruhában. A történet a *Savaria Karneválok története* című dokumentumfilmben háromféle visszaemlékezésben található meg, amelyekből az sem derül ki, hogy tényleg 1969-ben, vagy jóval már előtte megtörtént-e az eset. Az első verzió szerint a fiatalokat egy megyei pártbizottsági tag vette észre, és ebből aztán a bizottságon belül hatalmas botrány kerekedett, de a karnevált még évekig megtartották. A második fajta elbeszélés már rendőrökről is beszélt, ám a „fasiszták” miatt kihívott rendőrpáncsnok csak nevetett az eseten, de kétségtelen, hogy a fiatalok rendszeresen beleélték magukat a szerepbe. Gál Ferusz József viszont már azt mondta, hogy a rendőrpáncsnokot az ifjak viselkedése mélységesen felháborította, és ezt a legközelebbi kiértékelésen szóvá is tette – állítólag ennek is köszönhető, hogy a karnevált a következő évtől kezdve nem rendezték meg.⁸⁷

A valódi ok ezzel szemben vagy politikai indíttatású, vagy gazdasági alapú, igaz, előbbi inkább csak a kor történelmi sajátosságaiból kiindul feltevés. Nagyon valószínű, hogy az anyagi terheket nem bírta tovább a város, és az üzemek kulturális alapjaiból túl sokat kellett, vagy túl sokat kellett volna elvonni.

Kísérletek az identitásalkotásra – a népnevelés céljai és eszközei

Az ünnepségek tolmácsolt üzenetei

Jogosan merül fel a kérdés: mi volt az értelme megrendezni az ünnepeket? Hiszen főleg a Savaria eseménysorozat hatalmas költségeket emésztett fel, de a május elseje sem volt olcsó, még akkor sem, ha a rende-

zési költségeket és a szervezést is részben áthárították az üzemi kulturális egyesületekre. Fontos leszögezni, hogy mivel a korszakban gyakorlatilag minden állami szervezet irányításával történt, propagandaértéke mindkét rendezvénynek volt, de legalábbis a párt hatalmának alátámasztására tett kísérletként értelmezhető. Az ünnepségek céljait részben már érintettem is, de két részre bontva összegyűjtöttem azokat: először a hivatalos és mindenkivel megosztott, esetleg a korszak laikus emberének is egyértelmű célokat.

Május 1-je a II. Internacionálé révén lett kijelölve mint a munka ünnepe. A talán kicsit ködös elnevezés a munka helyett – nem teljesen váratlan fordulatként – a munkásság jogaiért való küzdelem tüzte ki céljával. Kisebb mértékben pedig magáról a munkásságról, a munkásság mint társadalmi réteg egységbe kovácsolásáról szólt. Ez hazánkban egészen 1945-ig tartott, ezután – legalábbis az állampárt hivatalos álláspontja szerint – ezek a követelések teljesültek, így már egyre inkább a munkásság győzelmét testesítették meg az ünnepek. Ezzel szemben a hivatalos közlés – kissé így talán önmagának is ellentmondva – még mindig a küzdelem fogalmazta meg fő céljaként. És miért küzdöttek? A helyi, kis munkásközösségek helyett már a kommunizmus internacionalizmusának megfelelően a nemzetközi munkásságért álltak ki, akik még a „kizsákmányoló kapitalizmus” igája alatt szenvednek. Másfelől ez az ünnep arról a felszabadító élményről szólt, amit a szocialista országokhoz, a „békétáborhoz” való tartozás miatt éreznek a dolgozók. Szombathelyen is rendszeres szokás volt a „béke” feliratú lufik szabadon eresztése, és 1960-ban a Cipőgyár dolgozói egy békepárti megmozdulást mutattak be: fából fűrészelt atombombákat hordoztak, míg a sor elején

⁸⁷ Szekeres Kriszta – Kovács Tibor – Váradi Gábor: *A Savaria Karneválok története*. 1997. (Film)

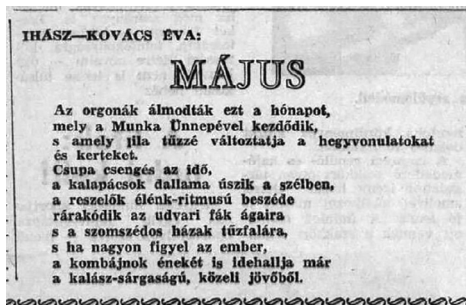
nagy betűkkel a „Nem ezt!” feliratot.⁸⁸ Így tehát ránézésre nagyon is a mozgalmiság maradt a középpontban, de mivel – elméletileg – a szocializmus megvalósítása, megvalósulása miatt a dolgozó népnek nem maradt miért megmozdulnia és tüntetnie, a nemzetköziséget hangsúlyozták, a szombathelyi vezető elvtársak beszédeikben sosem felejtették el kiemelni az imperialisták legutóbbi támadásait és a szocializmust fenyegető nemzetközi veszélyeket.

Egyúttal mindig fontos téma volt a dicső mozgalmi múltba való visszatekintés is. Mindig, szinte mindenből az első a legemlékezetesebb és sok mindent másképp csinálna utólag az ember, de a múlt mindig szebbé, édesebbé, és jelen esetben dicsőbbé válik. A múlt hősei inspirálják a ma emberét. Ezt jól tudták az akkori vezetők is, és így gyakori beszédtémájuk volt a múltba, a régi május elsejekre való visszatekintés, és szerencsésükre ezekre mindig találtak megfelelő évfordulós okot is. Mindez a munka ünnepének fenntartásának, kötelezővé tételének legitimációját is erősítette, hiszen a hősi, történelmi, vagy tán még az az előtti időkhöz vezette vissza az ünnep-ség eredetét.

Ahogy a május elsejei ünnepek üzenete és körítése egyre inkább elkezdett az átlagember számára is átélhetőbbé, élvezhetőbbé válni, úgy szorultak vissza a szocializmustól átítatott művészeti rendezvények is a munka ünnepe körül. A *Vas Népe* hasábjain ezért már csak ritkán jelentek meg költemények, részben (az utókor számára) ismeretlen, magyar költőktől, részben viszont ismertebb művészektől, mint Majakovszkij,⁸⁹ Juhász Gyula, Kassák Lajos, Nagy László vagy Illyés

88 Név nélkül: Szín pompás felvonulással köszöntötték megénk dolgozói május elsejét. = VN, 1960. V. évf. 103. szám 1., 3. p.

89 Vlagyimir Vlagyimirovics Majakovszkij (1883–1930) nagy hatású szovjet futurista költő volt.

6. kép. Ihász-Kovács Éva: Május

Forrás: Ihász-Kovács Éva: Május (vers). *Vas Népe*, 1966. máj. 1. 9. p.

Gyula, akinek viszont a *Buda* című versére nagyon nehezen lehet ráhúzni a május 1-jét, ugyanis az Budapest második világháborús ostromának végéről szól. Mindössze két évfolyam, az 1960-as és az 1969-es újságok tartalmaztak sok verset május 1-jével kapcsolatban. A két említett évfolyam versválogatásain kívül mindössze két darab május elsejei költeményt közölt a *Vas Népe* a vizsgált évtizedben, amik közül Ihász-Kovács Éva *Május* című, a korszak paródiájának is beillő versét emelném ki (6. kép).

Továbbá 1960-ban nagy figyelem övezte a szombathelyi Déryné Színház színészeit, akik a munka ünnepén a szabadtéri színpadon Leonyid Rahmanov⁹⁰ *Viharos alkonyat* című drámáját adták elő. A mű kiválasztása egyértelmű propagandacéllal történt: a történet a nagy októberi szocialista forradalom napjaiban játszódik és azt három ember történetén, személyiségén keresztül mutatja be. Polezsájev, a világhírű tudós a forradalom napjaiban úgy dönt, a bolsevikok mellé áll, tanársegédje, Boncsarov viszont született kommunista és már nagyon régóta a forradalom kirobantásán

90 Leonyid Rahmanov (1908–1988) szovjet író, drámaíró.

dolgozik. Velük szemben Varabjov, a magántanár áll, aki gyűlöli a munkásságot, és „görcsösen ragaszkodik a múlthoz”.⁹¹

Az ezt követő években már nem emeli ki a sajtó egyes színi előadásokat. Ami előadások voltak, azt inkább az üzemi színjátszó körök, táncgyesületek tartották, vagy például a Nőegylet, amely mesejátékokat adott elő a gyerekeknek.

Mivel a hatvanas évekről beszélünk, felesleges lenne elvitatni, hogy igenis fontos szerepet töltött be a párt kommunikációjában, hogy a május elseje nem más, mint szórakozás. Az üzemek, a dolgozók vendégelik meg a népet, vagyis önmagukat, szervezik a műsorokat, programokat, a szórakozást, az ellátást, a díszítést. Ez már nem valami felsőbb hatalom kötelező ünnepe, hanem valamilyen szinten megpróbálják lemarni az ideológiai mázt, és csak a keretet megtartani, a munkások önmagukat ünneplik ezen a napon. Habár az államszocializmus többi ünnepének sorába illeszkedve mindig is üres maradt a túlnyomó többség számára, de legalább sikerült az engedelmességet leszerelni, és inkább egy állami szabadnappá vált.

A másik oldalon a Savaria Karnevál, a Savaria Ünnepségek – legalábbis a közlés szintjén – igencsak szerény kezdetekkel, és igazán őszinte célokkal rendelkezett. A karnevál célját a *Vas Népe*ben Elek Tibor foglalta össze: „Az ünnepség egyik célja, hogy a város lakossága szórakozzék, és e nép-ünnepeken, aki csak akar, jelmezesen vagy anélkül részt vehessen. A szórakoztatáson túl azonban komoly ismereteket is kíván nyújtani ez az ünnepség mind a felvonulók, mind a szemlélők számára.”⁹² Tehát a nem

titkolt cél a város lakosságának szórakoztatása volt, és valljuk be, ebből nem is adtak alább. A fő indok pedig a város lakosságának oktatása, nevelése volt, magától értetődően egyelőre csak saját városának történelmi gazdagságával kívánták megismertetni, ami igen szilárd alapot adott a város öntudatának, lokálpatriotizmusának megerősödéséhez, hiszen mégiscsak az ókori Európa legnagyobb befolyással bíró birodalmának köszönheti a város az eredetét. A kezdeményezést hatalmas sikernek könyvelhetjük el, hiszen a lakosság nemcsak megismerte, de utána még éveken át őrizte is gazdag örökségét, és sosem felejtette el azt, inkább csak gyarapítja.

A másik indok a turizmus fellendítése volt Szombathelyen. Az ötvenes években elhanyagolt városnak a régészeti leletek feltárása nagy lehetőséget jelentett a hirtelen jött érdekesség és hírnév turizmusának és látogatottságának fellendítésére. Ehhez már csak egy országos figyelmet vonzó programot kellett kitalálni. Természetesen, mivel ezt egy egész éves, de mindenképp egész nyári programsorozattá bővítették, az egész éves turistacsalogatás és kihasználtság lebegett a szemük előtt, Szombathelyen ekkor több, nagyobb méretű szálloda és turistaszálló épült. Ide tartozik még a rivalizálás kérdése is. Szombathely bevallottan nem akart elmaradni az ország többi nagyobb városától, rendezvényétől. Ez olyan jól sikerült, hogy a Savaria Karnevált a vidék egyik legnagyobb fesztiváljaként emlegették, a vasi megyeszékhelyen pedig egyenesen nemzetközi sikerként könyvelték el, és a cél ennek a határokon átívelő sikernek a kihasználása, elmélyítése is volt.

91 Szakály Éva: Viharos alkonyat – Rahmanov drámája a Déryné színház előadásában. = VN, 1960. V. évf. 102. sz. 4. p.

92 Elek Tibor: Vasárnapi levél egy hagyomány születéséről. = VN, 1962. VII. évf. 199. sz. 4. p.

*Az ünnepségek valódi céljai és üzenetei;
a szocialista hazafiság*

Ami közös minden népünnepélyben, így a tárgyaltakban is, az az, hogy a társadalmi feszültségek levezetése a célja, miközben a kooperáció álcáját mutatja. Az élet sok területén jogfosztott társadalom tagjainál csak az biztos, hogy egyszer az utcára vonulnak, fontos fegyvertény tehát a hatalom megtartásáért vívott harcban, hogyha az állam kontrollálni tudja, mikor és hogyan tegyék ezt meg. Míg más ünnepek nem voltak erre alkalmasak, – mint április negyedik és november hetedik – hiszen egészen más és konkrét esemény, eszme köré csoportosulnak, addig a munka ünnepe egy megfoghatatlan, a hatalom által tetszőlegesen változtatható jelentésű alkalom, így fontos szerepet kapott a kádári konszolidáció időszakában. Tehát az államszocializmus üres, jelentéktelen ünnepei közül legalább egyet tudtak hasznosítani. A kádári konszolidáció egyfajta kompromisszumot ajánlott a politika és a társadalom, a társadalom hagyományai és érdekei között. Május elsején Szombathelyen is csak annyi politikát vittek bele az ünnepbe, amennyi ideológiailag nagyon muszáj volt, meghagyták inkább a munkásság örömmünnepeinek, felemás sikerrel, hiszen egy elejétől fogva üres ünnepet nehéz a semmiből tartalommal megtölteni, de talán a hatvanas évek volt az a korszak, amikor a legjobban sikerült, és itt elsősorban a kötelező felvonulások háromévi szüneteltetésére gondolok. Az állam tessék-lássék módra azért évről évre jelentetett meg aktuális május elsejei jelzavakat, amelyek a tradicionálisnak számító munkásmozgalmi, kapitalizmusellenes és békepartii felkiáltások mellett aktuálpolitikai témákat is érintettek (7. kép).

A Vas Népe ezek közül rendre címlapjára tűzött egyet-egy május elsején.

A tömegek feszültségének a levezetésére érthető okokból nem volt elég egyetlen ünnepség, ez a nagyobb településeken, így Szombathelyen is megkívánta egy helyi jellegű esemény létrehozását. Nem véletlen, hogy emiatt először az '56 utáni megbékéltetés időszakában kerültek megrendezésre a helyi ünnepek.⁹³ Fontos aspektusa volt még ezeknek a helyi kuriózumoknak, hogy lehetőséget adtak a lokálpatriotizmus megerősödésére, és a karnevál erre a célra tökéletesnek bizonyult. A történelmi környezet még a korban szitokszónak számító, elfojtott nacionalizmust is előhozhatta az emberekből, mindezt a párt felügyeletében és kulturált módon.

Ez a folyamat nyilvánvaló volt, így kellett találni rá egy elfogadható, és az ideológiai szóhasználatban gyökerező szinonimát, ami ezt a visszafogott nacionalizmust helyettesíti, és elfogadhatóvá teszi. A helyes kifejezés a szocialista hazafiság lett, amely az MSZMP IX. kongresszusán, 1966-ban került előtérbe, habár ekkor már legalább egy évtizede terítéken volt. „Az eddigieknél hatékonyabban kell segítenünk a szocialista erkölcs, s ezen belül is a szocialista hazafiság, a munkához való új viszony és a közösségi szellem elmélyítését”⁹⁴ – határoztak. Egy olyan eszme, melyben látszólag ellentétes fogalmak, az internacionalizmus és a hazaszeretet (csak a korhű szóhasználat miatt kerülöm a „nacionalizmus” szót) találkoznak, a lokálpatriotizmus és hazafiság alapja pedig a szocializmus vívmányainak megvalósulása. A korabeli indoklás szerint viszont – és ennek a szocialista vívmányok ünneplésénél fogva volt is némi alapja – ez

93 Mentés, 2021.

94 Rácz János: A szocialista hazafiságra való nevelés kérdéséhez. = VSZ, 1969. XXIII. évf. 2. sz. (továbbiakban: Rácz, 1969.) 161–166. p.

7. kép. Az MSZMP 1967. május elseji jelszavai

Forrás: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának május 1-i jelszavai. Vas Népe, 1967. XII. évf. 89. sz. 1. p.

a világnézet épphogy ellentétes is a nacionalizmussal. A nemzet, a haza új ellensége nem másik népek vagy az internacionalizmus, hanem az imperializmus és burzsoázia lett. A szocialista hazafiság a korszakra jellemző újonnan létrehozott, képlékeny, és ennél fogva tetszőlegesen alakítható gumi-fogalmak közé tartozott, tehát aki nem értette, félreértette, azt egyszerűbb volt ideológiailag gyengébben képzettnek titulálni.⁹⁵ A gondolat alapvetően tökéletesen illeszkedik a kommunizmus utópisztikus világnézetébe. Egyúttal ideológiai megoldási alapot kínált a már 1956-ban felszínre törő, és a térségben mindig is erős nacionalizmus letörésére, beleágyazva azt a vezető szellemiségbe.

A Savaria Karnevál ezt a célt ágyazta bele programjába: megmutatva a történelmet a polgároknak és egyúttal megmutatni

a szocializmus vívmányait is: a boldog, felszabadult dolgozók mellett a Vosztok rakéta is megjelent (május 1-jén is egy ízben), vagy a szovjet autóipar remekei is, 1967-ben.⁹⁶ De az útvonal és a helyszín sokkal jelképe-sebb volt, ahogyan korábban említettem: Szombathely csaknem minden fontos, szocializmus alatt épített központi épületét és mozgalmi, önkormányzati központjait érintette a menet. Így Savaria római népe találkozott a szocializmus vívmányaival, a szombathelyiek büszkesége az új eredményekkel, és a kör bezárult. Létrejött a tökéletes recept a szocialista hazafiságra neveléshez.

⁹⁶ A Savaria Történelmi Karnevál forgatókönyve, 1967.; Archív felvétel. 1967. (MNL Vas Vármegyei Levéltár helytörténeti gyűjtemény).

⁹⁵ Uo.

A szocialista történelemszemlélet: történelemábrázolás, értékek és ellenségek

A szocialista hazafiság nem értelmezhető a szocialista történelemszemlélet ismertetése nélkül, amely az egészet keretbe foglalta.⁹⁷ A kommunizmus atyja, Karl Marx a történelmet osztályharcok sorozataként írja le, ahol az osztályok, és kiváltképp az elnyomó burzsoázia és velük szemben a kizsákmányolt rétegek – a filozófus jelenkorában a néhány helyen még nem felszabadított jobbágyság (agrárproletariátus) és a munkásság – harcolnak egymással. Elnyomott az elnyomó ellen küzd, míg el nem érkezik az elnyomottak uralma, mely mindenkit egyenlővé tesz, és megvalósul a kommunizmus. Ezt az osztályharcos, szocialista történelemszemléletet és világnézetét kívánta átadni a tömegnek a vezetés egy szórakoztató előadás keretein belül. A karnevál ideális helyszíne volt ennek, amivel a korszak értelmisége is tisztában volt.⁹⁸

Elsőként a lokalitás mázát vonták fel az ünnepre. A korábban már tárgyalt helyi hősök, mint a kurucok vasi és dunántúli vezérei, valamint a Horváth Boldizsár mellé csapódott helyi helyszínek. Hunyadiék korából két eseményt emeltek ki: amikor 1483-ban, Ausztria elleni hadjárata előtt Hunyadi Mátyás fekete seregével járt a városban, valamint 1968-ban a reneszánsz uralkodó egy bozsoki vadászatát elevenítették fel. A török korban jelentős szerepet kapott a kőszegi diadal, valamint a győrvári és szentgotthárdi győztes csaták emléke. A francia gárdisták érkezése várostörténeti

szempontból, illetve a nemzetközi munkásság nézőpontjából is fontos szerepet töltött be a felvonulásokon. 1809-ben Szombathelyre Napóleon francia csapatai vonultak be, és százöt napig itt tartózkodtak, ezalatt pedig megtervezték például a Megyeháza épületét. Eközben – az 1960-as évekbeli újságírók szerint – Napóleon seregei a francia forradalom vívmányait hozták el Magyarországra. A tanácsköztársaság idejéből is szívesen emlékeztek a már említett, „kapitalizmus” feliratú koporsóra, de Kun Béla beszédére is, hiszen az 1919-es események fontos mítoszszemléletként szolgáltak a Kádárkorban. Jól látszik, hogy mindezek nemcsak a rezidens polgárokat, hanem a megye lakosságát is bevonták a lokálpatriotizmus bűvkörébe. Találtak egy olyan ünnepet, ahol kontrolláltan, ellenőrzött keretek között szabadulnak fel az indulatok.

Az 1962-es második ünnepségen az első év tapasztalatai után belefolyt a politikai akarat is a rendezésbe, s még akkor is helytálló ez a kijelentés, ha addig sem volt teljesen mentes tőle. Ettől az évtől jelent meg a három legnagyobb politikai töltettel rendelkező részlet: a tanácsköztársaság, a Horthy-kor és a Vörös Hadsereg színre lépése. A történelmi korokon át végig érezhető a ciklikusság, ugyanis egy dicső kort mindig egy nagy pusztítás követ, hogy aztán több lépésben, fokozatosan jöjjön létre az új aranykor. Savaria kezdetei mindig is dicsőök voltak, a római aranykornak viszont barbárok pusztítása és egy földrengés⁹⁹ vetett véget. A betelepülő szlávok felvirágoztatták a Dunántúlt, hogy a magyarok vehessék utána birtokba azt. A tatárok újra mindent

97 Pap Milán: „A nép és a szülőföld igaz szeretete” – A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben. = Politikatudományi Szemle, 2013. XXII. évf. 1. sz. 68–83. p.

98 Bertalan Lajos: Savaria 1966. = VSZ, 1967. 1. sz. 104–111. p.

99 456. szeptember 7-én 6,1-es erősségű földrengés volt Pannóniában, melynek epicentruma Savariában volt. A hunok által kifosztott várost tulajdonképpen a földig rombolta. A hunok jelenléténél a narrátori szövegben több évben is megemlítik a földrengést.

leromboltak, de a Hunyadiak ismét erőssé tették az országot, hogy a korszak ideológiai nézőpontjából a Dózsa-féle parasztfelkelés hozza el az aranykort. A török megszállást követően a szabadságharcos évek jöttek, a Rákóczi-, majd az 1848–1849-es szabadságharc ideáljait a tanácsköztársaság forradalma teljesítette be, ám a két szabadságharc között egy furcsa intermezzo, a napóleoni seregek lépnek be. A száztíz napos uralmuk megjelenítése valószínűleg a francia forradalommal indokolható, amely reményt adott, hogy teljesülhetnek ezek a függetlenségi törekvések, hiszen elhozták a világnak a forradalmat, sőt exportálták is azt. Ezután a Horthy-kor és a nyilas pusztítás (a korban felcserélhető és összemosható fogalomnak számított) ismét romba döntötte az országot, egészen a felszabadító Vörös Hadsereg érkezéséig, amely megnyitotta az utat a dicső jelenkor előtt.

Fontos azt is megvizsgálni, hogy mélyebb távlatokban milyen képet sugall ezekről a korokról a megjelenítésmód. Talán a legmeglepőbb a szlávok szereplése. Való igaz, a Dunántúlra nagy számban érkeztek szláv telepések a Római Birodalom, de még inkább az Avar Kaganátus bukása után, egészen a honfoglalásig. Azt már nem tudjuk meg, hogy az első karneválon miért szerepeltették az önálló államszervezettel is alig rendelkező, mindössze száz évig domináló dunántúli szlávokat, de azt igen, hogy 1967-ben a történelemhűség miatt vették ki őket.¹⁰⁰ A korszak üzenete talán a szlávoknak érzett hála, a szlávokkal kötött barátság lehet, amit Árpád vezér érkezésekor be is mutattak, hiszen a szlávok – a forгатókönyv változásaitól függően – vagy megtanították

a vad magyarokat békés földműves útjakra, vagy behódoltak nekik. Véleményem szerint fontos aktuálpolitikai üzenete volt, elvégre a Varsói Szerződés baráti országainak túlnyomó többsége szláv volt, egyúttal 1945-ben (1956-ban?) a Szovjetunió is ugyanígy „adott békét” a magyaroknak. Egyúttal az előadáson segítő szerepet is betölthettek, hiszen a lovas magyar nép több tekintetben is hasonlíthatott a hun és tatár népekre, és valóban hasonló pusztítást okozott szerte Európában, kellett hát egy segítség, ami egy magasabb kategóriába „emeli át” a magyarokat.

Az ideológiai szempontból fontos korszakokat tovább vizsgálva Dózsa korához jutunk, ahol egyszerű az üzenet: az igazságos Mátyás halála után szabadon garázdálkodó nemesség ellen fellázadó agrárproletariátus dicső forradalma ez.

Hasonló az üzenet a *Marseillaise*-t éneklő francia seregek esetében is. A francia forradalom fontos alapköve a szocialista történelemszemléletnek is, és a *Marseillaise* sokáig a munkásság egyik fő indulója is volt. A karnevál esetében viszont többletjelentést is észre lehet venni benne, ahogy arra egyszer még a *Vas Népében* is utaltak: a napóleoni seregek érkezése „felvillantja a »nagy lehetőséget« a német iga alóli felszabadulásra”.¹⁰¹ Ez, illetve a germánok behozatala a pusztító seregek közé, a labancok megjelenítése mint a hősiesség ellenfelei, valamint az osztrákokkal való kiegyezés, és az annak köszönhető gazdasági és valamelyest társadalmi fellendülés elhallgatása mind-mind német-, vagy még inkább osztrákellenes szemléletmód kialakítására utalnak. Vas megyében különösen fontos kérdés volt ez Ausztria közelsége miatt. Egyetlen kapitalista szomszédunk befolyása érezhető volt az egész megyében,

100 A korabeli közgondolkodással sem illett össze a békes szlávok története, inkább butának vélték őket, amit például Szvatopluk fejedelem és a fehér ló mondója is erősített.

101 Név nélkül, 1962.

és hátráltatta a szocialista hazafiság kiépítését, ugyanis az egész megyében jól lehetett fogni a Szabad Európa Rádiót és a grazi, valamint a bécsi televízió adásait.¹⁰² Ezt neveztek a korszakban a nyugat „fellazítási taktikájának”,¹⁰³ és talán ez lehet a karneváli németellenesség oka.

A 20. század eseményei már igen erős politikai töltettel rendelkeznek. A „dicsőséges 133 nap” eseményeit egyre több és több emberrel játszották el, és 1969-ben, az ötvenéves évfordulón első helyre került. A tanácsköztársaság sikerén felbuzdulva idézi fel Sinkovits Imre és Gombos Katalin Szombathely történelmét. Üzenete egyértelmű és nyersen tálalt: a munkások és parasztok tömegei hozzák el a régen várt szabadságot a népnek a proletárdiktatúra keretein belül.

Ennél is érdekesebb azonban a Horthykor ábrázolása. Már csak azért is volt ez fontos kép, mert a karnevál alatt ez volt az egyetlen olyan, ahol nemcsak beszéltek az ellenségről, a burzsoáziáról és a fasisztákról, hanem meg is mutatták: „csendőrök, nyilasok, halálfejes SS-katonák”.¹⁰⁴ A két világháború közötti Magyarország a két dicső kép – a tanácsköztársaság és a felszabadítás – között szabályos szakadékként jelenik meg: a bemutatásakor már-már középkori képet kapunk, ahol a munkások és parasztok gyakorlatilag rabszolgáskorba vetve várják a felszabadulást, „a kor jellegzetes alakjai, a felső tízezer”¹⁰⁵ igájában nyögve. Az egyetlen pozitívumot a béke szolgáltatja: „ez az a díszes, új Magyarország, a boldog békekor, amely szebb már, mint maga a mennyország, s

százszor rútabb, mint maga a pokol.”¹⁰⁶ Máskor viszont ezt a jelentést sem hagyják meg a korszaknak, hiszen a szocialista értelmezésben éppen a Horthy-rendszer volt az, amelyik lepaktált a németekkel, és belesodorta a magyarokat a háborúba, nem véletlen, hogy a korszakban sokszor használták a „Horthy-fasizmus” kifejezést, és maga a narrátori szöveg is úgy fogalmaz, hogy Horthy Miklós a „fasizmus nevű népbetegség útját egyengeti”.¹⁰⁷

A korszak lezárása természetesen mindig a felszabadító Vörös Hadsereg megjelenésével történt, amikor is a hintón ülő urak, a honvédek és az SS-katonák elmenekültek, az eddig velük vonuló munkások és parasztok pedig félreálltak és ujjongva köszöntötték a szovjeteket, és végül elvegyültek az utána érkező tömegben. És a „hazánkban ideiglenesen állomásozó Vörös Hadsereg” jelenete volt talán a legellentmondásosabb mind közül. Ezúttal a szinte már április negyedikei emlékezőkre hasonlatos, vagyis a szovjet csapatok érkezésével kapcsolatos hivatalos álláspontot képviselő szöveg kíséerte a megszálló helyett érkező megszállókat. Ezek a hangzatos mondatok bizonyára sok szombathelyi emlékeivel ellenkeztek, különösen az a részlet, amikor „a pincéből előmerészkedőknek kenyeret nyújtanak a szovjet harcosok”,¹⁰⁸ hiszen Szombathelyen is inkább fordítva és több erőszakkal zajlott le ez a jelenet...

A történelmi jelen ábrázolása már erőteljesen összezseng a május elsejei felvonulással, hiszen az átlagemberek bemutatása volt a cél, a különbség mindössze a molinók, munkásdalok hiánya volt. Teljesen nem is lehet elkülöníteni a felszaba-

102 Rác, 1969.

103 Uo.

104 Pósfai, 1966.

105 Szakály, 1965.

106 A Savaria Történelmi Karnevál forgatókönyve, 1967. Archív felvétel. 1967. (MNL Vas Vármegyei Levéltár helytörténeti gyűjtemény).

107 Uo.

108 Szakály, 1965.

dítás képétől, az egyfajta felvezetése volt a jelenkornak, a szükséges feltétele, hogy létrejöhessen egy olyan társadalom, amelyben a szocializmust építik. A szocialista „mindenki egyenlő”-elvet erősíti a zárókép is: a narrátorok rendszeresen elvegyültek a sokaságban, és 1961-ben a nézők részesei voltak a jelenkor tömegjelentének, és bementek a felvonulók közé.¹⁰⁹

A helyes történelemszemlélet átadására a munka ünnepének határozottan kevesebb eszköze volt, hiszen a munka sikereit mindig a jelenben kellett megünnepelni. Így a helyes történelemszemlélet átadása mindig a beszédekelt mondó elvtársak feladata lett. A beszédek egysíkúak voltak, és a szocialista ideológia főbb alapelveiről és aktualitásairól szóltak: hogy állandó az osztályharc, hogy a nyugati országokban a munkásságot még mindig elnyomják a tőkésék, és hogy az imperialisták éppen melyik szocialista országokat fenyegetik. Voltak mulatságosnak hangzó események is: az egyik elbeszélő, akivel interjút készítettem, azt mesélte, hogy akkori munkahelyén, a szombathelyi REMIX-ben, minden évben április negyediké, május elseje és november hetediké előtt bement hozzájuk az irodába a főnök, hogy most gondosan elzárják az írógépeket, nehogy a felvonulások alatt „bejőjenek a reklációsok és röplapokat gyártsanak.”¹¹⁰ De leginkább a példákat támasztották a nép elé: az első május elsejék hőseit. Szinte minden évben sikerült egy évfordulószzerű alkalmat keríteni a munka ünnepe köré: a chicagói tüntetés, az első május elseje, a tanácsköztársaság, és az első szabad május elseje – a kommunista hagyomány 1945-től számolta a szabad május elsejét – voltak ezeknek az apropói, és a korai megmozdulások résztvevőit hőskökként ábrázolták. A felvonulás alatt tudtak még példaképeket

is megjeleníteni: a tömeg befolyásos ideológusok és politikusok képeit hurcolta magával, megjelent Kádár János, Münnich Ferenc, Dobi István, Hruscsov és Fidel Castro is, a történelmi nagyok közül Kun Béla, Lenin, Karl Marx és Friedrich Engels, de az 1848-as nemzeti hős, Petőfi Sándor is feltűnt.

A beszédek eközben a jelenkor eseményeit hangsúlyozták, így szinte még kiegészítve is a múltbéli történelemszemléletet hangsúlyozó karnevált egy olyan ideológiai nevelő ünnepel, ahol az aktuálpolitikát is bemutatja a párt a saját szemszögéből. Sokszor esett szó a vietnámi háborúról, és az azzal kapcsolatos amerikai agresszióról, de Gosztonyi János az űrversenyt illető sikereket sem felejtette el bemutatni Gagarin űrbe jutásának évében, 1961-ben,¹¹¹ valamint az 1967-ben szintén friss eseményt, az 1967. április 21-ei görögországi puccsot, ahol a beszédekben gyakran emlegetett Manolisz Glezoszt¹¹² börtönbe zárták.

Az értékek tolmácsolásánál nem szabad elfeledkeznünk a kommunizmus által értéknek tekintett munkáról sem. Habár a munka ünneplésének merev módjai kikoptak, ez korántsem jelentette, hogy velük együtt a munkaversenyek¹¹³ és az élüzemdíjak átadása is megszűnt volna. Épp ellenkezőleg: egyre több és több vasi üzem kapta meg az élüzem megnevezést, még 1969-ben is, amikor például a szombathelyi 1-es Pos-

111 Név nélkül: Derúsen, vidáman köszöntötte megyénk lakossága a 17. május elsejét. = VN, 1961. VI. évf. 102. sz. 1., 3. p.

112 Manolisz Glezosz (1922–2020) görög szélsőbaloldali politikus, európai parlamenti képviselő 1984-től 1985-ig és 2014-től 2015-ig. Már a német megszállás alatt hírnevet szerzett magának, amikor egy társával letépték a Harmadik Birodalom zászlaját az Akropoliszról. Valószínűleg az ennek köszönhető hírnév miatt említik őt szó szerint a beszédekben mint a görögországi kommunisták vezéralakját.

113 Név nélkül: Az első élmunkások. = VN, 1968. ápr. 30. 3. p.

109 Szakály, 1961.

110 Interjú Annával 2023. január 26-án.

tát avatták kiváló igazgatósággá.¹¹⁴ A megyei szakszervezetek ezen kívül minden évben vándorzászlót osztottak ki az adott területen legjobb üzemeknek.

Összegzés

Összességében a hatvanas évek meghatározó korszaknak számított Szombathelyen, amelyben a két ünnepnek is vitathatatlan szerepe van. Nem ördögtől való ötlet tehát két, első ránézésre egymástól távol álló ünnepet együtt vizsgálni, hiszen komoly összefüggésekre lehet találni. Mint ahogy a fenti sorokból kitűnik, a két ünnep nagyszerűen kiegészítette egymást, és egyedülálló eszközökhöz segítette hozzá az állampártot több területen is, melyeknek céljai a tudatalatti ideológiai nevelés, az elfojtott nacionalista és/vagy lokálpatrióta érzelmek kiszolgálása és levezetése, és végső soron a kádári kompromisszum fenntartása volt.

A legfontosabb és kiindulási alapja ezeknek a felhasználási módoknak a társadalmi konszolidáció, a társadalommal való megbékélés kérdése. A szórakoztatás vált a fő céljává a munka ünnepének, és akár a korábban kőbe véssett részletei is eltűnhettek,

mint a felvonulás, és a munka mindennekfeletti éltetése. Végső soron így vált valóban a párt egyeduralmának éltetése helyett a munkásság megünneplésévé az esemény.

Az államszocializmus által elvárt magatartásformák, amit akár összefoglalóan is hívhatunk szocialista hazafiságnak, erősen merítettek mindkét ünnepből, hiszen a karnevál a helyes történelemszemléletet kívánta átadni az embereknek, és bűjtatott módon, a történelmi képeken keresztül befolyásolni világvézüket, míg a munka ünnepe továbbra is direkt módon juttatott el hozzájuk ideológiai üzeneteket a mozgalmiság, a jelenkor értelmezése és a munka fontosságának témaköreiben, még ha egyre kisebb intenzitással is.

A Savaria Karnevál emellett a szombathelyiek történelemszeretetét és lokálpatriotizmusát is elmélyítette, amelyek azóta is meghatározzák a város képét és gondolkodását. A parádét persze nemcsak a helyi lakosságnak rendezték, hanem a turizmus fellendítésére tett kísérlet is volt, ami be is vált, hiszen országos hírű lett az esemény, ami a szombathelyieket még büszkébbé tette, és 2000-tól kezdve évről évre vissza is tér a történelmi hangulat a városba.

114 Név nélkül: Élüzem a szombathelyi 1-es posta. = VN, 1969. XIV. évf. 94. sz. 1. p.

TÓTH GÁBOR A.

Újabb embertani adatok Vas megye avar kori népességeihez

Bevezetés

A Dunántúl nyugati felének avar kori népessége 85 százalékban az europid nagyrasszhoz tartozva, koponyaalkatát tekintve a hosszúfejű kategóriákba sorolható. Ez a tulajdonság eltér a Kárpát-medence egyéb területeinek lakóitól, csupán Dél-Szlovákia lakóival mutat hasonlóságot. Eredetüket keresve a kelet-európai lomberdő övezet déli sávjának egykori népességeivel mutatható ki kapcsolat.¹ Vas megyéből 8–9. századi szériák paleodemográfiai eredményei Lukácsházáról² és Vasasszonyfáról ismertek.³ Kisebb lelőhelyek adatközlése Csánig (Répcelak–Várdomb), illetve Vép–Surányi-patak csontanyagáról vannak.⁴

Anyag és módszer

Pápoc Miklósfal lelőhelyen 2021-ben, a Rábavölgy projekt tereprendezéseikhez kapcsolódó régészeti szakfelügyelet során Sánta Barbara régész (Savaria Múzeum, Szombathely) tárta fel a 17. objektum kettős sírját, amelynek mellékletei a temetkezést a késő avar korra datálják. Valószínűsíthető, hogy ez a temetkezés egy nagyobb temetőhöz tar-

tozik. Megelőzően erről a helyszínről ismertek több régészeti kor emlékei is (bronzkor, római kor, Árpád-kor), amelyek közé 2020-ban begyűjtött szórvány emberi maradványok is tartoznak.⁵ A szórvány embercsontok régészeti korba történő besorolása bizonytalan, de egy rövid leírást, a valószínűsíthetően avar temetkezések ismertetését, jelen összefoglalóban közlöm.

A csontmaradványok vizsgálata elsődlegesen Éry Kinga,⁶ Rudolf Martin és Karl Saller⁷ ajánlásai alapján történt.

Adatközlő eredmények

Az avar kori csontanyag hiányos, töredékes, teljes vázából származik.

A felvehető koponyaméreteket az 1. táblázat, a vázcsontméreteket a 2. táblázat tartalmazza.

17. objektum (sír), „A váz”. 2022.15.17.: A koponya 4 nőies jellege mellett a váz (medence és combcsont) vizsgálható, 6 jellege férfias. A férfinak határozható személynél (szexualizáltság értéke 0) ez az ellentmondás az elhunyt fiatal korával magyarázható, ugyanis

- 1 Éry Kinga: Paleantropológia, paleodemográfia. ELTE TTK, Kézirat, Budapest. 1991. 31–35. p.
- 2 Kiss Gábor – Tóth Gábor: A lukácsházai avar kori temető. = Folia Anthropologica, 2004. 2. sz. 37–47. p.
- 3 Mizda Szilvia: Vasasszonyfa avar kori temetője. Közvetlen eredmények. Vizsgálva: 1996-ban.
- 4 Tóth Gábor: Embertani adatok Vas megye 8–9. századi népességeihez. In: Teremtő tudomány. Szerk. Horváthné Molnár Katalin – Fűzfai Balázs. Savaria University Press, Szombathely, 2024. 107–116. p. (Határsávok 2023–2024.)

- 5 Anderkó Krisztián et al.: A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2021. évi terepi régészeti tevékenysége. Régészeti jelentések. = Savaria A Vas megyei Múzeumok Értesítője, 2022. 44. sz. 153–158. p.
- 6 Éry Kinga: Útmutató csontvázleletek vizsgálatához. ELTE TTK, Kézirat, Budapest. 1992. 45 p.
- 7 Martin, Rudolf – Saller, Karl: Lehrbuch der Anthropologie. Bd. 1. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1957. 426–595. p. Martin, Rudolf – Saller, Karl: Lehrbuch der Anthropologie. Bd. 2. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1959. 1004–1455. p.

a koponya varratainak nyitottsága, a combcsont és a felkarcsont belső szerkezete, a csigolyák és a kulcsont *juveniseinek*⁸ állapota alapján mindössze 20–25 éves korban halhatott meg. Fogazata teljes, 4 fog esetében előrehaladott *caries*.⁹ Fogkopás minimális. A felkarcsontokon erős fizikai igénybevétel okozta elváltozások. Számított testmagassága 170,7 cm, magas termekategória. Szórvány: Infans¹⁰ II. csont töredék és állatcsontok.

17. objektum (sír), „B váz”. 2022.15.16.: A koponya *post mortem*¹¹ vetemedett, ellipszis alakú, ívelt homlokú, *bathrokran*¹² jellegű. A koponya 10 és a váz 4 vizsgálható jellege alapján férfi (+1,07). Biológiai életkora a koponya varratainak nyitottsága, a felkarcsont és a combcsont belső szerkezete és a fogazat kopása alapján 31–37 év. 30 fog vizsgálható (2 *post mortem* hiány), kóros eltérés nélkül. A felkarcsontok és az alkarcsontjai erős fizikai igénybevételről tanúskodnak. A combcsontok és a sípcsontok fokozott görbülete és a sípcsontokon a csonthártyaizgalom okozta elváltozások, a sarokcsont minimális fizikai stressz okozta elváltozásának figyelembevételével, lovas életmódra utalnak. Szórvány: állatcsontok.

A bizonytalan régészeti besorolású maradványok (2022. 15. 18.):

5. objektum: gyermekkoponya-darabok, kulcsont töredéke. Nemi hovatartozása nem eldönthető. A koponya lapos csontjai háromrétegűek, vastagságuk 2 mm. Életkora 4-5 év.

8 növekedési zónák nyitottsága, elcsontosodása (lat.)
 9 fogszuvasodás (lat.)
 10 gyermek (lat.)
 11 halál után (tehát a talajban) (lat.)
 12 kúpos (lat.)

6. objektum: Alsó és felső végtagok töredékei. Sípcsont térdízületén *exostosisok*.¹³ Bordák töredékei. Háti csigolyák *ventralis*¹⁴ peremekkel, Schmorl-hernia. Jobb oldali sarokcsont M1: 80. Férfias megjelenésű csontanyag, 35–45 év. Szórvány: állatcsontok.

5-6. objektum környéke: végtagcsonttöredékek, valószínűsíthetően a 6. objektumhoz tartoznak.

1. táblázat. A koponyák felvehető méretei:

Martin No.	17. obj. „A” (mm)	17. obj. „B”(mm)
1		191
9		93
10		110
11		105
12		(103)
43		104
66	93	106
69	31	35
71	28	29

13 csontkinövések (lat.)
 14 hasi (lat.)

2. táblázat. A vázcsontok felvehető méretei

		17. obj. „A”		17. obj. „B”	
		Jobb (mm)	Bal (mm)	Jobb (mm)	Bal (mm)
Clavicula	1	138			
	6	37	35		42
Humerus	1				
	2				
	4	66			
	7	65	57		64
Ulna	1	264			
Femur	1				
	2				
	6		27	26	29
	7		28	26	
	9		31	28	31
	10		24	25	26
	19	46	46	(44)	
	20				
Tibia	8		84	82	
	1				
	1/b				
	3				
	8/a	29	30		32
	9/a	25	23		25
10/b	76	75	79		
Calcaneus	1		90		85

GRÁFIK IMRE

Jelentésalkotás a tárgyalkotó népművészetben¹

Kutatásaim és vizsgálódásaim körében korábban már többször foglalkoztam a népművészet értelmezésének kérdéseivel, különös tekintettel a tárgyalkotó népművészetre.² A tárgyi kultúra különböző területeiről kiindulva, akár csak a tárgyak használata vagy kommunikatív jellegük, de főképp a tárgyak szemiotikai megközelítése és értelmezése felől viszonyultam az anyagi műveltség legkülönbözőbb elemeihez, minden esetben szembetaláltam magam a tárgy és jelentése problematikával.

Különösen így volt ez azokban az esetekben, amikor a népművészet körébe sorolt/sorolható tárgyak elemzésével foglalkoztam.³ Kissé talán önkényesen, s voltaképp mindenfajta tudományos konszenzus nélkül, egy tárgyat akkor tekintek népművészeti kategóriába sorolhatónak, ha rendelkezik egyfajta „esztétikai többlet”-tel. Az esztétikai többlet sokféle lehet, például a legegyszerűbb formában, amikor egy tárgy faanyaga a maga erezetes megjelenésével a szép tárgy érzetét kelti.⁴ Előljáróban azonban hangsúlyoznom kell, hogy a tökéletesség és a szabályosság nem esztétikai kategória, s ilyenformán

a népi kultúra, az anyagi műveltség „esztétikai többlet”-tel rendelkező tárgyainak sem követelménye.

Itt utalnunk kell arra a kommunikációelméleti és szemiotikai eredetű fölfogásunkra, miszerint minden tárgy egyben jel is („tárgy-jel”), amelyekkel meghatározott/meghatározható információk kerülnek közlésre egyén és egyén, egyén és közösség, közösség és közösség viszonylatában.⁵ Amennyiben pedig a „tárgy-jel” a kommunikációs térben „esztétikai többlet”-tel bír, akkor egyidejűleg „esztétikai jel”-ről is beszélhetünk.

Számolva tehát az esztétikum jelenlétével a tárgyalkotó népművészetben, másképp fogalmazva az esztétikumnak a népi kultúra tárgyalkotó tevékenységébe történő beemelésével olyan művészetelméleti kérdések felvetéséhez jutunk el, amelyek a művészet kezdetéhez vezetnek. E vonatkozásban figyelmet érdemlőek Th. A Sebeok gondolatai, amelyeket zooszemiotikai, illetve bioszemiotikai kutatásai során fogalmazott meg: „Az egyik oldalon állnak a verbális művészetnek és származékainak termékei, melyek kikerülhetetlenül egy természetes nyelv felhasználható elemeiből mint jelekből épülnek fel, továbbá néhány hagyományos vagy újonnan felfedezett szabályokból ezek lehetséges, lehetetlen, esetleges vagy felhívó módon való kombinálására az emberi megismerés és kommunikáció előbbre vitele végett. A másik oldalon állnak a nem verbális

- 1 A tanulmány rövid változata előadásként elhangzott 2024. június 1-jén Nagyrákoson, a 8. Józsa Péter művelődésszemiotikai szimpóziumon.
- 2 Lásd hivatkozva a jegyzetpontokban!
- 3 Eltekintve most a népművészet értelmezésének elméleti kérdéseitől, ám megengedve, hogy létezik egy szűkebb és egy tágabb értelemben vett népművészet. Lásd Gráfi Imre: A népművészet szűkebb és tágabb értelmezéséről. = Ethnographia, 2017. 4. sz. 710–730. p.
- 4 A szép értelmezésével kapcsolatban igencsak ingoványos területre lépünk. Vö. Miklós Pál: A szép tárgy jelentései. = Ethnographia, 1977. 1. sz. 91–101. p.

- 5 Vö. Gráfi Imre: A paraszti társadalom rétegződésének tárgy-esztétikai vonatkozásai. In: Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok. Debrecen. 1992. 5–18. p. és 195–211. p. (Folklor és etnográfia 59.); Uő. Signs in Culture and Tradition. Szombathely, 1998. 9–26. és 195–206. p.

szemiotikai rendszerek művészi termékei, melyekbe a verbális jelek különböző mértékig természetesen behatolnak. Azokat a teljesítményeket, melyeket verbális és nem verbális művészetnek nevezünk a domináns, illetve a 'kis' agyi félteke hozza létre, bár a specializálódás rendszeren kiegészítő jellegű. [...] Nincsen azonban általam ismert alapja annak, hogy *minden* művészi jel értelmezésének kell hogy legyen verbális összetevője. És ha az ember alatti élővilágban azonosítanánk egy másik típusú szemiotikai rendszert, teljesen félrevezető lenne ott is feltételezni egy verbális infrastruktúrát, hiszen az idézett féltekei specializáció végül is 'az ember kizárólagos sajátja' [...]”⁶

Verebélyi Kincső a néprajzi kutatás felől – a tárgyalkotó népművészetre vonatkozóan – a kérdést tudománytörténeti és tudományelméleti kontextusba helyezve állapítja meg, és egyben figyelmeztet is: „Az esztétika alapfogalmainak [...] a tárgyra vonatkozó alkalmazása nemcsak az általános esztétika alapelveinek, a megfelelő terminusoknak és a következtetési módoknak ismeretét igényli, hanem azzal is szembe kell nézni, hogy a folklór esztétikájának ez a területe inkább körvonalazott, mint alaposan kidolgozott.”⁷

Közvetveleg megemlítjük, hogy „Az utóbbi évtizedek sok szempontból csúcsteljesítménynek számító, a megyék népművészete sorozatban megjelent kötetek szerzői hihetetlenül gazdag és új tárgyfélék

bevonásával a paraszti életvilág szinte minden területét átfogó néprajzi áttekintést nyújtottak. Mivel ragaszkodtak a tárgyi együttesek horizontjához, a tanulmányok többsége alaposan leírta anyagát, de nem szándékozott a művészségre vonatkozó kérdéseket megfogalmazni és azokra válaszokat keresni. E kötetek minden pozitív vonása mellett a népművészet értelmezésének és határai megállapításának a szempontjából való bizonytalanságot jól tanúsítja az, hogy az anyag beosztása annyi féle, ahány kötet megjelent. [...] Alig találunk olyan tanulmányt, amelynek a szerzője a művészet-elmélet, illetve az esztétika megállapításait a népi kultúra tárgyaira is kiterjesztené.”⁸

Tanulságos M. B. Hrapcsenko gondolatait idéznünk, miszerint: „Az esztétikai jel konvencionalitása saját belső természetéből fakad. Lévéen tárgyak, jelenségek, eszmék jelölésére hivatott, teljes értékűen csak abban az esetben funkcionálhat, ha valamilyen társadalmi réteg, vagy legalábbis az emberek bizonyos csoportja érti és egyezményesen elfogadja. Esztétikai jel ilyen egyezményesség nélkül nem létezik. Konvencionalitásának érvényességi köre egyaránt lehet nagyon tág vagy meglehetősen szűk. Gyakran előfordul, hogy az esztétikai jel különböző társadalmi rétegek, széles néptömegek közkincse, de nem ritkán csak 'vájtfülűek' eléggé zárt körének 'szolgálatában áll'. Mindez befolyást gyakorol az esztétikai jel lényegére.”⁹

6 Thomas A Sebeok: A művészet előzményei. Bp., 1983. 12–13. p.

7 Verebélyi Kincső: „Kétes távolban kancsalul festett egék...” A díszített néprajzi tárgyak és az esztétikai minőségek. = Ethnographia, 2017. 4. sz. 731–743. p.; Vö. Voigt Vilmos: A folklór esztétikájához. Bp., 1972. (Esztétikai Kiskönyvtár.). Megjegyezzük, hogy az esztétikum kérdéskörét a neveléstudomány is fontosnak tarja. Lásd Ligetiné Verebély Anna: Tanulmányok az esztétikai nevelés témaköréből. Bp., 1975. (Neveléstudomány és társadalmi gyakorlat 3.)

8 Verebélyi Kincső: Utak és tévutak a népművészet kutatásában. = Ethnographia, 2015. 1. sz. 7–8. p.; utóbbira példaként említve Gráfik Imre: A népművészet alkotói szabadsága. In: Bárh Dániel (szerk.): Ünneplő. Írások Verebélyi Kincső születésnapjára. Bp., 2005. 487–510. p.; Manga János: A népi díszítőművészet stíluselemzés történeti tanulságai. = Népi Kultúra–Népi Társadalom, 1971. 5–6. sz. 314–322. p.

9 Hrapcsenko, M. B.: Az esztétikai jel természete. In: J. J. Barabas (szerk.): Szemiotika és művészet. Bp., 1979. (továbbiakban: Hrapcsenko, 1979.) 16. p.

Józsa Péternek az esztétikai jel által létrehozott élménnyel kapcsolatos fölfogása harmonizál a fentebb idézett gondolatokkal: „[...] amikor az esztétikai élmény társadalmi struktúráját, s e struktúra aktualizálásának társadalmi típusait (változatait) keressük, végső soron az esztétikai alkotás hatásmechanizmusának társadalmi tényezőit kell felderítenünk.”¹⁰

A fentiekből következik, hogy értelemszerűen és természetesen a mindenkori társadalomét, illetve társadalomban, az adott társadalom egészének és csoportjainak, rétegeinek viszonyát a kultúrához. Napjainkban ez utóbbi különösen fontos, mert talán minden korábbinál nagyobb méretű és dinamikájú változás figyelhető meg.¹¹

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy mindez nem érvényes a társadalom egészére, de úgy tűnik, hogy bizonyos körülhatárolható rétegek, csoportok tagjai számára igen. Esetükben – Józsa Péter fogalmát kölcsönözve és használva – talán pontosabb és kifejezőbb, ha az azonos „kulturális blokk”-ba tartozó emberekről beszélünk.¹² Mégpedig abban az értelemben, hogy azokat soroljuk ide, akiknek a történeti múlthoz, a hagyományos népi kultúrához, s annak tárgyi világához való viszonyában, s ennek következményeként jelenkori tárgyi ki/választási (vásárlási) szokásaiban nagyjából azonos gondolkodást és magatartást figyelhetünk meg, illetve akik a népművészeti (kézműves) alkotásokkal szemben megközelítően azonos módon viselkednek. A jelenség jól érzékelhető, igaz, pontos fel-

mérések hiányában azt nem tudjuk, hogy a lakosság egészére vetítve milyen arányt képviselnek.

Másfelől viszont azt tapasztaljuk, hogy e tárgyak, tárgytipusok azért kerülhetnek ilyen sajátos helyzetbe, mert szinte minden egyes tárgy előállításában – esetenként akár egyfajta sorozatkészítés ellenére – részben a kézműves technikai-technológiai kötöttségek, részben pedig az ebből (is) eredő (a közösségi ízlés normáit meg nem sértő) egyedi (alkotó személyhez, műhelyhez köthető) megformálás révén az így létrehozott tárgy az értelmezés szintjén nem tömegcikk. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kézműves tárgykultúra azonos, illetve hasonló tárgyai, relatív nagy számosságuk ellenére az anyag, a forma, a szerkezet, a funkció harmóniáján keresztül mindenkor meg kell hogy feleljenek egy (készítői és egy felhasználói) „minőségi minimum”-nak, egyfajta – a hagyomány által is – szabályozott és megkövetelt normának, értéknek!

Itt jegyezzük meg, hogy ennek a bizonyos „minőségi minimum”-nak a háttérben fedezhetjük föl azt az esztétikai többletet, amely egyfelől bizonyos tárgyakat ennek révén a népművészet körébe helyez, másfelől a köznapi tárgyak köréből kiemeli az ünnepit. Ebben a viszonylatban kapnak szerepet – a Józsa Péter gondolatmenetében föltárt – esztétikai alkotás hatásmechanizmusának tényezői.¹³

Fontos azonban, hogy „[...] az esztétikai jel állandóságát nem tekinthetjük abszolútnak. Konvencionális értelmezése különféle társadalmi okok hatására fokozatosan

10 Józsa Péter: Esztétikai alkotások társadalmi hatása. Tanulmányok és kutatási beszámolók Bp., [1976.] 171. p.

11 Lásd bővebben: Gráfik Imre: Józsa Péterre emlékezve. Az esztétikai hatás nyomában. = Vasi Szemle, 2019. 3. sz. 269–277. p.

12 Vö. Józsa Péter: Vizsgálatok a kulturális értékek befogadásáról. In: Józsa Péter: Az esztétikai élmény nyomában. Művészetszociológiai és szemiotikai tanulmányok. Bp., 1986. 83–95. p.

13 Részleteiben kifejtve lásd Józsa Péter: Esztétikai alkotások társadalmi hatása. Tanulmányok és kutatási beszámolók. Bp., 1976. 172–181. p.; Uő. A tömegkultúra problémái. In: Józsa Péter: Az esztétikai élmény nyomában. Művészetszociológiai és szemiotikai tanulmányok. Bp. 1986. (továbbiakban: Józsa, 1986.) 71–82. p.; Uő. Vizsgálatok a kulturális értékek befogadásáról. In: Józsa, 1986. 83–95. p.

változhat, új felfogást nyer, új interpretációt kap. Mégis egy meghatározott időszakban az esztétikai jel értelmezésének egységes volta egyfajta normának számít.¹⁴

Az esztétikum kapcsán azonban van még egy további figyelembe veendő tény. Nevezetesen az – mint arra Józsa Péter föl-hívta a figyelmet –, hogy: „Az esztétikum a poliszémia par excellence birodalma. A poliszémia természetesen nem az értelem meghatározatlanságát jelenti, tehát nem azt, hogy az esztétikai alkotás végtelenül sokféleképpen vagy bárhogyan értelmezhető. Feltevésem szerint, minél inkább jellemző valamely jelrendszerre a poliszémia, jelentése annál inkább pragmatikus. [...] A jelrendszerek különbözhetnek egymástól abban, hogy egy-egy esetben mennyiben lehet előre hozzárendelni az azt meghatározott módon használok és értelmezők körét. [...] Feltevésem szerint minél kevésbé határozható meg előre a valamely jelrendszert meghatározott mód(ok)on értelmezők köre, annak jelentése annál inkább pragmatikus.”¹⁵

A jelentéssel, a nyelvi formák és jelentések kapcsolatával, a jelentéselmélettel érthetően a nyelvtudomány foglalkozik legtöbbit.¹⁶ A néprajztudomány felől, különösen választott tárgykörünkkel összefüggésben, azaz a nyelven kívüli információk tekintetében, az újabb irányzatok köréből a nyelvvel mint elsődleges jelrendszerrel kapcsolatban a kognitív nyelvészet érdemel figyelmet. A kognitív nyelvészet szemlélete szerint a jelentésalkotás fő összetevői között meghatározó tényező a fizikai és társadalmi közeg. Ugyanis a kultúrák között jelentős eltérések adódnak/adódhatnak, amelyből az következik, hogy a jelentésalkotás folyamatában a környezet – kulturális és társa-

dalmi tényezők révén – kitüntetett szerepet játszik.¹⁷

A jelentés, jelentésalkotás viszonya a valósághoz további bonyolultságot vet föl: „Ha a valóság ábrázolásának egyedüli kritériuma a percepció lenne, akkor nem lennének spirituális tartalmak, értelmezési stratégiák, mítoszok, rítusok a Földön, és nem mutatkoznának eltérések sem az értelmezésben. Márpedig a világ jelenségeinek értelmezése magas fokú kulturális diverzitást mutat. Dilthey (1990) a jelentés történeti és pszichológiai meghatározottságát hangsúlyozza. A jelentésalkotás döntő mozzanata meglátása szerint az élményben adott jelentés, amely a múlt eseményeinek szubjektív megidézése, megélése által ragadható meg leginkább.”¹⁸

Átmenetként csak két megközelítésre utalunk. Az egyik a szociolingvisztikai irodalomban megjelenő „nyelvi tájkép” fogalma, miszerint: a környezetben megjelenő nyelv, a közterületeken kihelyezett szavak és képek együttese.¹⁹ Itt a képek, azaz a vizuális információk figyelembevételét emeljük ki. A másik szemlélet szerint, különösen a két-, illetve többnyelvű közösségek esetében, a nyelvi szerkezeteken (fonéma, morféma, szó vagy szintaktikai szerkezet,

14 Hrapcsenko, 1979. 17. p.

15 Józsa Péter: A jelentés fogalma. = Vasi Szemle, 2003. 2. sz. 191–192. p.

16 Lásd Kiefer Ferenc: Jelentéselmélet. Bp. 1999.

17 Vö. Bańcerowski, Janus: A kognitív nyelvészet alapelvei. = Magyar nyelvőr, 1999. 1. sz. 78–87. p.; Tanulmány az antropológiai filmmel kapcsolatban, miszerint: „A jelentésalkotás Ruby szerint egyértelműen kultúrafüggő. A befogadók körében végzett kutatással azonban csak kevesen foglalkoznak, így a legtöbb ilyen elmélet egy elképzelt, idealizált nézővel dolgozik.” Csorba Judit Dorottya: Van-e antropológiai film? Jay Ruby: Picturing Culture Explorations of Film and Anthropology. Chicago-London: The University of Chicago Press, 2000. = Tabula, 2002. 2. sz. 307. p.

18 Gyökér Róbert: A jelentés útjai. A fordítás gyakorlata az ökológiai térben. In: Papp Richárd (szerk): Antropólus Egyensúlyok, eszmények, képzetek, 2019. 1–4. sz. 144. p.

19 Lásd Gorter, Durk: A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. = REGIO, 2017. 3. sz. 31–49. p.

vagy ezek szemantikai/diszkurzív funkciójú (értéke) túl a jelentésközpontosság alapelemei lehetnek például a színek vagy más anyagi tárgyak is.²⁰

Közelítve a címben jelölt tárgyalkotó népművészetre, megállapítható, hogy az egykori falusi, mezővárosi népesség tárgyi ellátottsága igen sokrétű, összetett anyagi világ képét mutatja. A mindenkori néprajzkutató, a kulturális antropológus egy adott kutatási időszakban és helyzetben meglehetősen „eklektikus” tárgyi környezettel találja szembe magát. Az egyes háztartások akár maguk állították elő tárgyaikat, akár kézművesek készítményeiből választották azokat, évtizedek, évszázadok hagyományos, illetve hagyományozott ízlését követték, ám folyamatosan kiegészítve, illetve több szempontból is bővítve újabb – jó esetben – innovatív tárgyakkal. Saját anyagi műveltségükben, tárgyi kultúrájukban azonban nem különítették el az úgynevezett „művészi” és „nem művészi” alkotásokat, sokkal inkább az „ünnepi” és a „köznapi” különböztették meg.

Más megközelítésben, illetve megfogalmazásban: „A műalkotásoknak az a többségében jól elkülöníthető csoportja, amit a múlt századból örökölt kifejezéssel népművészetnek szokás nevezni, tehát a parasztnak és a velük többé-kevésbé azonos életformát folytató társadalmi rétegeknek a körében érvényesülő tárgyalkotó, díszítő- és ábrázolóművészet az eredetét tekintve mindig is kétféle volt. Egyrészt városi és mezővárosi tanult, céhes iparosoktól származott, másrészt pedig főként falun élő, de mindenképpen a hagyományozódás útján kinevelődött háziiparosoknak, specialistáknak, illetve a maguk és környezetük számára alkotó parasztnak, pásztoroknak a kezéből került ki. A XIX. századot és a XX. század

elejét vizsgálva, erre fokozott figyelemmel kell lennünk, már csak azért is, mivel a kétféle alkotói kör nem csupán tanultságát és technikai ismereteit tekintve tért el egymástól, de nem kevés területen az általa alkalmazott ornamentális rendszert illetően is, másrészt a geometrikus és a virágos díszítőstílus estében.”²¹

Ismét más megközelítésből, illetve megfogalmazásban: „A parasztember, akár maga készíti tárgyait, akár mások készítményei közül válogatja ki őket, mindig követi hagyományos ízlését is. Így az egyszerű használati eszközök, célszerű felépítésük mellett szintén tanúskodhatnak a szépre való törekvésről. Ezek a mindennapos tárgyak, kiegyensúlyozott arányai, nemes formáik, egyszerű díszük révén sokszor valóban igen szépek [...] s ezt a szépséget falusi használóik maguk is ismerik, értékelik. Ezeketől az egyszerű és célszerűen megformált eszközöktől, helyenként pontosan számon tartott határokkal, másutt elmosódó átmenetekkel elkülönül a tárgyaknak egy másik csoportja, melyet határozott díszítő törekvés emel ki köznapi társai közül. A köztudat s a néprajzi kutatás is főként e dúsan cifrázott tárgyakat sorolja a népművészet fogalmába. E tárgyak kialakítása megkülönböztetett szerepükkel függ össze: az élet ünnepi jeleneteiben tűnnek föl, díszükkel, pompájukkal az élet ünnepélyes mozzanatait hangsúlyozzák.”²²

Jelen referátumunkban azonban nem a felhasználókra, hanem az alkotókra, az alkotás folyamatára koncentrálna teszünk föl

20 Lásd Ivković, Dejan: Towards a semiotics of multilingualism. = *Semiotica*, 2015. 89–126. p.

21 K. Csilléry Klára: A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején. = *Ethnographia*, 1977. 14–30. p.; vö. Uő: A magyar népművészet városi és mezővárosi gyökerei. In: Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. Mezővárosok I.* 189–200. p. Bp. – Szolnok, 1974.

22 Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára: *A magyar népművészet.* Bp. 1969. 11. p.

kérdéseket és keresünk választ a tárgykultúra területén a jelentésalkotásra.

A folklór, a népművészet, a népi díszítőművészet kutatóinak vissza-visszatérő problematikája volt az egyéniség. Felismerve, hogy a tárgyalkotó népművészet területén nem mindenhol voltak azonosak az egyéniség lehetőségei (ezzel kapcsolatban lásd az úgynevezett pásztorművészettel kapcsolatos kutatásokat), történt kísérlet az általános jegyek és feltételek számbavételére. Eszerint az egyéniséget a következők határozták meg: „a hagyomány, melybe belezülettek, és amit gyerekkor óta elsajátítottak, jórészt a családban, részben a falu vagy kisváros közösségében. A közösség, mely a hagyományok alapján elfogadta vagy elvetette az alkotást. Itt külön meg kell említeni a divatot, mely sok esetben áttörte a hagyományok korlátait s melynek úttörői a legtöbbször a népi díszítőművészet nagy egyéniségei voltak. Végül, de nem utolsósorban említtem a művészi adottságot, mely a fenti meghatározókat figyelembe véve is megújító eredményeket tudott hozni.”²³

Az alkotói szabadság (s ennek folyamánként a létrehozott tárgy esztétikumának) kérdése összefüggésben van a népművészet társadalmi vonatkozásaival is. Voigt Vilmos megfogalmazásában: „Talán a legfontosabb probléma itt a hivatásosság különböző fokainak megjelenése a folklór jellegű művészetben. Már [...] az egyes jelenségek tárgyalásánál kiderülhetett, hogy a folklóron belül mennyire korlátozottak az alkotó művész lehetőségei... Élettevékenységüknek csak egyik részét szentelhetik a folklór művészetnek. [...] Nemcsak a művészek, a művészet sem válik hivatásossá a folklór keretei között. Ha egyes alkotóművészekkel bekövetkezik is az, hogy hivatásosnak vehető

művészekké válnak, e folyamat rendszerint azzal jár, hogy művészetük elveszti folklór jellegét.”²⁴

A múzeumi műtárgyak vizsgálata alapján a néprajzkutatás megállapította, hogy a tárgyalkotó tevékenységben a technikai-technológiai fejlődés, s az alkalmazott eljárásokban való jártasság és biztonság, a mesterségbeli tudás a kézművességgel állandósult formák és keretek között foglalkozók körében jutott a legmagasabb szintre. Többek között ez a magyarázata annak, hogy a legtöbb újítás, beleértve a díszítőeljárásokat és a formai, valamint stíuselemeket is, a korábban céhes szervezetekben, majd később a különböző ipariskolákban, illetve ipartestületi oktatásban képzett mesterek tevékenységéhez köthető.²⁵

Jelen referátumunkban többnyire ebből, az utóbbi alkotói körből származó tárgyakat, illetve tárgycsoportot vizsgálunk, az úgynevezett faragó specialisták által előállított eszközöket. Egy fontos vonatkozásban viszont van összefüggés a tanult kézművesek és a tárgykészítésre specializálódott alkotók és termékeik között. Ez pedig az egyén és közösség viszonyának, a népművészet alkotó egyéniségeinek kérdése. Egy kiállítás kapcsán már korábban is úgy véltük, hogy a népművészet értelmezésének egyik alapvető kérdése az alkotó és a közösség viszonya. A díszített tárgyak esetében nem ritka, hogy készítőjük – akár tanult kézműves, akár specialista – szignálta munkáját. S noha a parasztság, a falvak, mezővárosok lakossága nyilvántartotta a kiemelkedő képességű alkotók személyiségét, tevékenységét, készítményeiket vásárolva a közösség kultúrájának részévé tette, kialakított stílusukat

23 Balassa Iván: Egyéniség a népi díszítőművészetben. In: Varga Marianna (szerk.): Népművészeti Akadémia. IV. Néprajzi előadások. Bp., 1982. 122. p.

24 Voigt, 1972. 332. p.; Vö. Uő. Adatközlő – előadó – népművész – a népművészet mestere. In: Halász Péter (szerk.): A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Bp., 1991. 53–58. p.

25 Vö. K. Csilléry, 1974.

elfogadta és magáénak vallotta, a döntő mozzanat a tárgyak elfogadásában nem az alkotó kiléte volt. Az alkotó egyéniségeknek azonban – ma már egyre inkább így látjuk – meghatározó szerepük volt, illetve lehetett a hagyomány formálódásában, a közösségi ízlés befolyásolásában, a népművészet egészének alakításában. Kétségtelen, hogy a népművészetnek vannak általános sajátosságai, mint például az arányok szabadabb kezelése, a kötetlenebb vonalvezetés, a laza vagy éppen tömör kompozíció, egyes alapszínek kedvelése és mindenekelőtt, illetve -felett a variáló és kombináló képesség. E vonások természetesen sajátjai minden népi alkotónak, de hogy közülük melyik a meghatározó, s az egyes stílussajátosságok között milyen a hangsúlyeltolódás, továbbá, hogy milyen egyedi újítással tudja bővíteni technikai vagy stílusrepertoárját, az már egyéníti az alkotást, természetesen a közösség kontrolljának hatása alatt.²⁶

Egy konkrét tárgyat egészében szemlélve, a vizuális érzékelés első szintjén, a dekorált felület díszítményrendszerében felismerhetők a díszítmény(ek) szimmetrikus elrendezésének bizonyos formái, pontosabban a tárgy felületének díszítésében a szimmetriára való törekvés.²⁷ A műtárgygyűjteményekben tanulmányozható tárgyak esetében az alkotásfolyamatot ugyan nem tudjuk rekonstruálni, de úgynevezett specialistákkal és népművészekkel, illetve népi iparművészekkel folytatott beszélgetések

alapján a famegmunkálás, -faragás munkálatai során három, viszonylag jól megkülönböztethető, szimmetriát is eredményező – aminek elemzésétől most eltekintünk – motivációt tudunk elkülöníteni:

- I. Improvizatív jellegű alkotás.
- II. Tudatos alkotói magatartás.
- III. Anyag és technika által befolyásolt/meghatározott tárgyformálás.

A fenti motivációk egy-egy konkrét tárgyalkotó folyamatban természetesen nemcsak önállóan, hanem egymással kombinálódva is érvényesülhetnek, illetve érvényesülnek. Az, hogy mikor és melyik motiváció mely alkotásban és milyen mértékben fejt ki hatását, több tényezőtől is függ. E tényezők összességét – legalábbis a népművészeti alkotások körében – módszeresen még nem vettük számba. Több-kevesebb utalás alapján azonban bizonyossággal föltehető, hogy a megválasztott anyag, a megformálás technikai-technológiai fejlettsége, a közösségileg hagyományozott és/vagy az egyénileg elsajátított motívumkészlet, valamint az alkotói öntudat foka, mind külön-külön, de együttesen is ható tényező.

Aligha tévedünk, ha fölteszük, hogy egy korábban vizsgált konkrét tárgyunk készítésénél is így volt ez, s a fentebb megkülönböztetett mindhárom motiváció érvényesülhetett. A meghatározó azonban, hogy e konkrét tárgy, faragott mángorló esetében már mégiscsak érvényesült egy tudatos alkotói magatartás, melyet a tárgyba bevésett, s az alkotó személyiségét megjelenítő névjel is hangsúlyoz. Megjegyezzük azonban, hogy a névjel esetében nem egy klasszikus monogramról van szó, tehát nem a családnév és a személynév kezdőbetűje jelenik meg, hanem a családnévnek – nem tudhatjuk, mi okból, illetve milyen megfontolásból – rövidített (rendhagyónak

26 Gráfik Imre: Ljudska umetnost na Madžarskeji – Narodna umjetnost u Mađarskoj – Népművészet Magyarországon (Kiállítási katalógus) Ljubljana–Zagreb–Novi Sad–Beograd. 1984–1985. 16. p.

27 Lásd Gráfik Imre: Vasi Népművészeti Tár I. Faragott mángorló – Szimmetria a népművészetben. = Vasi Szemle, 2008. 1. sz. 105–117. p.; Uő. A népművészet alkotói szabadsága. A szimmetria elvének érvényesüléséről. In: Bárth (szerk.): 2005. 487–510. p. (Folkloristica 9.); Összefoglalóan lásd Voigt Vilmos: Szimmetria. = Ethnographia 2015. 1. sz. 42–60. p.

is tekinthető) változata.²⁸ Eltekintve a faragó személy föltételezhetően gyakorlatlan írásbeliségétől, talán ez is jelez valamiféle bizonytalanságot, illetve azt a tényt, hogy az alkotói tudatosság még nem teljes érvényű, azaz nem tekinthető abszolút értelemben dominánsnak. A tárgyat alaposan és részleteiben is megszemlélve ugyanis azt érzékelhetjük, hogy megformálásában, s különösen díszítményeinek kialakításában, egyidejűleg jelen van az improvizatív jelleg és az anyaghoz való alkalmazkodás is.

A rögtönzés egyik lehetséges jegyeként értelmezhetjük a viszonylag sok eltérő motívum felhasználását. Az improvizálás másik, s valószínűsíthetőbb következménye az azonos, illetve hasonló motívumok közötti kisebb-nagyobb eltérő, de az adott motívum jellegét alapvetően nem megváltoztató rajzolatok kialakítása. Ezek ugyan sem önmagukban, sem együttesen nem tekinthetők kizárólagos bizonyítéknak a rögtönzésre, de az összehatás kétségkívül a spontaneitásnak a formaképzésben való megnyilvánulására utal.

A tárgy továbbá abban a vonatkozásban is tanulságos, hogy a megválasztott (nyers)anyag miképpen befolyásolja – ez esetben egy, a fában található görcs formájában korlátozza – a szimmetria érvényesítését, pontosabban a teljes felületre való kiterjesztését. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy az alkotó bravúros leleményességgel oldja fel az „anyaghiba” okozta kényszerűséget.

Ez utóbbi jelenséggel kapcsolatban fölvetődhet a kérdés, hogy az alkotó vajon miért nem választott más faanyagot, másik, s felületének meg-, illetve kifaragására alkalmasabb (simább, görcs nélküli) keményfa

deszkát? Ezt már megválaszolni nem tudjuk, csak föltételezésekre bocsátkozhatunk. Mindenesetre tény, hogy a tárgy, egyéb más jellemzői mellett, mint például a kifaragott motívumok, évszám, névjel révén – s nem kis mértékben éppen a felületformálás e kényszerítő körülménye következtében is – karakteresen egyedivé vált!

Általában véve minden tárgyalkotó, mint tárgyunk faragója is, adottságai, motívumismerete, illetve motívumkészlete, kézügyessége, gyakorlottsága, valamint esetenként a megrendelő igénye következtében a művészi megformálás tekintetében különböző szintjeit, változatait hozza létre a díszítménynek. Az eredmény végső soron leírható a variáció, a változat fogalmával, ugyanis a díszítménynek tárgyanként más-más realizálódását jelenti. Egyediségét pedig az adja, ahogy az alkotó a díszítménynek a (művészi) kivitelezését, illetve annak vizuálisan felfogható/értelmezhető formáját más alkotóktól (de saját egyéb alkotásaitól is) eltérően hozza/hozta létre.

Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy bár a jelentésalkotás szempontjából nem tényező, de az anyagmegválasztásnál érvényesül a természetes anyagok felhasználásának hagyománya, s újabban pedig az irántuk való egyre erősebb és tudatosabb érdeklődés. S amennyiben erre épül az ugyancsak hagyományos technikai-technológiai meghatározottság és a népművészeti tradíciókra (tudatosan) alapozó/építő szemlélet és gyakorlat, akkor lényegében a folklorizmus folyamatába illeszkedő alkotói tevékenységről beszélhetünk.²⁹

28 Vö. Gráfik Imre: Betűjegyet tartalmazó tulajdonjelleinkről. In: Gráfik Imre – Voigt Vilmos (szerk.): Kultúra és szemiotika. Bp., 1981. 221–239. p.; Uó. On Property Marks containing Letters. = Acta Ethnographica 1981. 1–2. sz. 33–51. p.

29 Vö. Moser, Hans: Vom Folklorismus in unserer Zeit. = Zeitschrift für Volkskunde 1962. Nr. 2. 177–209. p.; Voigt Vilmos: Vom Neofolklorismus in der Kunst. = Acta Ethnographica 1970. 401–423. p.; Jeggle, Utz: Folklorizmus és történelem. = Ethnographia 1979. 248–255. p. Összefoglalóan lásd Voigt Vilmos: A folklorizmusról (Néprajz egyetemi hallgatóknak 9). Debrecen. 1990.

A világszerte „hódító” folklorizmus eredményeként részben a hagyományok fel-, illetve megújítása, részben újjáélesztése, részben pedig globalizálódó tárgyi környezetünk ellenpontozásaként, választékbővítő, funkcionális – és nem ritkán egyfajta identitáskifejező szimbolikus tartalommal is rendelkező – tárgyak alkotása, kínálatvásárlása, és – egyes vélemények, felmérések szerint növekvő – használata figyelhető meg.³⁰

Mindeközben nem hallgathatjuk el, hogy: „A néprajzkutatók érdeklődését sem csak művészetelméleti elvek irányították a szép tárgyak megbecsülése felé. A 19. századvégi neo-stílusok az iparművészet területén is a korábbi időszakokra utaltak, a sajátosan etnikai, illetve nemzeti karakterjegyeket pedig a népi eredetű, díszített tárgyak díszítő elemeiben keresték. A magyarországi nemzeti kultúra megteremtésének reformkori szándéka a 19. század második felében, sőt azon túl is folytatódott, miközben a nemzettudat tartalma történeti korszakonként változott. Ezek a változások azonban nem érintették a szaktudomány kialakulóban lévő, majd megszilárduló, inkább romantikus, mint hiteles népművészet-felfogását,

amelyben a művészi felértékelés egyszersmind az etnikai tartalom megerősítését is szolgálta.”³¹

Mindent egybevetve fölvetődik a kérdés, vajon minden népművészeti tárgynak funkcionális és reprezentatív jellege mellett, van-e konkrét jelentése, már azon túl, hogy esztétikai többlettel a szépet (s egyben különöst, egyedít) jeleníti meg.

Amennyiben van, illetve lehet egy-egy konkrét népművészeti tárgynak a fentiekén túl is jelentése, akkor az alkotó szempontjából a jelentésalkotás folyamatában három attitűdöt különíthetünk el:

I. Jelentésalkotás hagyományon alapulva (ösztönösen!?).

II. Jelentésalkotás szabad akaratból (tudatoson fölállalva az újítást is).

III. Jelentésalkotás fölkérésre („kényszerből”?!), lehet I. és/vagy II., illetve I–II.).

Itt térjünk vissza a jelentést hordozó népművészeti tárgy/ak szaktudományos vizsgálatának szempontjaira, illetve elemzési lehetőségeire! A néprajzi érdeklődés különös figyelmet szentel, illetve szentelt a díszített tárgyaknak és különösen a díszítményeknek. „Az ún. ornamentikacentrikusságnak nemcsak a népművészet-kutatásokon belül, hanem a 19. század végének általános művészetfelfogásában is megtalálhatók a gyökerei. Ugyanakkor ez az indíttatás, amelynek egyik következménye a népi díszítőművészet kifejezés is, igazán mindig is megkülönböztető jegye maradt a tárgyak egyébként tetszőleges besorolásának, és nem bővült ki határozottan más ismérvekkel.”³²

A néprajzkutatás tehát többnyire motívumok, minták, ornamensek, díszítmények

30 Lásd Gráfik Imre: A népi kultúra és a tömegkultúra értelmezéséhez, illetve összefüggéséhez. Továbbgondolások Józsa Péter nyomán. = Vasi Szemle, 2005. 5. sz. 562–574. p. Uő. Kézműves hagyomány és tárgykultúra. = Ethnographia, 2006. 4. sz. 229–250. p. Uő. 2007. Kézjegy. Kézműves hagyomány mint védjegy, avagy az eredetiség garanciája. In: Wilhelm Gábor (szerk.): Hagomány és eredetiség. Bp., 2007. 240–251. p. (Tabula könyvek 8.); Továbbá vő. Korkiakangas, Pirjo: Everyday Life, Objects, and Nostalgia. In: Ene Köre Saar – Art Leete (ed.): Everyday life and cultural patterns international festschrift for Elle Vunder. Tartu. 2004. 113–129. p.; Tuomi-Nikula, Outi: Vom „traditionellen Handwerk” zum „Traditionsprodukt”. Überlegungen zu Begriffen der Handwerkskunst. In: Ene Köre Saar – Art Leete (ed.): Everyday life and cultural patterns international festschrift for Elle Vunder. Tartu. 2004. 87–112. p.

31 Verebélyi, 2015. 6. p.

32 Verebélyi, 2015. 6–7. p.; Ugyanitt megjegyzi, hogy „Akár magyar sajátosságnak is nevezhetjük ezt, és a kor felfogásának a következményeként értékelhetjük, hogy éppen a *pásztorművészet* tematizálódott, hamarabb, mint maga a népművészet, illetve ennek a részterületei.”

megkülönböztetése révén elemzi, sorolja be a népművészeti tárgyakat különböző (stílus)kategóriákba. Ez voltaképp azt is eredményezi, hogy akár ismert az alkotó (kézműves), akár nem (s a néprajzi, népművészeti gyűjtemények esetében a legtöbb tárgy ez utóbbi körbe tartozik), részben a művészettörténeti kutatás által föltárt (magas)művészeti stíluskorszakaiba igyekezett elhelyezni a népművészeti tárgyakat, részben pedig az úgynevezett díszítőművészeti szempontok érvényesítésével – többnyire bizonyos tárgyegyüttesek (viselet, bútortzat), illetve anyag (fa, kerámia, textil, fém) szerinti tárgycsoportok vizsgálatára, elemzésére koncentrált. Ez utóbbiak kiváltképp alkalmasak voltak az ornamentika bemutatására és tanulmányozására.³³

Amennyiben azonban a néprajztudományon belül és/vagy mellett a jeltudomány szempontjait is figyelembe vesszük és érvényesítjük az etnoszemiótika szemléletét, akkor a motívumok, minták, ornamensek, díszítmények egy más értelmezésével kell számolnunk. Alaphelyzetben fölvetődik, illetve fölvethető a kérdés: motívum, minta és/vagy jel?

A népművészeti motívumkatalógus-tervezetek kapcsán merült föl; miután „közismert tény, hogy a népművészeti motívumok más és más formanyelven is megfogalmazódnak (pl. kerámia, textil, faragás), ugyanakkor széles értelemben nemzetköziek, minden javaslat olyan igénnyel lépett fel, hogy e többféle formanyelvre, különböző

népek művészetének motívumaira egyaránt alkalmazható legyen.”³⁴

A szemiótika különböző ágazatai köréből segítségül kínálkozik a Peirce és Morris által kidolgozott rendszer, ahol is mondjuk a pragmatika, szemantika és szintaktika megkülönböztetése jól felhasználható a népművészet jelenségeinek leírásakor. A fogalmak világos használata megköveteli azt is, hogy Peirce alapfogalmait (index, ikon, szimbólum) ne használjuk az általa adottal ellentétes értelemben. Úgy látszik azonban még jeltipológiájának sokkal bővebb, hatvanánál több alosztályt felvonultató változata sem pótolhatja egy népművészeti motívumkatalógus elkészítését.³⁵

33 Ám ha azt a nézetet fogadjuk el, hogy a népművészet voltaképp csak valamiféle átvétel (az ún. „alászálló kultúrjavak” része), akkor fölvetődhet, hogy talán nem (vagy legalábbis nem minden esetben) jelentésalkotásról, hanem inkább jelentésátvételtől/jelentésátviteltől lehet szó. Megjegyezzük, a „Gesunkenes Kulturgut” fogalmának a tisztázására senki nem vállalkozott, csak mint elvetendő téveszmét említették meg olykor tudománytörténeti kontextusban.

34 A néprajzkutatás történetében többször is fölvetődött és megindult, de be nem fejezett úgynevezett motívumkatalógusokkal kapcsolatban lásd Verebélyi Kincső – Voigt Vilmos: Motívumkatalógus vagy érték – klasszifikáció. In: Péntek János (szerk.): Szöveg és stílus. Kolozsvár, 1987. 427 p.; Továbbá vö. Gazda Klára: Egy díszítőművészeti motívumkatalógus előmunkálataiból. A gyimesi viselet vászonzhímezés-mintái. In: Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (szerk.): Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiótika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. II., Bp., 2000. 417–440. p.

35 Verebélyi-Voigt, 1987. 428. p.; Ch. S. Peirce idézett alapfogalmainak értelmezése: *Ikon* – olyan jel, amely az általa jelölt tárgyra pusztán saját jellemzőivel utal. *Index* – olyan jel, amely oly módon utal az általa jelölt tárgyra, hogy az a tárgy rá valóban hatást gyakorol, s mivel az indexre hatást gyakorol a tárgy, mindenképpen kell lenni valami olyan minőségnek, amely a tárgyban is megvan. *Szimbólum* – olyan jel, amely az általa jelölt tárgyra oly módon utal, amely rendszerint általános eszméket társít egymással, és működésével azt a következményt vonja maga után, hogy a szimbólumot úgy értelmezzük, mint ami a tárgyra utal. Lásd Voigt Vilmos: Jeltudomány. Szeged, 2011. 32–33. p. Továbbá bővebben kifejtve uő. Etnoszemiótika. Szeged, 2013. 49–68. p. Megjegyezzük, hogy e fontos, ám bonyolult kérdéskörrel Gazda Klára is részletekbe menően és gazdag példaanyaggal foglalkozik egyetemi jegyzetének *A díszítmény jelentése* című alfejezetében (286–343. p.)

A népművészeti motívumvizsgálatok kapcsán – bármilyen céllal is végezzük azokat – célszerű, ha a mi értelmezésünk nem tér el túlzottan a közhasználattól. „Egyelőre kielégítőnek látszik, ha motívumon egy önálló, körülhatárolható egységet (elemet) értünk, amelyet ugyan az elemzés céljából különítünk el a tárgyon, amely azonban magán a tárgyon is megkülönböztethető. Ebben a fölfogásban a motívum viszonylag kis elem, elképzelhető azonban még kisebb részei, valamint több motívumból képződött állandó (vagy majdnem állandó) nagyobb egységek is. Ezeket nem nevezzük motívumoknak, elemzésünk során mégis a motívum a *punctum saliens*, ehhez mérjük a kisebb vagy nagyobb egységeket.”³⁶

A motívumkatalógus-munkálatoknál: „Külön kell foglalkoznunk azzal, mit tekintünk jelnek katalógusunk szempontjából. Itt csak egy igazán általános jel-fogalmat használhatunk, amely egyaránt jó mondjuk egy három egymáson keresztbe vésett vonalból álló 'csillag', egy mézeskalácshuszár és a Miska-kancsón a hason tekerő kígyó elemzésére. Ezért is az *aliquid pro aliquo* (valami valami helyett) jel-definíciót alkalmazzuk, abból indulunk ki, hogy minden ornemens bizonyos szempontból (!) jel.

Ez a bizonyos szempont lehet pragmatikailag megragadott, vagyis a készítés és a használat által artikulált, itt mind a készítő, mind a jel-használó tevékenység rendszerben van a 'jel'. Lehet szintaktikailag megragadható (ezen belül paradigmaticusan vagy szintagmatikusan megjelenő) ahol egy 'jel-sor' bármely eleme automatikusan jelnek tekinthető anélkül, hogy bárki által egyedi legitimizációra szorulna. Például a sírköveken ábrázolt bármilyen virág vagy állat, idézet vagy fénykép automatikusan jel; egy ünnepi viselet minden

ruhadarabja egyaránt jel, nem szükséges külön-külön jelként értelmezni mondjuk a pártát vagy a kalapot. Lehet ezen kívül szemantikailag megragadott a jel: ahol a jelértelmezés percepció és kognitív rendszerben történik. (Külön hangsúlyozzuk, hogy a jelhasználók kognitív rendszereiről beszélünk. Érdektelen, mit képzél a kutató egy-egy népművészeti 'jel' ún. 'értelméről'. Az a fontos – ha van rá adatunk –, maguk a jelhasználók milyen jelentést tulajdonítanak ezeknek.)”³⁷

Ez utóbbival kapcsolatban máshonnan kiindulva, de hasonló következtetésre jutott K. Csilléry Klára is: „Tapasztalva, hogy újabban mennyire eluralkítja a népművészet ornamentenseinek jelentésével kapcsolatos hazai irodalmat a hiteles adattal és módszeres tudományos kutatással alá nem támasztott spekulációk, rá kellett döbbernem a tárgyak készítőitől és használóitól eredő ilyen nyilatkozatok fontosságára... így például arra, hogyan sikkadhat el az eredeti képi üzenet már magában a tárgyat előállító háziiparos közösségben, illetve mi szolgálhat analógia-ként az azt használók számára újabb értelmezés megalkotásához. Más, meghökkentő példákkal azt demonstráltam, hogy a motívumátadással nem társult szükségképpen az eredeti jelentés továbbítása is, továbbiakkal pedig azt, hogy a népművészeti ábrák nézői miként alakították hozzá a közhelyszerű értelmezéseket az adott helyzethez.”³⁸

Arra keresve a választ, hogy a népművészeti tárgyak miképp fejezik ki jelentés-tartalmukat, ugyancsak három jól elkülöníthető megoldást figyelhetünk meg. Mintegy zárójelben jegyezzük meg, hogy e megoldásokra nézve nemcsak a néprajzi tárgyak (közgyűjtemények e tekintetben jól adatolt műtárgyai), és a tárgyalkotó népművészet esztétikai szempontból (is) különös figyelmet

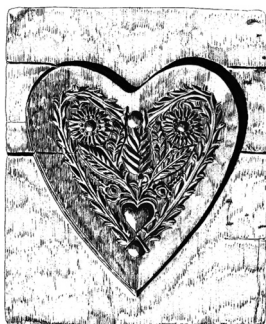
36 Verebélyi Kincső – Voigt Vilmos: Motívumkatalógus vagy érték-klasszifikáció. In: Péntek János (szerk.): Szöveg és stílus. Kolozsvár, 1987. 429. p.

37 Verebélyi –Voigt, 1987. 429–430. p.

38 K. Csilléry Klára: Bútorművesség – lakáskultúra – népművészet. = Néprajzi Értesítő, 1993. 26. p.

1. kép. Mángorló (Hajós Pál készítette). Néprajzi Múzeum (továbbiakban: NM) 54.107.40 ltsz. Ják, Vasvármegye. Évszámmal és névjelzettel: 1853 H A J.

2–3. kép. Balra: Mézeskalács ütőfa. Savaria Múzeum 58.740.7 Keményfából kifaragott, szív alakú negatív. Népszerű, elterjedt ajándék volt az ilyen és hasonló ütőfákkal formált mézeskalács. E tárgy különleges értékét az adja, hogy a belefარagott virágmotívum is szívből nő ki. Díszítménye ilyenformán kifejezetten utaló jellegű. Jobbra: Szív alakú tükörfa. NM 100111 ltsz. Alsópáhok, Zala vármegye

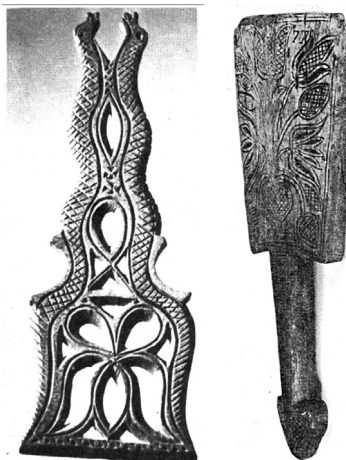
4. kép. Viaszlevonásos (viaszveszejtési) húsvéti tojások (virágmotívumokkal és különböző szimbolikus motívumokkal a Míves Tojás Múzeum (Zengővárkony) gyűjteményéből

5. kép. Húsvéti tojás (cserép). Savaria Múzeum 58.81.1.1-2 ltsz. Magyarszombatfa, Vas megye. Az 1836-ban készített, rátetes cseréptojás a szokáskör egyedi darabjának tűnik. A nyersfehér színű pontozott alapon a virágzás és a csibe figurája domború relief, melyek az őrségi kerámiára nem jellemző élénk színűek. A dekoratív felső rész közepén alkalomra utaló felirat: HÚSVÉTI EMLÉK. A két összeilleszthető részből álló cseréptojás alsó része, a talpa nem díszített. A tojás belsejében viszont úgynevezett emlékkönyvi bejegyzés mellett ünnepi jókívánság is található

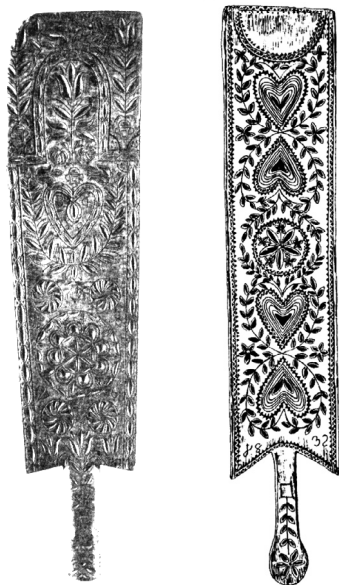
6. kép. Láda (menyasszonyi láda). NM 60.82.1 ltsz. Mohács, Baranya megye. Puhafából, asztalostechnikával készült festett láda. A piros, fehér és kék színhasználat a délszláv (horvát–sokác) nemzetiségre utal. A ritka figurális ábrázolás felett a menyasszony és a vőlegény monogramja és az esküvő évszáma látható: RT1882 DM.

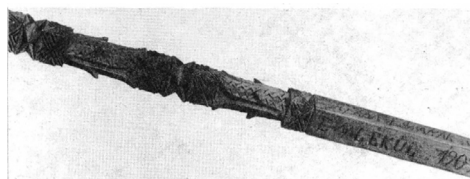
7–8. kép. Balra: Kapatisztító, áttört faragású (tulipán- és kígyómotívummal). NM 127754 ltsz. Kalotaszeg, Kolozs vármegye (ma Țara Călatei, Románia). Jobbra: Mosósulyok, (tulipánmotívummal és névvel, évszámmal: SZ JULIS 1877). NM 60.28.15 ltsz. Szeremle, Bács-Kiskun vármegye

9–10. kép. Párnahímzés részlettel. NM 132004 ltsz. Börzsöny, Hont vármegye (ma Bersen, Szlovákia). Szabadrajzú, különböző hímzéstechnikával és öltésekkel díszített párnavég. Az 1864-ből datált tárgyon piros fonással, szívből kinövő tulipánmotívum utalhat arra, hogy vélhetően ajándékba kapott, illetve készült darabról lehet szó. A férjhez menő leány kelengyjének összeállításánál érvényesülhetett ilyen díszítőalakító szempont

11–12. kép. Mángorlók. Balról: NM 115000 és NM 113410 Nemeskér, Sopron vármegye és Dunántúl. A gazdagon faragott és ékrovással díszített tárgyak felülete bővelkedik szerelmi ajándéokra utaló motívumokkal. Ilyen a szívből kinövő virág, illetve a többször megformált szív. Ismerve és tudva, hogy a mángorlók a női munkaeszközök körébe tartozva gyakran szerelmi ajándékként készültek (legény faragta – esetleg faragtatta – azokat szeretőjének, férj a feleségének), föltehető, hogy a felidézett díszítmények, motívumok korán „feltöltődtek” ajándék, illetve emlék jelentéstartalommal. A tárgyak 1826-ból, illetve 1832-ből datáltak

13. kép. Guzsaly. NM 135014 ltsz. Sóvárád, Maros-Torda vármegye (ma Sărațeni), Románia). Faragott, vésett, mélyített ékrovásos keményfa. Négyzetes alsó részén bevéssett vers: „Hú szívedet nekem zálogul add. / Szerelmem örökre tiéd marad. / Ha évek multán e sorokat nézed, / Eszedbe jut ki szeretett téged.” Felirata: JÓZSA LINÁNAK EMLÉKÜL 1902 DECEMBER 10-ÉN SÓVÁRADON

14. kép. Vetélő. NM 132806 ltsz. Kalotaszeg, Kolozs vármegye (ma Țara Călatei, Románia). Ismereteink szerint ez a legkorábbi datált (1837) szerelmi ajándékba készült vetélő. A csónak alakú, ékrovással díszített példány felirata: BENKI ANDRIS CSINÁLTA SZERETŐJÉNEK BOROS KATINAK.

érdemlő, alkotókhöz köthető tárgyai adtak és adnak ismereteket, hanem az úgynevezett „élő népművészet”, a népi iparművészet kortárs alkotóval folytatott interjúk révén szerzett információk is.³⁹

1. Tárgyak (önmagukban) jelentéshordozó szimbólumok⁴⁰

1/a) A tárgy mint afféle „beszélő szimbólum”⁴¹, azaz önmagában tárgyi mi-

39 Vö. Gráfik Imre: A kézműipar és a népművészet hatásterülete (Műfajok, mesterségek rendszere) In: Zalai Múzeum 18. Petánovics Katalin 70 éves. Zalaegerszeg, 2009. 111–122. p.; Uő. Gondolatok a „fenn tartható kézművesség” körében. <https://docplayer.hu/2004760-Gondolatok-a-fenn tarthato-kezmuvessseg-koreben-grafik-imre-neprajzkutato-ny-muzeumi-fotanacsos-szobathely-2010.html> (Utolsó letöltés: 2024. április 2.); Uő. Gondolatok a hagyományos népi tárgykultúra megújítási lehetőségeinek körében. = Pannon Tükör, 2012. 4. sz. 65–71. p.; Uő. A fa mindig kéznél van, s a kéz tudja, mit kell tenni. (Gondolatok a népi fagegmunkálás múltjáról, jelenéről és jövőjéről) In: Hoppál Bulcsú – Szabados György (szerk.): Mítosz és kultusz II. Tanulmányok Hoppál Mihály 80. születésnapjára. Bp., 2022. (Második kötet) 627–653. p.

40 Nem hallgathatjuk el, hogy a szimbólumkutatások kapcsán tapasztalható bizonyos értelmezési szabadosság, egyfajta – az ellenőrizhetetlen történeti múltba való visszavetítéssel igazolni vélt – áltudományos szemlélet térhódítása. A szimbólumok kutatásának és értelmezésének legújabb mérvadó összefoglalását lásd Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Szimbolizáció és szemiotika. A jelteremtő ember. (e-könyv), Bp. 2019. (IKU- monográfiák)

41 Ide sorolandók a kifejezetten szerelmi ajándékként készült tárgyak (pl. kaptisztítók, mosósulykok, guzsalyok, mángorlók, vetélők, csigacsinalók, jegykendők, stb.), melyeknek gazdag irodalma van. Lásd Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára: A magyar népművészet. Bp., 1969.; Kós Károly: Népelet és néphagyomány. Bukarest, 1972.; Beitz, Klaus: Liebesgaben Zeugnisse alter Brauchkunst. Salzburg, 1974.; K. Csilléry Klára: A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. = Ethnographia, 1976. 103–132. p.; Vö. Gráfik Imre: Gegenstände, „die sich erinnern”. = Semiotische Berichte, 1997. 2. sz. 123–150. p.; Uő. Emlékező tárgyak. In: Szende Katalin – Kücsán József (szerk.): „Isten áldja a tisztas ipart” – Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Sopron. 1998a. 87–120. p.; Uő. Remembering objects. Memoirs on the objects: gifts and souvenirs. In: Uő. Signs in culture and tradition., Szobathely, 1998b. 207–231. p.

voltában (a díszítettség mintegy ráerősítésével, de akár díszítettség nélkül, illetve attól függetlenül is) kifejezi eredendően szándékolt jelentéstartalmát (pl. mézeskalács szív, tükrös).

2. Tárgyak díszítményeihez kapcsolódó jelentések (pl. virágmotívumok, amelyeknél egyrészt megfigyelhető, hogy különböző jelentésűek is lehetnek, másrészt gyakran társulnak más motívumokkal, szövegekkel, monogramokkal, évszámokkal is).⁴²
3. Tárgyak kifejezetten konkrét személyekhez köthető szöveges utalásokkal (többnyire valamely fontos eseményhez ajándékként).

A jelentésalkotás érvényesüléséhez elengedhetetlen (különösen a szimbólumok esetében), hogy mind a tárgyalgó, mind a tárgyat használó ismerje, vagy ha nem is teljes körű, de legalább részleges ismerete legyen a tárgy (illetve az azon alkalmazott ábrázolás, motívum, jel, szimbólum, illetve díszítmény) által hordozott jelentéstartalomra vonatkozóan. A tárgy természetesen a legtágabb értelemben értendő, akár egy épület is érthető alatta.⁴³

Sajátos esete a néprajzi, népművészeti tárgyak jelentéstartalmának, szimbolikájának értelmezése a múzeumi gyűjteményekbe került műtárgyaknak kiállításokban való szerepeltetése. „A történeti, de a néprajzi

42 Lásd Hoppál Mihály – Vass Katalin: Mosósulykok és díszítményeik. A szerelmi ajándékok jelkép-rendszere. Bp. 1978. (Folklor Archívum 9); Hoppál Mihály: Tulipán és szív. Szerelmi jelképek a magyar népművészetben. Debrecen, 1990.

43 E folyamatban döntő szerepet játszik a hagyomány. Szemléletes példa: „Erdei András igen részletesen és szemléletesen írta le az 1978–1980-ban épített velemi faragóház elemeinek mint jeleknek a jelentését, a kompozíciók mögötti szimbolikus tartalmakat.” Cseh Fruzsina: A tárgyalgó népművészet mint a természetesség allegóriája a nomád nemzedékben. = Magyar Művészet, 2021. 1. sz. 39. p.

kiállításokon is gyakran előfordul, hogy bizonyos szimbolikus jelentéstartalmakat (nemzeti jelleget, perszonalitást, eszmeiséget, stb.) éppen a lakáskultúra tárgykörébe tartozó darabbal (bútorral, használati eszközkel) tudunk legjobban megjeleníteni.⁴⁴

A jelentéstartalom azonban az idő múlása folytán egyrészt kikerülhet az emlékezetből, másrészt változhat. Ez utóbbira idézzük Gazda Klára – kiterjedt erdélyi anyagra – vonatkozó megállapításait. „*Változik maga a díszítmenykinccs* is. Részben nyugati (reneszánsz, barokk, rokokó), részben keleti (oszmán-török) hatásra elterjedő nagyszámú virágmotívum mellett megjelennek a szintén magaskultúrából származtatható, nemegyszer heraldikus eredetű, egészállatos ábrázolások. A *jelölés helyett* mindenképp az *ábrázolás* válik dominánssá. A díszítmenykinccs fő funkciója most már nem az *esztétikai funkció*. Ez kihat a névadásra is. A periferikus helyekre visszatorzult, értelmüket veszített szimbólumokat már nem fontos azonosítani, nevük ezért elfelejtődik, csupán a 'pillanatnyi képzetkapcsolások' termékévé válik. A felismerhető ornamensek viszont egyértelműen megnevezhetők. Végül az ipari termékek térhódítása fölöslegessé teszi az esztétikai célú ábrázolások létrehozását is.”⁴⁵

Gazda Klára megjegyzi, hogy a terminológiát magától értetődően ott őrizték meg épebben, ahol – legalábbis a gyűjtés pilla-

natában vagy nem sokkal azt megelőzően – őrizték, sőt gyakorolták magát a műfajt is. Példaként említhető, hogy idős Sütő Béla vargyasi festőasztalos mester a saját maga festette motívumokat aprólékos szempontok alapján meg tudja különböztetni egymástól. A virágos reneszánsz és barokk mintákat a megrendelők már jóval kevesebb ismérv szerint különítik el, s aligha asszociálnak hozzájuk szimbolikus tartalmakat.⁴⁶

Később, mintegy kutatásait összegezve, Gazda Klára egyetemi jegyzetként kiadott könyvének *Díszítmeny a népművészetben* című nagy fejezetén (217–343. old.) belül a *Díszítmenyek alak szerinti osztályozása* és a *Szimmetria – aszimmetria* alcímek alatt kifejezetten fontos megfigyelések, illetve megállapítások olvashatók: a díszítmeny „[...] elemeinek különböző helyzetei, méretei, arányai, kitöltöttségi méretei adják a különböző motívumokat” – valamint: „A szerkesztés új motívumok keletkezéséhez vezethet.”⁴⁷

Ami a díszítmenyek kialakulását, pontosabban kialakítását illeti, azaz a művészi megformálás elemi eszközeinek számbavétele kapcsán voltaképp Verebélyi Kinccs is hasonló megállapításra jut: „A ritmus, az arány, a szimmetria, az aszimmetria stb. olyan absztrakt formák, amelyek önmagukban tartalom nélküliek, és lényegében véve tetszés szerinti tartalmakra vonatkozhatnak. Éppen a díszítőművészetben, azon belül is az ornamentikában képesek önálló formává alakulni. Mivel a díszítés voltaképpen az emberi kultúra kezdetei óta jelen van, az emberi lényeg egyik elemének tűnik.”⁴⁸

44 Peterdi Vera: Az otthonkultúra mint néprajzi és legújabb kori történeti muzeológiai probléma. = Néprajzi Értesítő, 2002. 75. p.; Vö. „...egy-egy tárgy, pontosabban egy-egy tárgytípus (hiszen maga az adott tárgy sorozattermék, valamely széria egy darabja) nem annyira önmagát, mint tárgyfaját, hanem azon túlmenően egy kort és annak életérzését jelenti.” Szuhay Péter: Hagyományok és újítások a Néprajzi Múzeum kiállítási törekvéseiben 1980–2000. = Néprajzi Értesítő, 2002. 84. p.

45 Gazda Klára: A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege. In: Kriza János Társaság Évkönyve 6., 1998. 89. p.

46 Vö. Gazda, 1998. 80. p.

47 Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány. (Egyetemi jegyzet) Kolozsvar, 2008. 247. és 265. p.

48 Verebélyi, 2002. 46. p.

Végül a tárgyalkotó népművészet emlékanyagának vizsgálata, elemzése során a fentiekén túl számolnunk kell az úgynevezett *jelromlás/jelrontás* jelenségével is. Ez akár természetes, alapanyag természetű, vagy használat által bekövetkezett, akár tudatos torzítás vagy eltüntetési szándék által vezérelt, részben megnehezíti, de részben lehetetlenné is teszi az eredeti jelentéstartalom megismerését, értelmezését.⁴⁹

Nem részletezve a jelromlás és/vagy jelrontás problematikáját, azt azonban megemlítjük, hogy: „A jelromlás jelensége szinte minden információelmélettel és kommunikációelmélettel foglalkozó általános műben, különösen a *csatorna*, *kód*, *zaj*, *redundancia*, *jelentésátvitel*, illetve *jelentésváltozás* fogalmaknál kerül/het előtérbe.

A jelromlás jelenségénél kiemelten hangsúlyoznunk kell, hogy a jelromlás – mint arra már bevezető gondolatainkban is utaltunk – valójában a *kommunikációs kultúra*

zavaraként értelmezhető. Mégpedig olyan zavarként, melyben a kommunikációs folyamatban különböző hatások eredményeként a megvalósuló kommunikációban úgynevezett diszfunkciót okozó tényezők hatnak. Ezek a legáltalánosabb megközelítésben az alábbiak lehetnek:

- a közös *kódok* hiánya vagy a kód korlátozottsága,
- a *csatorna* hiánya vagy a csatorna korlátozottsága,
- a *kommunikációs cselekvés* egyéb zavarai.

Maga a jelromlás azonban nemcsak a fentiek egy-egy viszonylatában jöhet létre, hanem egyidejűleg akár több síkon is együttesen (kombinálódva) hatva „eredményez” kommunikációs zavart. A jeltudomány oldaláról ez azt jelenti, hogy a fenti zavarok, a *szemiozis* mindhárom dimenziójában (*szintaktika*, *szemantika* és *pragmatika*) realizálódhatnak, illetve megfigyelhetők.”⁵⁰

49 Vö. Gráfik Imre: A jelromlásról. = Vasi Szemle, 2014. 4. sz. 442–463. p.; Uő. Jelromlás és/vagy jelrontás. In: Szívós Mihály (szerk.): Jeltudós a katedrán. Tanulmányok a szemiotika oktatásáról. Bp., 2019. 31–59. p.

50 Gráfik, 2014. 33–34. p. (*Csatorna* alatt a jeltovábbítás fiziológiai és technikai megoldása értendő.)

FÚZFA BALÁZS

Álmok a romlás lassításárólTÓTH CSABA *KÜLDETÉS* CÍMŰ RETROSPEKTÍV KIÁLLÍTÁSA ELÉ¹

„Az ismélés transzcendens volt
és az is marad.”
(Kierkegaard)

Bizonyos, hogy az ember mindig szabad szeretett volna lenni?

Bizonyos, hogy az ember mindig szabad szeretett volna lenni.

Tóth Csaba messzeségeket szemközbe exponáló festészete bő három évtizede – látszólag – egyszerű eszközökkel dolgozik. Monokróm színezéssel, leginkább négyzet alakúra szerkesztett álmokkal, közepes vagy annál is nagyobb méreteekkel. Ám ha csak a legegyszerűbb lehetőséget nézzük, akkor is minimálisan három jelentésréteget vetít egymásra vásznain az alkotó: először megidéz bennünk egy már akár több évszázada keletkezett festményt, amelyre ráír egy vagy néhány szót latinul. E két réteg két művészi látás- és kifejezés-mód egyben, hiszen a szövegszerűség és a vizualitás máris erősen reflektál egymásra. E reflexió generálja a harmadik réteget, a kész, „megírt”, „átírt”, „ráírt” képet (sajnos nincs megfelelő szó nyelvünkben arra, amit Tóth Csaba tesz a korábbi festményekkel) –, mely előtt majd biztosan megáll a kíváncsi tekintet, mert rögvést észleli, hogy ezeket a képeket nemcsak nézni kell, hanem olvasni is, azaz a továbbiakban a látás és az olvasás teremtette gondolatokat és érzéseket vetítjük egymásra magunkban, s fűzünk hozzájuk sokféle újabb (ön)reflexiót, miközben kavarnak ben-

nünk a szerteágazó, végül aztán majd talán mégis egyfelé tartó asszociációk.

A négyzet alakúra szerkesztéssel festőnk bátran újrakomponálja Leonardót, Csontváryt, Szónyit, Derkovitsot, fél Nagybányát, Brueghelt, Cézanne-t és mindenkit, akivel csak találkozik sajátos szellemi-művészeti utazása során. Belegyömöszöli őket egy általa kreált, zárt formába, azaz a felülírásokkal a saját világába hívja és írja át őket. Vagyis nemcsak fest, mint ahogyan egy festő festeni szokott, hanem újraértelmezi, sőt radikálisan új összefüggésrendszerbe helyezi a festészet egész történetét. Ehhez nem kis bátorság kell, de talán éppen ettől a bátorságvállalástól lesz olyan nyugtalanító eme módszer, ezért lesznek Tóth Csaba képei az első látásra mutatott, stilizált harmóniájuk ellenére a vászon mögötti belső izzás miatt a földtől kissé elemelkedtek. Az alkotó ugyanis tudja, hogy kisebb dolgokba nemigen érdemes belekeverednünk rövidke ittlétünk során, mint a József Attila-i „határolt végtelen”-nel való párbeszédbe. S mivelhogy a „feldolgozandó anyag”, azaz a festészet története és az újraértelmezés feladata is végtelen, ezért van még teendő egy-két évszázadig a művész számára akkor is, ha csak a legjavát festi-írja újra a már létezőnek.

Ha az kell az újraértelmezéshez, akkor Tóth Csaba kegyetlenül levág egy-egy darabot az eredetiből innen-onnan, hogy beleférjen az ő „négyzögletűen kerek” világába (tisztetlet Lázár Ervinnek!). Neki azért kell az Egész, mint Adynak, hogy darabokra törje, és aztán újra összerakja úgy, ahogyan végül is mindannyian a magunk Egészére vágunk életünk

¹ Elhangzott kiállítás megnyitóként a szombathelyi Agora Művelődési és Sportházban 2024. május 30-án.

során, s miközben gyalogolunk felé, általában el is nevezzük boldogságnak.

Az avantgárdtól, a szürrealizmustól, az akcionizmustól, a performance-októl indulva jutott el alkotónk egyfajta bizonyossághoz: szerinte igenis megtalálható az út, amelynek végén ott áll a maga teljességet idéző megközelíthetlenségében, alaktalanságában, megformázhatatlanságában és mégis-bizonyosságában maga az Isten – vagy legalább a Megváltó, aki talán nem is más, mint e rendíthetetlen hit tárgyiasult megtestesülése. Tóth Csaba réceket tágító, ajtókat feszítő s távlatokat nyitó festészete el tudja hitetni velünk, hogy ez a megtalálási folyamat vizuális eszközökkel megragadható, ábrázolható, másoknak elmondható és átadható. Ahogy a költők tollal, a zenészek gordonkával és zongorával meg dobpergéssel, úgy ő ecsettel szelídíti meg a Mindenséget. És abból a másik birodalomból, a szavakéból is ideilleszt néhány súlyosabbat, csak hogy közelebb érezhessük magunkat az elérhetetlen bizonyossághoz. Mert csalóka remény ez, tudja ő is, mint ahogy Arany János óta mindannyian tudjuk, hogy a bizonyosság soha el nem érhető – de ezzel együtt azt is tudjuk, hogy még sincs más dolgunk itt a Földön, mint hogy ennek ellenére hozzá próbáljunk közelíteni: kottával, kalapáccsal, vésővel, ecsettel, filmkockákkal és szavak átláthatatlan erdejével.

Olyan jelsűrítmények tehát ezek a képek, melyek a maguk vizualitását némi verbalitással kiegészítve összetettebben fogalmaznak, mint azok a festmények, amelyek nincsenek megszentelve (az) Írással. Tóth Csaba írás-jelei (sic!) segítségével a régi festmények megelevenednek. Az alkotó ezzel új dimenziót épít bele az ő saját világába: képei mintha hirtelenjében háromdimenzióssá válnának, amikor megszólalnak az ő Mindenség-betűi, Mindenség-szavai által.

Ne feledjük, hogy a betű maga is kép volt egykor, s évezredek alatt vált olyan elvonatkoztatássá, amely már nem kötődik közvetlenül az általa elbeszélt valósághoz. A betű elemi részecskéire bontotta szét a világot s annak minden jelentését, miközben elveszítette saját képi jelentésmezejét. A nyelv a metaforákban, metonímiákban és a szinesztéziákban, hasonlatokban – azaz a versekben – képes visszanyerni ezt a régi tulajdonságát, a képszerűségét. Ha a hieroglifákra gondolunk, akkor világosan látható a figura és a jelentés egymástól való elszakadásának folyamata. Tóth Csaba ide merül le, ezekbe a mélyrétegekbe: kép és szöveg vegyítésével úgy szakralizálja közvetlen és tágabb környezetünket mindannyiunkhoz méltóvá, hogy kedvünk kerekedik felemelkedni az ember által még nem járható magasságokba: olyanokba, ahol a jószág, a szeretet, a nyugalom, a békesség lakozik. Mint egyének ugyanis hiába szeretjük ezeket, ha mint emberiség még nem érdemljük meg őket. Ezek a grandiózus festmények azonban azzal biztatnak bennünket, hogy egyszer majd igenis elérhetjük és megtarthatjuk őket, hogy egyszer majd bizonyosan eljő közénk a nyugalom, a békesség és a szeretet. Vagy maga a kegyelem, mely Pál apostol óta tudvalevőleg „Nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené”.

Amikor Ottlik Géza 70. születésnapjára Esterházy Péter 1982-ben 250 óra alatt lemásolta az *Iskola a határon* című regényt – amely a szerzője szerint „nem szól valamiről, hanem maga a valami”,² melynek stuktúráját tudvalevőleg a fenti Pál apostoli mondat szenteli meg, csodálatos tisztelgő gesztusával egyben olvashatatlaná tette a regényt. Képpé változtatta a közel ötszáz-

2 Bende József: Ottlik Géza levele Gara Lászlónak. = *Vigília*, 2002. 2. sz. 119. p.

oldalnyi szöveget. Miközben a másoló szubjektum kivonta a szövegből az idődimenziót, azaz megszüntette a cselekmény belső és az olvasás külső idejét, aközben képpé objektíválta a regényt. Képként pedig formálisan egyetlen másodperc töredéke alatt be tudjuk fogadni – akárcsak egy festményt.

Tóth Csaba éppen ellenkező irányú gesztusaival teszi „olvashatóvá” a már létező festményeket. Szövegfragmentumaival kibontja – talán szebb, pontosabb és méltóbb lenne így: kiimádkozza – a jelentéseket a klasszikus képekből. Másképpen szólva: „visszafelé” fejt meg a valóság és a kép között teremtődő viszonyt. Ezért egyetlen pillanatot helyett legalább tucatnyi pillanatot, akár perceket is el kell töltenünk egy képe előtt, hiszen a szöveget is meg kell értenünk, nemcsak a látványt befogadnunk. A művész az újrafestett képekre rajzolt betűk, szavak segítségével, az „átszövegesítés”-sel végül is kibontja a képekből a jelentést és az időt: egyértelműsíti vizuális sugallataikat. Szelíd erőszakkal kényszeríti a szemlélőt arra, hogy ne csak nézzen, hanem lásson, sőt olvasson és értelmezzen is: a múltat, a jelent és a jövőt. A festőt, a világot és benne önmagát.

A kezek pedig, a hatalmas angyalkezek, Krisztus-kezek, Isten-kezek, emberkezek, melyek sorsunkat igazítják, kecses mozdulásaikkal, bizonyosságot dajkáló tartásukkal ránk figyelnek. Kezdeteket és végzeteket, végességet és végtelenséget dajkálnak, úgy vigyázzák ezt a csodálatos, Tóth Csabateremtette világot, amely még mindig, a Nagy Háború száz éve után és Krisztus kétezer éve után is őrzi „Az ember Szépbe szótt hitét” – amiképpen a nagy bibliai ember, Ady Endre mondja:

„Oly szomorú embernek lenni
S szörnyűek az állat-hős igék
S a csillag-szóró éjszakák
Ma sem engedik feledtetni
Az ember Szépbe-szótt hitét
S akik még vagytok, őrzőn, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.”

(Ady Endre: *Intés az őrzőkhöz* – részlet)

Most, amikor ismét, mint akkor, minden elveszni látszik, amikor háborúk sokasága indul újra a Földön, s nem ereszt megbékélni a gyűlölség, és gyakorta úgy érezzük, más feladatunk már nem is adatik majd a jövőben ezen a Földön, mint a romlás lassítása, akkor nézzük meg a Tóth Csaba-képeken csillanó fények rezdüléseit. Nézzük meg az itt látható emberek hittől fénylő arcát, szembesülésüket a Mindenséggel, és érezzük meg az emberi voltuk méltóságára való katartikus ráismerés fel-emelő gesztusait. Lássuk meg a saját maguk legyőzhetetlenségében való hit megnyilvánulásait ezeken a réges-régi, olykor több évszázados arcokon, nézzük meg a tekintetek mélységében megbúvó alázatot, amint egy nagy festő, egy igazán nagy művész ecsetje és szövegtörmelékei segítségével kilépnek az időből, és párbeszédbe elegendenek velünk.

Nézve nézzük és látva lássuk őket – beszélgessünk velük és reménykedjünk!

ÖLBEI LÍVIA

Kétszer történikKAMPER LAJOS GRAFIKUSMŰVÉSZ KIÁLLÍTÁSÁHOZ¹

„Hiszen tudjuk, hogy ezen a földön minden kétszer történik” – mondja Darvasi László különös törökkori regényének, *A könny-mutatványosok legendájának* narrátora. (A kötethez jól illene egy Kamper-ex libris.) Kicsit olyan, mintha Kamper Lajos grafikusművész pályája is „kétszer történe”; és a „kétszer történesre” ez a kiállítás a bizonyíték. Megpróbálok elmondani, hogy miért.

Kamper Lajos művészete nekem mindig egyet jelentett a rézkarcban megnyilvánuló művészettel, a pontossággal, a részletgazdag mesebeli szépséggel, a lírával és logikával, az eleganciával, a titokkal – és mindez valahogy egylényegű volt a halkszavúságával, a jellegzetes, állandó félmosollyal a szája sarkában, az udvariasságával, az eleganciájával, a kedvességével; vele magával. Azt mondom, volt, de tévedek: mert akárhányszor találkozunk, elképedve tapasztalom, hogy Kamper Lajoson egyszerűen nem fog az idő. Miközben minden múlik és változik: az a szombathelyi belvárosi kávézó például már csak az emlékekben létezik, ahol az 1990-es évek elején-közepén beszélgettünk, és ha nem tévedek, abban a régi, talán első interjúban fontos szerepet kapott egy bizonyos piros postaláda – nyilván titkos üzenetek helye a Kamper-birodalomban. Most meg már lassan múzeumi tárggyá változik át a valóságos postaláda is. De ha postaláda, akkor titokzatos utasokat szállító postakocsi – föltétlenül vörös –, de még inkább hajó: a fedél-

zetén Szindbád tűnik a messzeségbe a messék tengerén.

Darvasi László könny-mutatványosai öten vannak, ponyvás szekéren utaznak (az oldalán óriási égszínkék könnycsepp, benne talán a tenger), és „emberfeletti dolgokra képesek. Varázsolnak, csodákat tesznek, ám ez a megjelölés nem egészen kielégítő. Azt is mondhatni, hogy legendákból, álmokból, ködből és hajnali párából, éjszakából és az alkonyat véréből, a bölcselet hordalékából és a hit pernyéjéből vannak összegyúrva, ám ez újfent kevés, esetleg hazugság. Mindegyikük szemében a titok virágzik [...] s mintha nem lenne életkoruk. Voltak és vannak, és megint lesznek.” Ők tartják fenn, ők tartják össze a minduntalan széteső „nagy történet” mozaikjait: sok kis történetet. Egyikük – ki tudja –, talán maga Kamper Lajos, csak épp a mitológia idejében más nevet kapott.

Az ember életét – ha nem is tud róla – alapvetően kétféle idő határozza meg. Az egyik lineárisan halad – így jön létre valódi, bár nem mindig igaz mindennapjaink láncolata –, a másik körbejár, mindig ugyanúgy és mindig másképp, egyik réteg a másik után: ez utóbbi a mitológia ideje. (Tulajdonképpen ennek megérzésére, átélésére vágunk most is, advent heteiben.) Csupa változás – és csupa visszatérés.

Metamorfózis. Ezt a címet adta az utóbbi két év munkáiból válogatott kiállításának az alkotó. Átváltozás. Mi változott? És mikor? Minden – és talán semmi. *Kényes egyensúly* – ez volt a tíz évvel ezelőtt a Szombathelyi Képtárban megrendezett átfogó Kamper-kiállítás címe. Néha elég egy pilla-

1 Elhangzott Kamper Lajos grafikusművész *Metamorfózis* című kiállításának megnyitóján, 2023. december 8-án, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Könyvtárban.

nat, és a kényes egyensúly – ami maga az emberi szervezet működése – megbomlik. És ez nem metafora: ez a valóság. Kamper Lajosnak a kényes egyensúlyt sikerült újra megteremtenie, a művészetében is. Ez is valóság, de nevezhetjük akár csodának is.

A részletek bámulatossága gazdagságát nyújtó grafikát (rézkarcot) fölváltotta a kollográfia (papírnyomat), az apró bonyolultságokat a nagyobb formátumok. A legjobb volna figyelemmel kísérenni ott, nála, a műhelyben, hogy a kelléktárrá bővült nyomatformák kiválasztása, alakítása, a fóliázás, a színek, felületek, rétegek egymásra hatása – és metamorfózisa – nyomán, a csupa gyakorlati, precíz és bíbelődő mestermunka eredményeképpen egyszer csak hogyan készül el a tekintetet mindig fölfelé vezető, a mélység és magasság koordináta-rendszerében elhelyezhető kép. Vagy, ahogy Kamper Lajos mondja: egy újabb költemény. Amelynek belső, titkos magja mindig személyes emlék, megidézett élmény: akár apró-cseprő történet – amely a lineáris időben született, és a mitológia térfogatában válik távlatos alkotássá. Talán azon a ponton, amikor a valóságos idő és a Pavel Florenszkij szerint visszafelé folyó álomidő az ébredés pillanatában összetalálkozik. Kedvenc példám erre a Polányi lángosfesztivál – a lángos csodálatos metamorfózissal a közepén.

Első pillantásra a *Metamorfózis*-tárlat darabjai tényleg nem hasonlítanak a korábbi Kamper-művekhez. És mégis: összetéveszthetetlenül fölismerhetők. (Szinte mindegyiken ott van – más alakban – még a piros postaláda is.)

Kicsit olyan, mintha megkettőződött volna az életmű, mintha távolabbról néz-

hetnénk rá a korábbi Kamper-képekre: az apró részletek a távolba tűnnek – de pontosan kirajzolódik az ikonyszerű lényeg. Bizonyos szempontból a művészettörténet is körbejár: például egyértelműen az ikonoktól, ikonokból jutottunk el a reneszánszban és a reneszánszon túl a hús-vér emberi portrékig és történetekig – és viszont: a portréktől és történetektől az absztraktba hajló lényegig. Realizmus ez is – csak magasabb szinten –, ahogy Dosztojevszkij állította a saját műveiről.

És bár nem szeretném irodalmi utalásokkal túlterhelni azt a piros postaládát – és a labda is túl magas (vagy túl könnyen adódik), nem lehet (nem tudom) kihagyni: ha Kamper Lajos és *Metamorfózis*, akkor Ovidius és *Metamorphoses – Átváltozások*: az ókori Rómában ismert égi és földi, isteni és emberi világot egybefogó, alakváltó nagy hullámmás egy kötetben. Sok kis és nagy történet az idők mélyéről – lélegzetelállító részletgazdagságban, egyúttal emblematiszusságban. És hozzá az *Ars amatoria* – amelynek (bár nem tudni biztosan) köze lehetett ahhoz, hogy a császár Tomiba számúzta a népszerű fővárosi költőt. Ovidius – mi mással – írással-alkotással élte túl a krízist. Másféléket írt, mint azelőtt. Akárhogy volt: régi történetei ma is élnek. Ha az a bizonyos „nagy történet” elveszett is, a történetek megmaradnak.

„A világ romlása csodákkal hozható helyre, ez nyilvánvaló. No és a csoda élte-tője, miként a hálnak a víz, az idő. Minden elmúlik egyszer, hát ezért lesznek a dolgok elbeszélhetők” – mondja Darvasi László. A könnyemutatványosok mindenesetre mindig úton vannak, ezt ne feledjük. Ahol megjelennek, ott történik valami.

CEBULA ANNA

Derkovits Gyula és élő emlékezete, a Szombathelyi Képtár

2024-ben Szombathelyen városszerte megemlékeztünk Derkovits Gyula születésének 130. évfordulójára. A Szombathelyi Képtárban emlékének méltó megünnepléseképpen egy nagyszabású, több múzeumból is kölcsönzött művekkel kiegészített tárlattal szerettük volna közelebb hozni a 21. század emberéhez ennek a sorsa tragikumából kifolyólag rövid, de termékeny művészek a fenomenjét, mely a többi között az érzékenységében, líraiságában és egyedi festői látásmódjában mutatkozott meg. A kiállítás megrendezése a Szombathelyi Képtárban azért is volt fontos, mivel a képtárat, mely egyben múzeum és galéria, azzal a céllal álmodták meg anno, az 1970-es évek közepén, hogy a város nagy szülőltének, Derkovits Gyula műveinek megérdemelt helyet biztosítson.

Az ötlet, hogy Szombathelyen Derkovits Gyula művészi hagyatékának és a kortárs művészetnek hozzanak létre intézményt, dr. Gonda György, akkori tanácselnöktől származott. A cél megvalósításához az állami támogatáson kívül civil összefogás is szükségeltetett. Az ilyen kezdeményezés nem volt idegen a kétezereve megalapított és folyamatosan lakott Szombathelyen, hiszen több mint száz évvel ezelőtt így született meg a Kultúrpalota ötlete is, amely a Vasvármegyei Kultúregyesület kezdeményezésének eredményeképpen, 1908-ban kezdhette el működését az akkori Deák ligetben. Napjainkban az impozáns külsejű, ma is méltóságteljességet sugárzó épület a Savaria Múzeumnak ad otthont.

A Szombathelyi Képtár létrehozásának történetében sarkalatos dátum 1976. június

29., ugyanis ezen a napon a Bartók Béla Teremben a képzőművészet iránt elhivatott és elkötelezett barátok egyöntetű kinyilatkoztatást tettek, hogy Szombathely városának legyen képtára. Ennek érdekében megalakult a Képtárépítő Egyesület, melynek elnökének dr. Gonda Györgyöt választották.¹ Az ötlet annál is inkább helyénvalónak tűnt, mivel Vas vármegyében már negyedszázada a Művészeti Alap egy képzőművészeti művésztelepet működtetett Zsennynén, és számos festő, grafikus és szobrász fordult meg ennek okán a megyénkben és a városunkban is. A nemes ügy érdekében az előkészítő bizottság felhívást tett közzé, amelyhez olyan nagy nevek adták aláírásukat, mint Derkovits Gyuláné és özvegy Dési Huber Istvánné, valamint Bartha László Munkácsy-díjas festőművész, Fóth Ernő Munkácsy-díjas festőművész, Gasztonyi János államtitkár, Kiss István Kossuth-díjas szobrászművész, a Magyar Képzőművészek Szövetségének elnöke, Kiss Sándor Munkácsy-díjas szobrászművész, Magyar József filmrendező, Majthényi Károly szobrászművész, Pogány Ö. Gábor, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója, Sinkovits Imre Kossuth-díjas színművész, Varga Imre Kossuth-díjas szobrászművész és Weöres Sándor Kossuth-díjas költő, hogy csak néhányat említsünk közülük név szerint. Ehhez csatlakozott számos országos, megyei és városi közéleti képviselő. Megszólították a városban és a megyében működő gyárakat, cégeket, hogy vállaljanak védnökséget a képtár megépítésének ügye mellett. Alig pár hónap

1 Heckenast János: A képtár építése. = Vasi Szemle, 1985. 3. sz. 323–347. p.

alatt több ezer tagja lett a Képtárépítő Egyesületnek. Egyesületi tagnak lenni annyit jelentett, hogy vállalták, minimum öt évig tagdíjjal fogják támogatni az intézmény létrejöttét. Szombathelyen kívül is jöttek létre az építést támogató baráti körök, főképpen jelentős volt a Budapesten megalakult. A Képtárépítő Egyesület ezen kívül fontosnak tartotta az ifjúság bevonását a mozgalomba. Derkovits Gyula életéről például a szombathelyi Kanizsai Dorottya Gimnázium vetélkedőket, előadásokat szervezett. Több szombathelyi középiskola a mezőgazdasági munkájukból befolyó jövedelmük tíz százalékát ajánlotta fel a képtárépítés ügyére. Az üzemek, gyárak a szocialista szombatok bevételét adományozták erre a célra.² Az előzetes becslések alapján hatvanmillió forintra volt szükség az építkezéshez. Az állami támogatás mellett jelentős bevételt a cél megvalósítására a téglajegyek bevezetése jelentette, amit a Képtárépítő Egyesület bocsátott ki hatmillió forint értékben (1. kép). Téglajegyet bárki vehetett, aki magáénak érezte azt a gondolatot, hogy Szombathelynek és a szombathelyieknek legyen képtáruk, Derkovits Gyula, a város szülöttének pedig egy olyan hely, ahol ápolják és gondozzák szellemi-művészi hagyatékát. Volt száz, kétszáz és ötszáz forint értékű téglajegy is. Ma is számos – főleg az idősebb korosztályhoz tartozó – látogatónk, ha betér hozzánk, büszkén meséli, hogy az ő téglajegye is hozzájárult ezen épület megszületésének. Az önként vállalással az emberek jobban a magukénak tekintik az intézményt. Büszkéek, hogy segítségükkel valósulhatott meg egy álom.

Országsszerte jótékonyági koncerteket adtak a színművészek, zenészek, előadók

művészek az építkezés javára. 1977. október végéig 172 festmény, grafika, szobor, kerámia és textil érkezett különböző képzőművészekről és iparművészekről az új múzeum létrehozására. Ezalatt azon folyt a polemizálás az egyesület részéről, hogy pontosan hová is kellene felépíteni az intézményt. Mi lenne a legmegfelelőbb hely? Hat helyszínt jelöltek meg elsőként, melyből hármat szinte azonnal elvetettek. Az egyik elgondolás, hogy a nemrégén létrehozott Csónakázó-tó természeti környezetébe helyezték. A milió ugyan szép lett volna, viszont messze található a város központjától. A másik ötletet, hogy az Aréna utca és a Gyöngyös patak által közrevett szabad területen építsék fel, szintén elvetették, mivel elég magányosan állt volna ott a képtár, így hát a leoptimalisabb megoldásnak az elhelyezését illetően az bizonyult, hogy az 1955-ben megtalált és 1963-ban rekonstruált Isis-szentély, valamint a volt zsinagóga épületében működő Bartók Béla Koncertterem és Zeneiskola közvetlen közelében helyezték el azt a négyezer négyzetméter hasznos alapterületű, a modern múzeumi követelményeknek teljes mértékben megfelelő új épületet, melyet Derkovits Gyula szülővárosa akart emeltetni a magas művészeteknek. Ezzel egyúttal létrehozták a Fő tértől nem messze a város kultúrcentrumát.

A képtár építésére tervpályázatot írtak ki, melynek határideje 1977. november 8-a volt. A pályázatra 56 pályamunka érkezett. A tervpályázatokból a Savaria Múzeumban nyílt rögtönzött kiállítás annak érdekében, hogy a közadakozók is láthassák pontosan, miből választották ki a megvalósítandó projektet. A bírálóbizottság győztes pályázatnak a Mátis Lajos Ybl-díjas építész által benyújtott koncepciót fogadta el. A tervezést a VASITERV (Vas megyei Tanács Tervező Vállalat) készítette, a VASÉP (Vas megyei Állami Építőipari Vállalat) pedig a kivitele-

2 Pósfai János: Szépségnek hajléka. Szemelvények a Szombathelyi Képtárépítő Egyesületről. Szombathely, 1986. 31 p. (A Vasi Propagandista 1986. 5. számából készült különnyomat.)

zéssel lett megbízva. A belsőépítészet kialakítását Sellyei Gábor álmodta meg.³ A képtár monumentális építészeti tömbjének acéllemezéből készült dinamikus homlokzatplasztikáját pedig Segesdi György, kétszeres Munkácsy-díjas szobrászművész alkotta.

Az alapkövetétel 1979. november 9-én történt Pozsgai Imre művelődési miniszter jelenlétében, országos sajtóvisszhang mellett. A Szombathelyi Képtár a mai napig őrzi azt a malteroslapátot, amivel történt a betonozás, valamint annak a napnak a sajtóanyagát és egyéb, arra a korra vonatkozó dokumentumot, azok között téglajegyeket is. A relikviákat mind a mai napig a képtár igazgatói irodájában őrzik egy speciálisan erre kialakított urnában, melyet Geszler Mária Kossuth-díjas keramikusművész készített.

Sajnos az építkezés a vártnál tovább tartott. Oka az építési anyagok drágulása volt, melyre pluszforrásokat kellett szereznie a Képtárépítő Egyesületnek, valamint kompromisszumként egy kicsit módosítani kellett a terveken, csökkentve az alapterületet, viszont megtartva az épülő képtár minden korábban tervezett funkcióját.

Végül a gondolat megszületésétől kilenc évre, a tervezettnél négy évvel később, 1985. február 20-án szélesre tárta a kapuit a Szombathelyi Képtár. Léghőszigetelt, több mint kétezer négyzetméter alapterületű kiállítóterem sokaságával, közművelődési részleggel, konferenciateremmel és könyvtárral, valamint az állagmegóváshoz nélkülözhetetlen restaurátorműhellyel együtt vehette birtokba a művészetpártoló közönség. A megnyitón Aczél György mondta az avató beszédet. A képtár első igazgatójának Salamon Nándort nevezték ki.

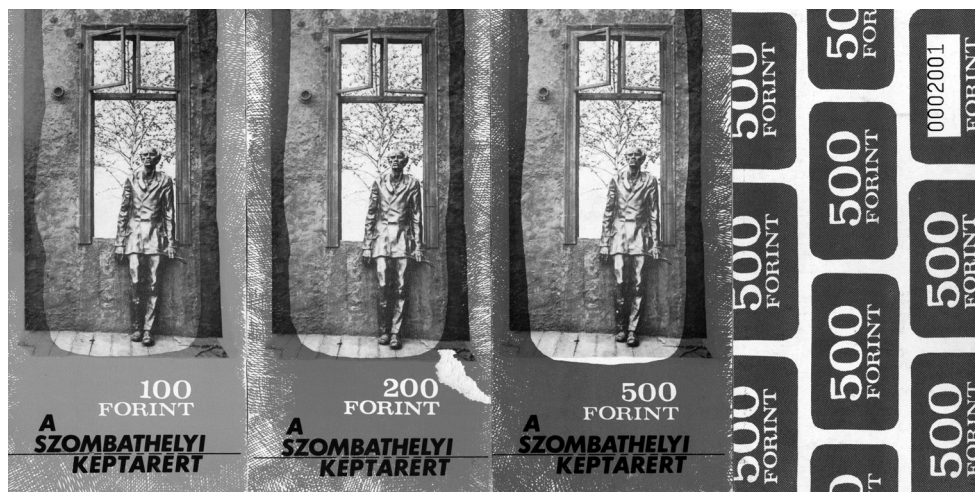
A megnyitást követően a Képtárépítő Egyesület átalakult Képtár Baráti Körré, mondván, hogy most már megépült a képtár, de az intézményt tartalommal is meg kell tölteni és ehhez a Baráti Kör nagymértékben hozzá akart járulni mind eszmeileg, mind anyagilag. Ezt a vállalását egészen a kétezres évek elejéig, a megszűnéséig teljesítette is.

Ma az épület többnyire azonos a negyven évvel ezelőttivel. A képzőművészeti gyűjtemény viszont sokat fejlődött, változott, gyarapodott azóta. A kor kultúrpolitikájának megfelelően a kezdést a szocialista, úgynevezett baloldali progresszív művészet gyűjtése jelentette, a zászlón Derkovits nevével. A nyitáskor még sok volt a letétbe kapott alkotás, ezeket pár év után saját tulajdonú képek, szobrok, grafikák váltották fel. A gyűjtési koncepció is változott, előtérbe kerültek az Európai Iskola művészei, majd a '60-as évek neoavantgard csoportjai, a pop-, a koncept-art és a kortárs alkotók művei. A vásárlás a '90-es évek óta egyre nehezebbé vált, a művek beszerzése – az ajándékozás mellett – csak pályázat útján volt lehetséges. Mindazonáltal fontos életművek nagyobb egységei kerültek a képtár gyűjteményébe, mint Bartha László, Szántó Piroska, Orbán Dezső, Szöllősi Endre, Kasák Lajos, Szalay Lajos, Miháltz Pál, Ábrahám Rafael művei.

A képzőművészeti gyűjtemény jelenleg közel 6400 művet számlál.

Ezen kívül 1988-tól a Szombathelyi Képtár falai között lelt otthonra – kinőve a Savaria Múzeum raktárát – Magyarország legnagyobb kortárs textilgyűjteménye, mely méretét és gyűjtési körét tekintve meghaladja a budapesti Iparművészeti Múzeumét. A 2168 tételt számláló 3700 darabot meghaladó gyűjteményben több egység különíthető el: fal- és tértexstil, textildesign, miniatúrtextil, zászló és szalag. A kollekcióban

3 Heckenast János: Épült 1985-ben. Szombathelyi Képtár. = Magyar Építőipar, 1986. 1–2. sz. 56–57. p.

1. kép. A Szombathelyi Képtárért téglajegyek
(Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár)

négy kontinensről közel ötven országból vannak alkotások.

A képtár alapító okiratában ezt olvashatjuk:

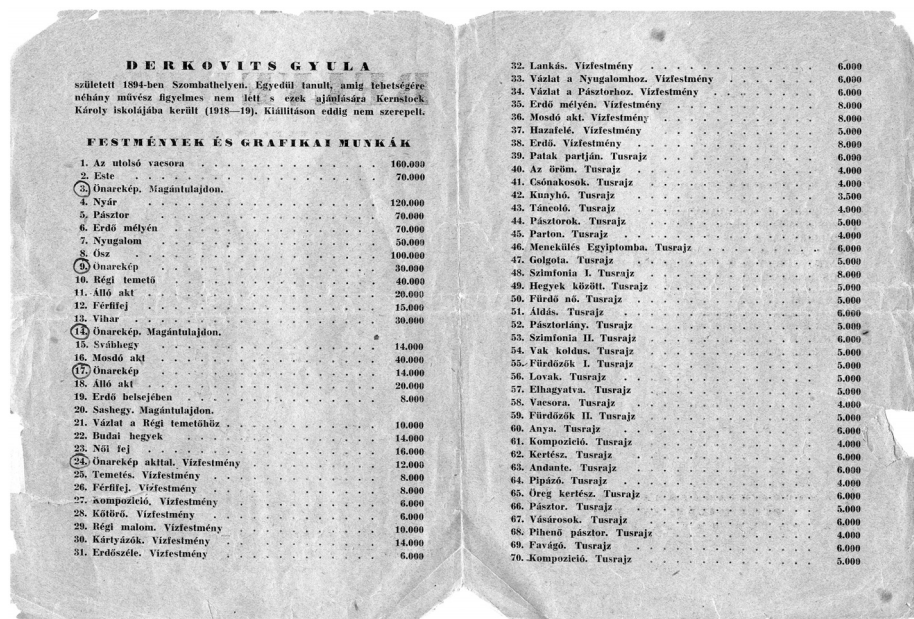
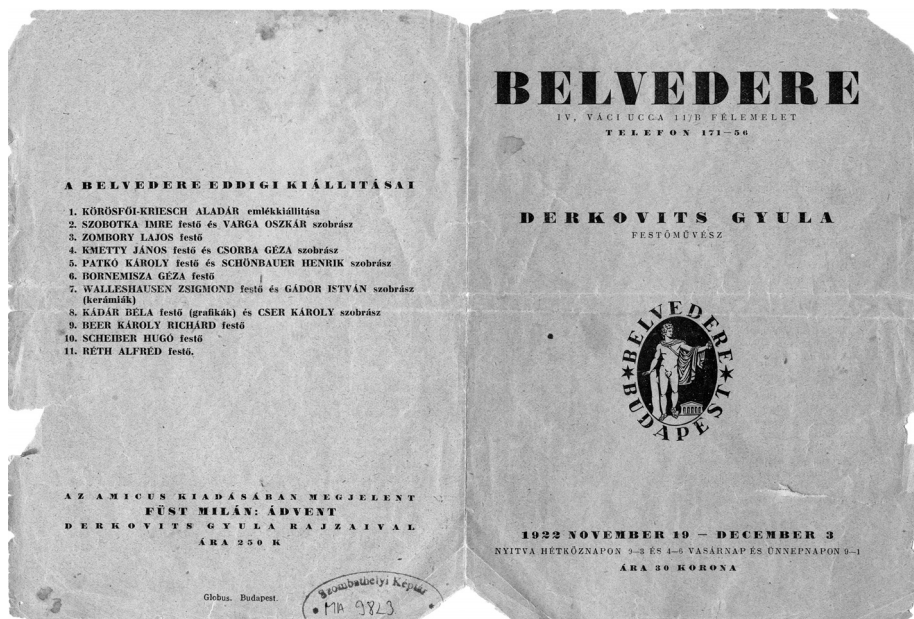
Gyűjtőköre képző- és iparművészeti alkotásokat illetően: 16–21. századi képző- és iparművészeti alkotások, 20–21. századi kortárs képző- és textilművészeti alkotások, 20–21. századi kortárs miniatúrtextil-művészeti alkotások, zászlók.

Gyűjtőterület 16–21. századi képző- és iparművészeti alkotások tekintetében: Vas megye közigazgatási területe; 20–21. századi kortárs képző- és textilművészeti alkotások tekintetében: Magyarország közigazgatási területe; 20–21. századi kortárs miniatúrtextil-művészeti alkotások tekintetében: Magyarország közigazgatási területe, valamint – a nemzetközi és kétoldalú egyezmények figyelembevételével – a világ valamennyi országa; zászló terén: Magyarország közigazgatási területe, valamint – a nemzetközi és kétoldalú egyezmények figyelembevételével – a világ valamennyi országa.

A Szombathelyi Képtárban az elmúlt negyven esztendő alatt több mint hatszáz (!) kiállítást rendeztünk.

A Szombathelyi Képtár, ahogyan az világhosszá vált a fenti ismeretek tükrében, Magyarország egyik legnagyobb kiállítóhelye: galéria és egyben muzeális intézmény is, mivel nemcsak kiállítások helyszínéül működik, hanem jelentős gyűjteményekkel rendelkezik. A képzőművészeti gyűjtemény egyik részét képezik Derkovits Gyula művei, szám szerint 157 tétel.

Mindezek az adatok és tények igazolják, hogy dr. Gonda György és a képtár megvalósítását támogató civilek, értelmiségi közösségek és kollektívák is, akik anno a képtár-építés mellé álltak, jó ügyet szolgáltak, s olyan projektet támogattak, amely méltó Derkovits szülővárosához és méltó a derkovitsi művészeti hagyatékhoz. Mi, képtárosok, szívügyünknek tekintjük intézményünk hírnevének mind szélesebb körben való öregbítését. Ezt mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy Derkovits Gyulának nem az idej, 2024-es kiállítása az első a képtárban,

2-3. kép. Derkovits Gyula festőművész katalógusa. Belvedere, 1922. november 19. – december 3. (Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár MA 9823)

4. kép. Derkovits Gyula gyalogos Igazolványi lap 1920. július 27. (Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár MA 9860)

5. kép. A Derkovits Emlékház avatása. Fotó: Marosfalvi Antal (Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár MA 9853/1)

SZOMBATHELY, 1971. ÁPRILIS 3.

6. kép. Derkovits Emlékmű avatás 1971. április 3.
Emlékmű alkotója: Majthényi Károly
szobrászművész. (Savaria Múzeum –
Szombathelyi Képtár MA 9887)

hiszen születésének centenáriumára, 1994-ben is rendeztünk kiállítást és konferenciát, a 110. jubileumra, 2004-ben tárlatot, a 115. évfordulóra pedig 2009-ben egy nagyszabású, a képtár szinte valamennyi Derkovits alkotását bemutató kiállítást. 2014-ben azonban, mivel állandó és időszaki kiállításaink már többször is bemutatták Derkovits Gyula valamennyi, itt őrzött alkotását, másképpen emlékeztünk meg a festőre születésének 120. évfordulóján. Az intézmény a művész szellemi örökségét feltérképezve a nevével fémjelzett szabadiskola történetét és alkotóinak munkásságát mutatta be „A Derkovits Kör” című kiállításon.

Az idén, 2024-ben – a Derkovits 130 keretén belül – megvalósult „Kényszerű különállás Derkovits Gyula művészetében” című kiállítás koncepciójának fókuszában az állt, hogy szerettük volna megmutatni, hogy Derkovits Gyulának van üzenete a ma embere számára is: ahogyan annak idején, most is tükröt tart a társadalomnak. Empatikus, együttérző, nagy szociális érzékenységgel és líraisággal megáldott, sokszor önmaga érdekei ellen forduló ember volt.

A tárlat anyagának a háromnegyed részét kurátorként a képtár gyűjteményéből válogattam, a továbbiakat a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria anyagából, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a pécsi Janus Pannonius Múzeumtól kaptuk kölcsön, amit ezúton is köszönünk.

A kiállítás 11 szegmensben/témakörben mutatta be Derkovits Gyula munkásságát:

1. Szociális állásfoglalás – a bemutatott festmények mindegyikén az emberi sors nyomorúsága követhető nyomon, legyen az az elemi erőkkal szemben vagy a társadalmi igazságtalanságokkal történő harc (*Éhesek télen, A téli viharban, Vasút mentén*).
2. Tragikus veszteség – a halál, az elmúlás és a háborúval kapcsolatos halálközeli élmények ábrázolása (pl. *Elesett bajtárs, Ravatal, Temetés*).
3. Otthon tere – szeretett feleségével, Dombay Viktóriával való kapcsolatáról szóló munkák. Derkovits egyetlen ember mellett érezte magát biztonságban a külvilággal szemben, és az a felesége volt. Előtte tudott csak teljesen megnyílni (pl. *Mi ketten, Szőlőevő*).
4. Önarcképek/portrék – az előző szegmensből is kapcsolódnak ide a kettős portrék (a kiállításban is éppen ezért helyeztük őket egymás mellé). A művész által készített portrék és autportrék voltak láthatóak (pl. *Önarckép/Hunyorító, Derkovits Ernő arcképe, Kalapos önarckép*).
5. Fiatalon – kislány portréja, valamint kicsiny méretű zsánerképek bemutatása (pl. *Ivóban, Házikoncert, Ülő nő, Kék ruhás kislány*).
6. Áhítatos csend – Nyergesújfalun alkotott természetábrázolásokat bemutató rész, mely a gondtalanság oázisa volt és maradt mindörökké számára (pl. *Tájkép*).

fekvő akttal, Régi temető, Reggel az erdőben).

7. Életképek – a mindennapok emberének életéből vett mozzanatok megörökítése vízfestéstechnikával (pl. *Szabad az út/Zuglói részlet, Asszony kakassal*).
8. Héroszok – a hétköznapi héroszainak küzdelme az életben maradáshoz szükséges mindennapi kenyér előteremtésére tett fáradozásuk. Különböző mesterségek és foglalkozások bemutatása (pl. *Kikötő munkások, Mészégető, Halász, Evezősök*).
9. Halas csendélet/ek – Derkovits Gyulának Budapesten kívül még soha nem volt látható a három halas csendélete együtt.
10. Ős-egész – megrendítő témakör, mely Derkovitsnak a korán elvesztett édesanyjához való viszonyát dolgozza fel, valamint a gyermektelenség fájdalomának lírája (*Anya gyermekével, Anya*).
11. Dózsa-sorozat. A Dózsa-sorozat Derkovits talán legismertebb munkája, vitán felül álló főmű, egy átfogó kiállítás esetében elengedhetetlen volt a bemutatása (pl. *Dózsa a várfokon, Felkelő paraszt, Menetelők*).

A kiállítás 39 festményt és 25 grafikát mutatott be, összesen 64 műtárgyat, amiből 49 a Szombathelyi Képtár képzőművészeti anyagának része. Ezen felül pedig Derkovits Gyula több személyes dokumentuma, irata, házassági anyakönyvi kivonata, fotója volt látható, amelyeket szintén a képtár archívuma őriz.

A látlat természetesen nem feledkezett meg arról sem, hogy vázolja Derkovits Szombathelyhez, a szülővároshoz való ragaszkodásának bizonyítékait, melyeket időről időre kinyilvánított: szülőházánál emléktábla-avatás, a Derkovits-lakótelepen szoboremelés, a Derkovits-iskolánál féldombormű elhelyezése, valamint a legnagyobb tettét, mely a művész életművének

méltó bemutatására született, a Szombathelyi Képtárat.

A kiállítás Derkovits Gyula individuumát akarta láttatni a közönséggel: azt, hogy egyéni és megismételhetetlen stílussal rendelkezett, melyet a nyugat-európai stílusirányzatok – mint az expresszionizmus, kubizmus és konstruktivizmus – mentén alakított ki, formált sajátjává, állította mondanivalója szolgálatába. A kiállításra ellátogatókat egyből a festmények színei kerítették hatalmukba, elbűvölte őket, ugyanis a művész különleges színárnyalatokat tudott kikeverni, nem mindennapi színpalettát volt képes használni közlésének eszközéül. A háborgó tenger kékje, a királykék, a búzavirágkék, az ólomszürke és a smaragd zöld, melyekbe esetenként világító rózsaszínt csempésztet, a barnák számtalan változata, kombinálása a narancssárgákkal, a barack- és korallszín vegyítése, valamint a csillogóan elegáns, ám egyben rideg ezüst, melyet akkoriban Magyarországon csak ő használt. Szintén a színeknek köszönhetően tudta a kép mondanivalóját nyomatékosítani. A plaszticitást pedig a tónusváltásokkal érte el a vásznain, nem pedig a megszokott fény-árnyék játékaival. A kólorit mellett még szót kell ejtenünk a képek faktúrájáról, ecsetkezelésének lendületéről, ami egyben nem zárja ki a részletek aprólékos kidolgozását. Derkovits művészetében – és itt legfőképpen a három általa megfestett „Halas csendélet”-et lehet kiemelni – a textúra fontossága is előtérbe kerül.

A művész életét áttekintve megállapítható, hogy valóban nehéz és hányattatott volt a sorsa a családi és személyes tragédiák sorozata miatt (a családtagjai elvesztése, sebesülés a fronton (2. kép), majd saját egészségének megromlása). Azonban el kell mondani, hogy semmi esetre sem volt mellőzött, hiszen – bár visszautasította – megkapta a Római Magyar Akadémia ösztöndíját.

SZOBOR A VÁROS SZÍVÉBEN

Nemrégiben még a város határa húzódtott errefelé, s már ma itt bontakozik Szombathely egyik központi pontján Derkovits Gyula emlékműve, mely néhány napja ott áll a nagy proletár-festőről elnevezett lakótelepen, a Rohonci út egyik háztömbje előtt, máris a város szívében kapott helyet, legalábbis érzelmi szempontból. Már-már az időtlenség ígérétével, póz nélkül és kortalanul.

Igaz lenne Théophile Gautiernek, a múlt század líonosi és finomkodó formaművészeinek? „Minden rom. A művészet / örök. A többi por. / A népet / túléli a szobor.” Nem, a szobor legfeljebb a kortársakat élheti túl, az egymást váltó nemzedékeket, a népet soha. Ám nagyon sokáig élhet, ha a nép emeli azok emlékezetére, akik belőle származtak, őt szolgálták, akiket tisztel és szeret. Derkovits Gyula ezek közé tartozik.

Sok szó esett — s bizonyára esik is még — arról, hogy az emlékmű számára a jelenlegi helye a legmegfelelőbb, pusztán azért, mert a városrészt Derkovits nevével viseli? Nem lett volna-e szerencsésebb a modern lakótömbök helyett valahol a régi házak között felállítani? Tulajdonképpen örvendetes, hogy ilyen gyorsan „közúgy” lett a dologból, de azért vissza kell kérdeznünk az aggályoskodóknak: melyik városrész, utca, vagy ház mondhatja magáénak kizárólagos joggal Derkovits Gyulát Szombathelyen?

helyen? Emlékezzünk csak vissza önéletrajzi jegyzeteire:

„Mint homályos ködképp vonulnak el gyermekkorom emlékei, házak és ablakok, más és más utcák, mintha egy szellem hurcolkodtak évről évre más házba...”

Házak és ablakok. Sűrűn visszatérő mozzanatok Derkovits emlékeiben, s gyakori motívumai legismertebb alkotásainak is. Nagyritkán az ég kandikál be rajtuk, máskor tűzfalra nyílnak, a sivatágra és reménytelenségre, a „Végzés” című remekművön pedig a vízdetlen madárra vadászó macska visszataszító árnyát látjuk

sompolyogni az ablakkeretben.

Nem véletlenül állította az emlékmű alkotója, Varga Imre Munkácsy-díjas művész a beteg, elgyötört Derkovits alakját egy nyomortanya rozsdás ablaka elé, háttal a konok és szigorú tűzfalnak. Nem másolta a valóság tárgyait, mégis feltűnő, hogy kompozíciója mennyire emlékeztet egy régi fényképfelvetelre, amely Derkovits budapesti, Hunyadi téri lakásának ablakát öröklötte meg. Az is ilyen, s az is tűzfalra néz... Nem tudom eldönteni, hogy szerencsés gondolat volt-e, de mindenesetre megható, hogy a szombathelyiek fiatal nyírfáscskákat ültettek az emlékmű háta mögé, s most azoknak az ezüstfehér törzsre, zsenge aranyzöld lombja bő-

vas népe

1977. március 27. Vasárnap

kol Derkovits jelképes ablaka alatt.

A kortársak, az emlékezők bizonyára összevetik Derkovits Gyula szoborarcát is az-azal, amely bennük él. Ilyen volt-e hát Derkovits, mint amilyenek az emlékművön látjuk? Mondhatnók erre azt is, hogy a szobornak a belső, emberi tartalmat, a lelki tevékenységet kell a lehető legnagyobb hűséggel visszaadni, nem pedig a múlandó, külső jegyeket. Varga Imre viszont amellet, hogy maradéktalanul eleget tett az előbbi követelménynek, az utóbbiakkal sem maradt adóssunk. Számos fényképfelvetél maradt fenn Derkovitsról, s nagyon sok énrarcképét is őrizük ennek a tragikus sorsú, nagy művésznek. Ábrázolta magát prófétaként, találkoztunk piáspás portréjával, láthatuk püspöksüvegben (süvegen át) csillaggal, megismerhetjük ritka boldog, kiegyensúlyozott pillanatait, a győrelem sokasodó napjait, éveit ezeken a rajzokon, s nyommon követhetjük, mint torzul el egyre inkább az ő melázó, szomorú arca az esztendő múlásával.

Igen, Derkovits Gyula olyan volt, amilyenek emlékművén látjuk. Sohasem

szabad elfelejtenünk, hogy nincs minden embernek szép, vagy hősies, „szoborba kívánczó” arca, alakja. Varga Imre szobrászművész kivételes tehetsége épp abban mutatkozik meg legerőteljesebben, hogy ebben a „nem szép” arcan is látni és láttatni tudja azt a jelentőset, érdekeset, szépet, amely megfelel Derkovits művészemberi nagyságának, meg tudja mutatni az elesettségében is legyőzhetetlen forradalmárt, a mindig újrakezdő embert.

Egyrıl lexikonunk úgy tudja, hogy az emlékmű már 1971 óta Szombathelyen áll. Addigra valóban el is készült a város kérésére, ám csakhamar Tihanyban állították ki, majd Dániában, Norvégiaiban, Lengyelországban, s a világ számos más táján folytatta diadalútját. Mindenütt megértették, szerették, néhány múzeum szívesen meg is vásárolta volna, ám alkotója szerint csak Szombathelyen lehet méltó környezetben. Minden vitát lezárando, megemmisztette a szobor agyag-mintáját is...

Derkovits emlékműve véglegesen hazatért. Gondozása, megóvása immár a mi feladatunk.

Kulcsár János

7. kép. Kulcsár János: Szobor a város szívében. = Vas Népe, 1977. márc. 27. 5. p.

Ezen kívül már életében rendezett több önálló kiállítást, például 1922-ben a Belvedere Szalonban (3. és 4. kép) vagy éppenséggel 1932-ben a Tamás Galériában, és előkészületben volt az Ernst Múzeumban 1934-ben megrendezett, de sajnos általa már meg nem ért önálló nagy kiállítása. Ezenkívül számos csoportos kiállításon és tárlaton itthon és külföldön is sikert aratott, mint például a Nemzeti Szalonon, a Könyves Kálmán Szalonon vagy éppen a bécsi Galerie Weihburgban, amelyek után jelentősen megnövekedett a festményeinek és grafikáinak eladása. 1933-ban *A vasút mentén* című képét a Szinyei Merse Pál Társaság tájfestészet kategóriában díjjal ismerte el, valamint oly neves országos, állami intézmények vásároltak tőle, mint a Szépművészeti Múzeum és a Fővárosi Képtár. Továbbá számos megrendelést kapott a polgárság és az arisztokrácia köréből, akik nemcsak műveket vásároltak tőle, de anyagilag is akarták támogatni havi ellátmánnyal.⁴

Életének egyik tragikumuma talán abban rejlett, hogy nagyon gyanakvó volt, egyetlen emberben bízott meg, a feleségében, Dombay Viktóriában, idegenektől nem szeretett elfogadni semmilyen segítséget, alamizsnaként gondolt ezekre. A másik tragédiája pedig az volt, hogy mindig a művészetét helyezte maga elé, és inkább adott ki sok

pénzt drága, megfelelő minőségű festékre és eszközökre, mint hogy a saját megélhetését méltón biztosítsa.

A Szombathelyi Képtár ennek a nagyszerű és zseniális festőnek a munkásságát kívánta a nagyérdemű elé tárni születésének 130. évfordulója alkalmából, akárcsak Szombathely, amely időről időre újabb és újabb tanújelét adta, hogy nem feledi híres szülöttét, Derkovits Gyulát. Ezt bizonyítja a már röviddel halála után, 1936-ban a Savaria Múzeumban megrendezett első kiállítása is, amit aztán egy újabb tárlat követett 1964-ben. Szülőházán 1948-ban helyeztek el emléktáblát. A '60-as években új lakótelepet, majd iskolát neveztek el a nagy festőről. 1971. április 3-án – a róla elnevezett iskola előtt – Derkovits-emléksztélét avattak, Majthényi Károly szobrászművész alkotását (5. kép). 1973-ban szülőházában három teremből álló emlékmúzeumot nyitottak meg a nagyközönség számára (6. kép). Halálának 40. évfordulóján, 1974-ben, a Magyar Nemzeti Galéria és a Savaria Múzeum közösen rendezett nagyszabású emlékkiállítást műveiből. 1977-ben a Derkovits-lakótelepen pedig felavatták Varga Imre Kossuth-díjas szobrászművész egész alakos Derkovits-szobrát (7. kép). Majd végül, de nem utolsósorban 1985. február 20-án megnyithatta kapuit a neki dedikált Szombathelyi Képtár.

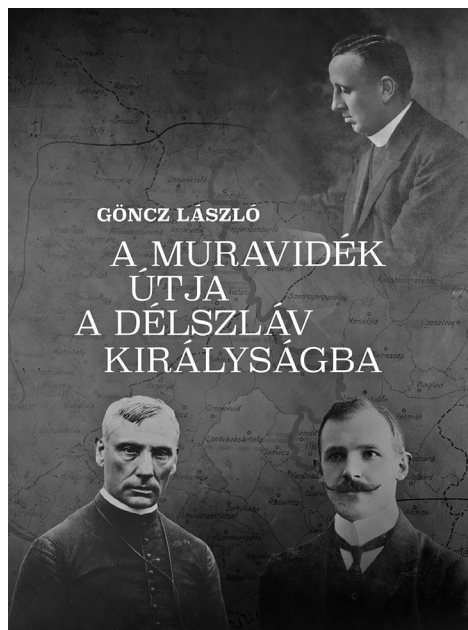
4 Salamon Nándor: *Oszlik a köd? Új monográfia Derkovits Gyuláról.* = *Vasi Szemle*, 2010. 3. sz. 357–361. p.

Göncz László: A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig.

MAGYAR NYUGAT KÖNYVKIADÓ,
SZOMBATHELY, 2024. 564 OLDAL

Göncz László *A Muravidék útja a délszláv királyságba* című műve önálló monográfiában foglalja össze a nevezett tájegység történetét Magyarország egyik legellentmondásosabb időszakában, az első világháború utáni években. A téma és annak feldolgozása azért nagy jelentőségű, mivel a trianoni Magyarország elcsatolt területeinek a megszállásáról, sorsáról már könyvtárnyi irodalom született, az egykori Zala és Vas vármegyéhez tartozó területekről azonban még nem keletkezett összefoglaló mű. Ennek a kérdéskörnek Göncz László a legismertebb kutatója, számtalan publikációt készített már az egykori magyarországi területek történetének egy-egy aspektusáról.

A kötet az előszót nem számolva, de a bevezetőt beleértve hat nagyobb fejezetbe, egyben tematikai és kronológiai egységbe tagolódik. Tartalmilag fontos a bevezető is, amelyben a szerző bemutatja a tájegység földrajzi és geopolitikai elhelyezkedését, elnevezésének történetét, nemzetiségi összetételét és annak politikai irányultságát. Tisztázza a „vend” elnevezéssel kapcsolatban felmerülő vitás kérdéseket is. Magyarországon e fogalmat a 19. század második felétől használták általánosan, egyes szlovén szakértők szerint abból a célból, hogy őket a különböző osztrák tartományokban élő szlovénektől megkülönböztessék. A 20. század elején, s majd az első világháború végén ez az elnevezés politikai töltetet kapott és már a szlovénektől különböző etnikai jellegüket és nyelvüket próbálták vele igazolni, hogy ezzel ellensúlyozzák a szlo-

vén szeparatista törekvéseket vagy hivatkozásokat.

Ezután a szerző részletesen kitér a szlovén nemzetiségi szervezkedés – egyébként meglehetősen sporadikus – előtörténetére is, amelyből kiderül, hogy sem a terület, sem annak népessége nem tartozott a történelmi Magyarország irredenta irányultságú népei, illetve régiói közé, és arról külföldi hatalmak sem gondolkoztak úgy.

Az első fejezet a téma szempontjából 1918 novemberéig, a magyarországi forradalmi eseményekig tárgyalja a tájegység történetét. Kitér a külföldről, tehát a délszláv térségből ide irányuló fokozódó érdeklődés, tájékozódás, majd behatolás részleteire, valamint a helyi nemzetiségi szervezkedésre. Itt nagyon helyesen párhuzamosan vizsgálja a Muraköz ebben az időben teljesen hasonlóan alakuló eseményeit, de hangsúlyozza a nagyon fontos különbségeket is, hiszen a Muraközre a horvátok már régóta igényt formáltak.

Ezzel szemben „az első világháború idején a különböző országok és az antant hatalmak között kötött (nyilvános vagy titkos) egyezségek és megállapodások a Muravidék területét közvetlenül nem érintették”, s ezt az állítását az előzetes jugoszláv igények részletes ismertetésével bizonyítja.

Ezután bemutatja a világháború utolsó napjaiban, majd azt követően megfigyelhető nemzetiségi szervezkedéseket (a terület megtartását erősíteni igyekvő nacionalista magyart is), valamint a terület hovatarozására irányuló, újonnan megjelenő törekvéseket, és ismerteti ezek nyilvánosságra került nyilatkozatait.

Az 1918. októberi, őszi forradalom hatására ebben a régióban is megindult a bomlás, amely ráadásul a dezertált horvát katonákból álló bandák (a „zöld káderek”) rablásaival is kiegészült. A szerző részletesen ismerteti az ekkor itt zajló történéseket, bemutatja azok fontosabb szereplőit és az események menetét: a helyi Nemzeti Tanács és a nemzetőrség felállítását, valamint az eseményekre reagáló szlovén nemzetiségi szervezkedést. Utóbbinak a központi személye Klekl József nyugalmazott cserencsói plébános volt, akinek a tevékenységét, életpályáját a szerző kimerítően ismerteti.

A következő fejezet a Károlyi-kormány hatalomra kerülése utáni hónapok eseményeit foglalja össze. Ennek a térséget érintő egyik legfontosabb fejleménye a délszláv katonai támadás és megszállás volt 1918 decemberében. Ekkor a támadó délszláv erők elfoglalták a Muraközt, sőt egyik kisebb egységük továbbnyomulva betört a Muravidék területére, és rövid időre elfoglalta Lendvát, majd Belatincot és Muraszombatot is. Ez az eseménysor eddig források hiányában szinte teljesen feltáratlan volt, s a szerző érdeme, hogy most sok új forrás bevonásával részletesen rekonst-

ruálja a történeteket. Ez az eseménysor végül a magyar fél ellentámadásával zárult, akik 1919 januárjában Muraszombatnál megütköztek a délszláv katonasággal, és kiszorították őket a Muravidékről. A Muraköz viszont véglegesen horvát megszállás alatt maradt.

A következő alfejezetek az időleges megszállás visszhangjaival foglalkoznak, mind a magyar és szlovén közvélemény, mind a sajtó reakciójával, valamint a politikai következményekkel. A magyar oldal részéről részletesen ismerteti két személyt, Obál Béla muravidéki magyar kormánybiztos és Habacher András alezredes, a helyben állomásozó magyar katonai erők parancsnokának a tevékenységét. Obál helybeli születésű volt, a Mura mentéről származott és az eperjesi teológiai akadémia tanáraként dolgozott, egyben evangélikus lelkész is volt, és régi ismeretség fűzte az őt kinevező miniszterhez, Jászi Oszkárhoz.

Különösen érdekesek ebből az időből a napvilágot látott autonómiatörekvések. 1918 végén vált ismertté az az elképzelés, amely szerint a terület továbbra is a történelmi Magyarország határain belül maradna, de önálló megyébe szervezve, s ez a Mura megye vagy Vend vármegye nevet kapná. Természetesen az új megye jelentős etnikai önállósággal és jelleggel bírt volna. Ezt az elképzelést az itt élő szlovének is támogatták, erről több nyilatkozat is napvilágot látott. Ez Obál Béla terve volt, aki mindent megtett a terület magyar megtartása érdekében, és személye a helybeli szlovének körében is népszerűvé vált. Közben a Klekl József plébános vezette helyi szlovén nemzetiségi mozgalom saját autonómiatervet dolgozott ki, de ez sem követelte a terület Magyarországtól való elszakadását, csak még nagyobb önállóságot a vend vármegyéhez képest. Klekl és néhány közvetlen híve ekkor már egyébként az elszakadás

pártján volt, de ezt taktikai okokból nyilvánosan nem hirdették.

Obál Béla kezdeményezését a nemzeti-ségi, szlovén vármegye létrehozására végül a Tanácsköztársaság kikiáltása akadályozta meg. Megalakult a „vendvidéki” népbiztoság, amelyben – mutatva a népszerűségét – helyet kapott Obál Béla is, a hatalom azonban egyre inkább egy helyi főhadnagy, Tkálecz Vilmos kezében összeponosult, akinek a tevékenységét a szerző a „kalandor” jelzővel illeti. Ettől függetlenül ezen a területen is kiépült a bolsevik hatalom intézményrendszere és hatalmi apparátusa, a jugoszláv erőkkal viszont további összeközés nem történt.

Történt ellenben a Tanácsköztársaság idején ebben a régióban két, országos tekintetben is fontos esemény, egy ellenforradalmi lázadás és egy szeparatista politikai akció. Az előbbire 1919. április 21-én került sor, amikor egy néhány főből álló zalaegerszegi csoport jól előkészített tervvel Alsó-lendvára utazott, hogy ott a velük szimpatizáló tisztekkel együtt átvegye a hatalmat a bolsevik hatóságtól. Elképzelésük szerint a visszafoglalt Alsólendváról, az ottani határőr és egyéb csapatokkal, valamint felfegyverzett helyi gazdákkal elfoglalják Zalaegerszeget, felszabadítják Zala megyét, majd innen kiindulva megtisztítják a Dunántúlt a tanácskormány erőitől, s megindulnak a főváros ellen összefogva az ott is lázadó ellenforradalmi csoportokkal. A terv bár jól indult, de gyorsan kudarcot vallott. A Fangler Béla zalaegerszegi tisztviselő és Sebestyén Jenő mérnök, tartalékos tiszttel vezetésével indult akció elfoglalta ugyan Alsólendvát, megtartani azonban nem tudta. Az ott állomásozó csapatok parancsnokai rövid tanácsalanság és ingadozás után, már másnap letartóztatták az ellenforradalmárokat, és helyreállították az vörös uralmat. Az akcióban résztvevőket

ezután Budapestre szállították, és börtönbe vetették.

A szeparatista akcióra 1919. május 29-én került sor, amikor Tkálecz Vilmos vezetésével kikiáltották a független Mura Köztársaságot. Ez az önmagában rendkívül meglepőnek tűnő esemény azonban nem volt egyedül abban az időben, hiszen gondoljunk az osztrák határszélen kikiáltott Lajtabánságra vagy a Pécssett létrejött Baranyai Szerb–Magyar Köztársaságra. Ezekhez a csupán néhány napig létező, kérészetű államokhoz hasonló a Muraszombat központú Mura Köztársaság története is, mely inkább Tkálecz Vilmos személyi ambícióit tükrözte, semmint a politikai valóságot. Göncz László részletesen bemutatja ennek történetét, gyors bukását és az ügy következményeit is.

Végül a kötet utolsó fejezetei a párizsi béketárgyalás eseményeit veszik górcső alá, a tájegység hovatarozására irányuló szándékok és tárgyalások bemutatásával. Ahogy a szerző már korábban is hangsúlyozta, ez a terület nem tartozott azok közé, amelyre a délszláv politikai vezetők korábban igényt tartottak. A terület megszerzését csak 1918 végén határozták el, s így az még nem is szerepelt a Párizsban 1919. január 18-án megnyíló békekonferencia részére a délszláv küldöttség által átadott első, területi igényeket összefoglaló térképen sem, csak később egészítették ki vele. A szerző részletesen ismerteti a béketárgyalás menetét, annak kulisszatitkait és a részt vevő személyek motivációit. A könyvet végül a Muravidékre történő jugoszláv bevonulás és berendezkedés bemutatásával zárja.

A Muravidék 1918/1919-es történetének kötetben való feldolgozása megfelel mind a téma fontossága miatti elvárásnak, mind a Göncz Lászlótól megszokott alapos és minden részletre kiterjedő kutatói és írói színvonalnak.

A monográfia tudományos igényű és sokszempontú feldolgozás, amely során a szerző áttekintett szinte minden szóba jöhető magyar és szlovén levéltári, sajtó és szakirodalmi forrást, helybelieket és országosakat egyaránt. Ennek köszönhetően olyan hiánypótló munka született, amely végre objektíven és a teljességre törekvően mutatja be az egykori Zala és Vas megyékhez tartozó, részben szlovénok, részben magyarok lakta terület sorsát.

Paksy Zoltán

Lepold Andrea: A nagy füzet kísértetei – Egy elhallgatott bántalmazássorozat története

PIX-L BT., ZALAEGERSZEG, 2024. 252 OLDAL

„Mert ami egyszer végbement,
azon nem másít semmi rend,
se Isten, se az ördögök:
mulónak látszik és örök.”

Weöres Sándor

Mit lehet kideríteni egy több évtizeddel korábban történt, homályos háttérű szexuális bűnügyről, a büntetésről, a megalázott, bizalomvesztett áldozatokról és az elítélt családtagjainak kálváriájáról? Egy ilyen gyomorforgató, emberi tragédiák sokaságát jelentő eseménysor feltárása különösen nehéz vállalkozás, mert az érintettek többsége hallgatott, titkát, szégyenét magával vitte a sírba. A korabeli sajtóban az esetről alig jelent meg valami.

1948-ban Kristóf Kálmán kőszegi tanítót kiskorú leányok molesztálása és több rendbeli erőszakos nemi közönség gyanújával bíróság elé állították, majd elítélték. Büntetésének harmadolásával szabadult 1953-ban. Ha „csupán” ezt a sokfelé ágazó ügyet kísérelte volna nyomon a múlt feltárója, akkor

is nagy munka várt volna rá. Lepold Andrea ennél tovább akart lépni. Vállalkozásának magyarázata kézenfekvőnek látszik. Az egykor elítélt családapának három gyermeke volt. Közülük kettő író lett: Agota Kristof (Kristóf Ágota) és Kristóf Attila. Életükre sorsfordító módon hatott kőszegi gyerekkoruk, az apjuk cselekedetei miatt kizökkent idő, a családjukra szakadó szégyen, az ebből következő szétszakítottság. Kimondva vagy rejtve műveikben is felfedezhetők ezek a kitörölhetetlen emlékek. Úgy gondolom, hogy nem apjuk pedofiliája, hanem a szorongások, elfojtások, a kibeszéletlenség, a kibeszélhetetlenség példái. Lepold Andrea ennél többet feltételez, olykor sugall, bizonyos esetekben pedig állít.

Könyvének talányos címe egyszerre utal a francia nyelven megjelent Agota Kristof-regény magyar fordítására és a benne szereplő titkokra. A szakirodalomban a mű *A Nagy Füzet* és *A nagy füzet* változatban is előfordul. A szerző az ikrek történetén kívül

Agota Kristof más írásaival is foglalkozik. Sőt, nem csupán azokkal. Jelentős terjedelemben elemzi, hosszan idézi az *Oidipusz körbejár* című Kristóf Attila-regényt is. Ez utóbbiért hálás vagyok; sok lényeges adalékkal gazdagodtam belőle.

Az *Egy elhallgatott bántalmazássorozat története* alcím alatt a következő mondat szerepel *A harmadik hazugságból*: „Megpróbálok írni, de csak sírni tudok, ahogy eszembe jut az a »dolog«, ami tönkretette az életünket, mindnyájunk életét.” Ennek idézőjelbe tett árnyékoló körülírása és hátravetett általános névmása hitelesen foglalja össze a drámai következményeket. Eufemisztikusan utal a történetekre, egyúttal a jóvátehetetlen folytatást is tartalmazza: életük nem úgy alakult, ahogy nélküle formálódott volna. A címlapra került idézetnek megannyi „ikertestvére” olvasható Kristóf Attila regényében is.

A kötet első fejezete a *Túllépni apánkon – Kristóf Ágota és Attila gyermekkori traumájáról* címet viseli (17–31. o.). A feldolgozandó téma összefoglalását találjuk benne. Korábbi változata a *Vasi Szemle*ben jelent meg. Némelyik fölöslegesen ismétlődő tételét a gondosabb szerkesztés kigyomláhatta volna.

A *Lélekrontás, lélekmentés* című fejezet első felében Lepold Andrea vázolta Kristóf Kálmán pályáját. Az általa kialakított képet röviden tovább árnyalom. Felfogására, lényeges személyiségjegyeire azért hívom föl a figyelmet, mert úgy gondolom, hogy egy megírandó Agota Kristof-monográfiának vagy egy alapos kritikai életrajznak mindenképpen foglalkoznia kell vele. Már kezdő csikvándi tanítóként törekedett arra, hogy jó benyomást keltsen diákjainak szüleiben, pályatársaiban és feletteseiben. Leventeversenyen szereplő növendékeivel együtt 1928-ban közölte fényképét a *Tolnai Világlapja*. Később kiváló leventeoktatói munkájáért kapott elismerést. 1932-ben (egy ta-

nulmányi kirándulást megszakítva) diákjaival szemléltetve mutatta be énektanítási módszerét az evangélikus tanítógyűlésen. Az *Evangélikus Népiskola* című folyóirat beszámolt arról, hogy a gyűlésen jegyzőkönyvi dicséretben részesítették. Kiemelték, hogy férfi létére milyen szép eredménnyel tanítja a női kézimunkát (1932. 7. sz. 199. o.). Az említett pedagógiai lapban rendszeresen szerepelt; a tanítógyűléseken előadásokat tartott. A nevelés korszerűsítésének igényét hangoztatta. Fontosnak tartotta a falusi leány- és nőegyletek működését; szorgalmazta a családanyák képzését, mivel ők az első nevelők. A *Falukutatás gyönyörűségei* című írásában helyismereti, népművelési ötleteket adott, elvégzendő feladatokat jelölt ki. Nyugat-európai és amerikai pedagógiai elveket, iskolai megoldásokat szembesített a magyarországiakkal. Kifejtette véleményét a hazai tanítók kiválasztásáról, képzéséről. A nemi neveléssel kapcsolatban a francia, a svájci és az angol felfogásról szólt. Írásaiból nem maradt ki a napi politika sem: „Az iskolát a gyermekkel kell kormányozni – nem a gyermek ellen. No és mit látunk? Mussolini kezdte meg az ifjúság fasiszta nevelésével, Hitler a nemzeti szocializmussal folytatta ezeknek az elveknek a gyakorlatba ültetését, tegyük hozzá: fényes sikerrel.” (*Francia útjelzők a pedagógia útjain*; 1936. 12. sz. 420–425. o.)

Pedofil cselekedeteinek ismeretében különösen vizsgálható az a negédes stílus, amely az *Ismét a gyermekről* című írását jellemezi. A bevezetőből idézek: „Mikor végigtekintek tanítványaim seregén, úgy vagyok, mint egy kertész az ő kedves munkaterületén a kert növényei között. El-elnéztem, amint palántáival pepecselt s a bokrosodó egyedek között turkált. [...] Kertje a gyors fejlődésben úgyszólván mindennap más-más s ő mégis, úgy látszik, állandóan és folytonosan tájékozva volt mindenről és nö-

vényeit szinte egyenként ismerte. Itt vagyok mindennap az én kis kertemben. Gyermekpalánták mosolyognak rám s bizony van dolgom az osztatlan iskolában, hogy minden palántám kapjon meleget, levegőt, vizet, s bizony nagyon gyakran közbe kell lépni, hogy valami rendellenességet megszüntessek, vagy támaszt nyújtsak a gyenge kis virágnak, a kis lurkónak, ha megakad az élet nagy problémáiban.” (*Evangélikus Népiskola*, 1942. 1. sz. 15. o.)

1942-ben gyakorlóiskolai tanítói vizsgát tett; két év múlva Kőszegre helyezték át. A lehetséges okokkal Lepold Andrea *A csikvándi beszéd* című fejezetben foglalkozik (64–71. o.). Ebből kiderül, hogy 1939 májusában Kristóf Kálmán egykori tanítványa, egy 14 év körüli leány öngyilkosságot követett el. Az esetet a *Pécsi Napló*ból idézett híradás után így folytatja a könyv szerzője: „A falu emlékezete a drámát Kristóf Kálmán számlájára írja.” (65. o.) *A falu emlékezetét* és a jelen idejű ígét (*írja*) egy kilencvenedik évéhez közeledő, tapintatból meg nem nevezett asszony szavaira alapozza. Röviddel ezután egy nehezebben védhető mondat következik: „Egyesek azt feltételezik, Irén teherbe esett Kálmántól, s ez a rémület kergette végzetébe.” (67. o.) Lepold Andrea a súlyos – de több mint 80 év múlva bizonyíthatatlan – váddal oldaná föl a dilemmát, hogy a korábban köztisztviselőben álló tanító miért hagyta el a falut. A kötetben egy meg nem nevezett férfi is szerepel tanúként. Őt felháborította, hogy „Ágota apjáról azt írják az újságok: politikai okokból ült börtönben. »Tudtam, hogy ez nem igaz« – szögezte le.” (71. o.) A folytatásban nem esik arról szó, hogy melyik újságban jelent meg ez az állítás. Kristóf Kálmán bűnlajstroma az öngyilkos leány esete nélkül is rendkívül terhelő. Hogy mennyire, az a *Letartóztatás* című fejezetből derül ki (72–79. o.).

A *Világ* című lap 1948. október 26-án megdöbentő hírt közölt: „a rendőrség 8–12

éves leányokkal való erőszakoskodás gyanúja miatt őrizetbe vette Kristóf Kálmán általános leányiskolai tanítót”. Néhány nappal később a *Nyugati Kis Újság* már arról írt, hogy vizsgálják, valóban annyi eset történt-e, amennyit a vádlott beismert. A rövidesen megszületett ítélet után a tettes börtönbe került. Az ügyel kapcsolatban természetesen lehetnének kétségeink. Vajon nem koncepció per zajlott-e? Lepold Andrea azt állítja, hogy a pedofil esetek megtörténtek, ezeket bizonyítani is tudja. A periratokat az évtizedek során selejtezték. A törvényszék végzésének másolata azonban előkerült a közelmúltban. Ebben az szerepel, hogy a tárgyi bizonyítékok, a sértettek és a tanúk vallomásai mellett az orvosi szakvélemények is terhelőek voltak. Kristóf Kálmánnak „részben töredelmes és a bűnösségre is kiterjedő vallomása alapján bizonyíthatónak” látszottak a vádak (76–77. o.; 6. számú melléklet). A nemi közösülés vádpontnál nyolc, a nemi zaklatásnál kilenc kiskorú leány szerepel sértettként. A felsoroltak között található a már említett idős hölgy neve is. Róla azt írja a könyv szerzője, hogy házasságkötése után hosszú évekig nem születhetett gyermeke. A vele folytatott beszélgetés olvasható a kötet epilógusában (222. o.).

Lepold Andrea részletesen vizsgálta, miként hatott az apa elítélése a családra. A kérdést sokféleképpen kellett árnyalni. A változások egy részét nagy munkával követte nyomon. A börtönben raboskodó Kristóf Kálmántól nem vált el a felesége. Bár taníthatott volna, helyette mindenféle fizikai munkát végzett. Amikor végzettségének megfelelő álláshoz jutott, gyermekeitől távolabb került. Az apa letartóztatásának idején Jenő 14, Ágota 13, Attila 10 éves volt. Ők nem „egyszerűen” csonka családban nevelkedtek tovább, hanem egy ideig az anyai felügyeletet is nélkülözték. Nyáron munkát vállaltak, hogy segítsenek magukon és egy-

máson. Dokumentálható, hogy hol végezték iskoláikat, milyen eredményeket értek el. Lepold Andrea fontos családi történeteket, jellemzéseket tudott meg Kristóf Attila feleségétől, az azóta elhunyt Ujlaki Ágnestől. A vele folytatott elektronikus levelezésre többször hivatkozik. Áttekintette Kristóf Attila és Agota Kristof interjút, nyilatkozatait. Kutatásának eredményeit összevetette Kuglics Gábor és Czetter Ibolya publikációival.

Mint említettem, az érintettek iskolái, munkahelyei, lakcímváltozásai kideríthetők. De miként tárhatók föl a gyermekeknek apjukhoz, Kristóf Kálmánhoz fűződő érzelmei? Hogyan szembesültek azzal, hogy éjszaka nyomozók jelentek meg náluk? Mit kérdeztek kétségbeesett édesanyjuktól a történetek után? Milyen választ kaptak? Hogyan beszélgethettek az esetről egymás között, az ismerősökkel, az iskolában? Miként változott bennük a hiányzó szülő képe egy, két, három év múlva? És a kiszabadulás után? Ezt tényszerűen nem tudhatjuk. Ez szomorú magánügyük, családi ügyük volt.

De vannak másfajta tények. Irodalmi alkotások: drámák, novellák, regények. Ezek a fájdalomból, a szorongásból, az elhallgatásból, minden bizonnyal az apahiányból, az „apaszékenyből” is születtek. Átlényegtítve, évtizedes, más irányú tapasztalatokat magukba sűrítve. Kristóf Ágota esetében az ország elhagyása miatt Agota Kristoffá levésből, az „analfabétává válásból”, a Svájcban átélt családi konfliktusok lenyomataiból is formálódtak. (Is. Is. Is.) Ki tudná szétszálalni, kibogozni őket?

Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényében a bíró a tárgyaláson végigtekintett a vádlotton, a tüsténkedő védőügyvéden, a kíváncsi közönségen, és elgondolkodott: „Tudta, hogy egy tettet nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember, a teljes életével, melyet az igazságszolgál-

tatás nem fejthet föl.” (Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Kritikai kiadás; szerkesztette: Veres András. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010.) Egy-egy irodalmi alkotás vizsgálata, motívumainak értelmezése közben sem feledhetők ezek vagy a hozzájuk hasonló mondatok. Kristóf Attila és Agota Kristof egy-egy műve mögött is ott van az egész életük.

Lepold Andrea sokféle kérdést tesz fel, sok feltételezést, olykor ítéletet fogalmaz meg könyvében. Olyanokat is, amelyeket a kritikusok, irodalomtörténészek tapintatból vagy a háttér ismeretének hiánya miatt nem tettek meg. Több mellékszálát érint, amelyek kihagyhatók lettek volna. Ezeket reményeim szerint egy kritikai életrajz szerzője – körültekintően, előítéletmentesen, a szobordöntő szándék látszatát is kerülve – feltárja majd. Hogy ne rébuszokban beszéljek, példákat említek. Kristóf Ágota nyolcadikos úttörőként és középiskolás diákként írt néhány politikai tartalmú és erősen vitatható felfogású újságcikket. Cselekedetei között is akadtak ilyenek. Szabad-e ezért pellengérré állítani egy olyan kötetben, amelynek nem ez a súlypontja? (135–142. o.) Szabad-e értékítéletet mondani vagy sugallni ezekért bármilyen más fórumon? A másik felvetést – a szerző számonkérő hangsúlya nélkül – érdekesebbnek tartom. Lepold Andrea hivatkozik Agota Kristof beszélgetésére Földes Annával (*Népszava*, 2009. október 10.). Ebben fölidézte azt, hogy amikor felvették a debreceni egyetem magyar–orosz szakára, férje azt kérte, várjon vele addig, amíg őt Pestre helyezik. Nem tudom, mi előzte meg az egykori elhatározást: sem Debrecennel, sem a magyar–orosz szakkal kapcsolatban. Ez valóban szembeállítható például Petőcz Andrásnak Az *analfabéta* utószavában olvasható mondataival: „Az orosz nyelvvel való ismerkedés nem borítja fel lényegesen

nyelvi azonosságtudatát, mert mint írja, általános volt a szembenállás az orosz nyelvvel.” (Az *analfabéta*; Palatinus, 2007. 71. o.) Azt természetesen elfogadom, hogy Kristóf Ágota egyetemválasztását sok tényező befolyásolhatta, azt pedig el tudom képzelni, mekkora különbség van egy vidéki nagyváros egyetemén orosz nyelvet tanulni, illetve idegen nyelvi környezetben élni, dolgozni, írni.

A múlt feltárása során fontos szerep jut az *Oidipusz körbejár* című Kristóf Attila-regénynek (Szépirodalmi Kiadó, 1987.) A több idősíkbán játszódó történet narrátora lényeges eseményeket idéz föl a határmenti kisvárosban töltött gyermekkorából. Közülük kiemelkedik 1948 egyik nevezetes napja, amelynek éjszakáján rejtélyes gyilkosság történt a közelükben. A kulcsregényben szerepel a tragédia nyomait kutató férfi két testvére: Zsuzsa és Gábrriel, akiknek életrajzi adatai és főbb személyiségvonásai is Kristóf Ágotával, illetve Jenőével egyeznek meg. Föltűnik édesapjuk, édesanyjuk, a lelőtt áldozat (Florence) és férje (Siegmond Mihály), továbbá a kisváros több alakja és jól azonosítható helyszíne is. Leopold Andrea egy táblázatban összegzi is őket. A narrátora bűnügyi könyvek szerzője, akárcsak Kristóf Attila. Évtizedekkel a halálos merénylet után édesanyjától, Gábrrieltől és a Svájcban élő Zsuzsától levelekben kérdezi, mire emlékeznek a történetekből. Üzeneteinek aláírásaiban a P. rövidítést használja (177., 182., 184. o.). A többi személynévvel és a helyszínek átnevezésével – legalább részben – eltávolítja a befogadót a referenciális olvasattól. Ez Leopold Andrea könyvének elolvasása után szinte lehetetlennek tűnik föl. (Ő egyébként mindvégig Attilaként hivatkozik a narrátorra.)

P. találkozik a gyilkosság nyomozójával (Zsebircikálóval), aki egy pontosan meg nem nevezett ügy miatt az ő apját is őrizetbe vette. A regény végén drámai erővel érzé-

kelteti a csalódásnak, a kiközített időnek ezt az éjszakáját: apjuk zavartságát, hideg homlokát, anyjuk sikoltozó vergődését: „Vonyítottam a fájdalomtól. Zsuzsanna fehér lányarca villant, nekiugrott a láncos rendőrnek, az pedig félrelökte.” (398. o.) 37 év múlva P. kérdésére a nyomozó így számol be az esetről: „Az apja bűncselekményével kapcsolatban nem volt bizonyítékunk. Néhány érintett tanítványának a közlése állt csak rendelkezésünkre, s a feljelentés, amelyet körülbelül egy héttel azelőtt juttatott el hozzánk egyik szülő. Szükségünk volt a beismerő vallomásra, és ezt az éjszakai letartóztatás során meg is kaptuk. Az ilyen váratlan rajtaütés kiborítja az embereket. Ennyivel beéri?

– Rajtaütés – mondtam. – Ez a megfelelő szó. Ott állt hálóingben, bilincsben. Elfordította tőlünk hűvös homlokát. Hogy élte túl azt a szegényt?

– Túléltek – mondta Zsebircikáló.” (Oidipusz körbejár, 398–399. o.)

Úgy vélem, Kristóf Attila a regényben a felnőtt P-ben tovább élő elfojtást, megalázottságot azzal is hitelesíti, hogy említett leveleiben nem apjuk letartóztatásának és elítélésének jogos vagy törvénytelen voltára kérdezett rá, hanem Florence-re és meggyilkolásának körülményeire. A regény befejezésében további részletek szerepelnek arról, hogy ezt követően mit élhettek át az apa (és részben édesanya) nélkül maradt gyerekek.

Az *Oidipusz körbejár*ról azért is szóltam részletesebben, mert alighanem kevésbé ismert mű, mint *A Nagy Füzet*, *A bizonyíték* vagy *A harmadik hazugság*. Számomra egyértelműnek látszik, hogy Leopold Andrea a múlt feldolgozását Kristóf Attila könyvében tartja hitelesebbnek. Ágota Kristof műveivel szemben nem feltétlenül esztétikai, sokkal inkább morális, világnézeti vagy lélektani fenntartásai vannak. Mintha a re-

gényeit és novelláit is a bennük előforduló szexuális eseményekkel, illetve bemutatásuk ridegségével és a következmények hiányával azonosítaná, és azt kutatná, hogyan függnek össze Kristóf Kálmán borzalmas cselekedeteivel. Hogy Kristóf Ágotában milyen ambivalens emlékek maradtak apjáról, többek között Agota Kristof *Trilógiájából* és az *Apám* című írásából alkothatunk képet. Különösen beszédes és többértelmű. ahogy Petőcz András kérdésére válaszolt az író: „A Nagy Füzet végét idézem: »Az őrjárat távolodik. Azt mondjuk: – Rajta, Apa! Húsz percünk van a következő őrjáratig! [...] Egyikünk a vászonzacskóval a kezében apánk nyomaiba és holttestére lépve átmegy a másik országba. Másikunk marad, visszamegy Nagymama házába.« Így ér véget a könyv.

– Igen, gyönyörű.

– Aparegényé válik a történet? Arról szól, hogyan lépünk túl apánkon? – Kicsit igen, lehet. A pszichológusoknak kell ezt elemezni.” (Az út *Csikvándtól Kínáig, Élet és Irodalom*, 2009. IX. 22. sz. 7–8. o.)

*

Írásom utolsó bekezdéseiben visszatérek a szerző céljára, pontosabban sokoldalú céljaira. Könyvének több fejezetében is megfogalmazza ezeket. Úgy érzi, hogy a bűn elkövetőjének és gyermekeinek halála után „már semmi akadálya nem lehet annak, hogy a Kristóf testvérek tragédiáját tényszerűen megismerjük, társadalmi szinten feldolgozzuk, és Kristóf Kálmán szellemi örökségének egyoldalú méltatása helyett megemlékezzünk legalább tizenhét áldozatáról”. (31. o.) Nem tartom valószínűnek, hogy bármilyen tömeges igény mutatkozna egy ilyen régi bűnügy társadalmi szintű feldolgozására. Az is nagy eredménynek számítana, ha napjaink ilyen típusú borzalmait sikerülne takargatás nélkül feltárni. Még jobb lenne, ha sikerülne megelőzni őket.

Nem vagyok a neveléstörténet szakértője, nem találok Kristóf Kálmán szellemi örökségének egyoldalú méltatásával. Lepold Andrea úgy értékeli, hogy az Agota Kristoffal készült interjúk és az elemzések bizonyos életrajzi mozzanatokot tabuként kezeltek. Nem szóltak a „műveiben hangsúlyosan megjelenő szexualitásról és Kristóf Kálmán ferde hajlamairól, az eset »a színpalak mögött« mindig is szóbeszéd tárgya maradt. S az sem lehetetlen, hogy az író »itthoni mellőzöttségének ez volt valódi oka.« (30–31. o.) A szerző említette *Kristóf Ágota-émlékkönyvben* (*Elindultam szép hazámból*, Szombathely, 2016.) és a *Híres szombathelyi nők* című sorozat kötetében (Czetter Ibolya: *Kristóf Ágota*; Szombathely, 2016.) valóban nem esik szó ezekről. Nyilván azért is, mert az egyik kötet az író szombathelyi (Vas megyei kapcsolatait szeretné árnyalni), a másik alkalmi kiadvány pedig egy gimnázium baráti köre által kiadott tisztelgő válogatás. Az íróról szóló részletes, a családi hátteret alaposan feltáró életrajz valóban hiányzik. Kristóf Kálmán bűnügyéről alighanem kevesen tudtak. Amit a szerző a szexualitás szerepének értékeléséről állít a recepció egészével kapcsolatban, az sommás, aránytévészű. Az végképp vitatható, hogy Agota Kristof műveit mellőzték volna. Bozóki András „kedvcsinálójának”, a Kossuth-díjnak és Szász János filmjének említésével maga a szerző is ellentmond (151. o.).

Lepold Andrea számára elengedhetetlen lett volna egy szigorú lektor, hogy felhívja a figyelmét a szerkesztés botlásaira, a felesleges ismétlésekre, az aránytalan, olykor indokolatlan idézetekre. Bántó szándék nélkül mondom: a megfogalmazás javítandó gyermekbetegségeire.

Lőcsei Péter

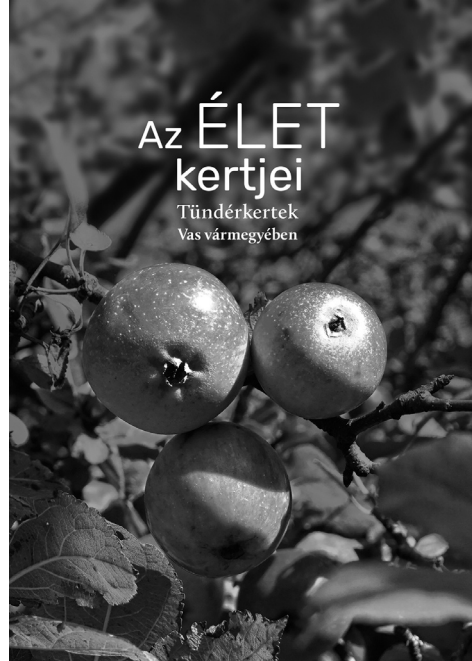
**Balogh Lajos (szerk.):
Az élet kertjei –
Tündérkertek Vas vármegyében.**

SAVARIA MÚZEUM, SZOMBATHELY, 2023.
120 OLDAL

Gyakorló „tündérkertesként” nagy örömmel és érdeklődéssel vettem kezembe a szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Osztályának vezetője, dr. Balogh Lajos botanikus főmuzeológus szerkesztésében 2023-ban megjelent *Az élet kertjei – Tündérkertek Vas vármegyében* című, vonzó külsejű kötetet. A borítón kívül és belül szereplő fényképek – vadalma mosolygó gyümölcse elöl, belül a természettel dúsan megrakott fája, hátul a koros, vastag törzsű kőrtefa alatt, a nyárvégi hőségben sárgára aszott füvet sokat ígérően beterítő bakszarkörte-szőnyeg, és végül a hátsó borítón a terjedelmes kőrtefa-koronában fürtökben csüngő, bőséges szózókörte-termés beszédes fényképei – az életgazdagság, a hagyományos értékek, a természet, a sokszínűség fogalmait idézik fel a kötettel ismerkedőben. A tartalomjegyzék előjelezte beltartalom aztán a borító képei által felkeltett várakozásokat busásan igazolta. Sokoldalú és gazdag, szemléletformáló, sokszínű képet festő, választott tárgyát minden irányból bemutató könyvecske ez. Felöleli mindazokat a területeket, amelyekkel a gyümölcsészettel foglalkozó előbb-utóbb szükségszerűen szembetalálja magát a gyakorlatban.

Előljáróban idekíváncozik még két gondolat. Az egyik a mű címével kapcsolatos: *Az élet kertjei* főcím talán szándékosan utal a magyar nyelven a nyolcvanas–kilencvenes évek táján megjelent, a *biokertészet* szemléletét és gyakorlati megoldásait részletesen, szép képekkel bemutató, népszerű kötetre, amely *Az élet kertje* címet viselte.

A másik előrebocsátandó gondolatot az Andrásfalvy Bertalan néprajztudóstól

származó alábbi – megszívlelendő – idézet, figyelemztetés jelenti, amely összhangban áll a Balogh Lajos szerkesztette kötet üzenetével: „Egy nép, egy ország történelmi sorsa, ereje attól függ elsősorban, mennyire tudja biztosítani élete fenntartásához, egész népességének gyarapodásához szükséges, a lakhelyén, országában található természeti kincseket, adottságokat, vagyis a birtokolt táj [...] életgazdagságát.” (Andrásfalvy B.: A víz a magyar történelemben. Kárpátmedence.net, 2016. jan. 13., <https://karpattmedence.net/tarsadalomneprajz/torteneti-neprajz?start=40>)

De haladjunk most fejezetről fejezetre a könyv bemutatásában! Az *Előszót* Ambrus Lajos, a térséghez szorosan kötődő neves gyümölcsész-író jegyzi, aki a *Vas vármegye gyümölcsöskertje* alcím alatt értékes helyi forrásadatokat sorakoztat fel a nyugati ország-rész, benne Vas vármegye gyümölcsészeti múltjáról, gyümölcsstermesztési kultúrájáról.

Így kezdi: „Valódi gazdagság, régi dicsőség képe bontakozik ki azon a különleges föld-abroszon (térképen), ahol a Kegyes Olvasó a régi mappák természetföldrajzi, esetleg gyümölcsészeti besorolásait szemlélheti.” (7. o.). A térség gyümölcsészeti gazdagságát bemutató, a 17. századtól napjainkig felidézett történelmi forrásokat számba vevő leírást követően egy nagyon fontos és a könyv szellemiségét is aláhúzó gondolat jelenik meg zárószóként előszavában: „Bármilyen nehéz is a személyes élet, bárhogyan is alakul a haza sorsa, szakadatlanul igyekezz, hogy saját gyümölcsöd teremjen!” (9. o.).

A *hagyományteremtő Tündérmozgalom* című nyitófejezet a kötet szerkesztője, Balogh Lajos tollából származik. Ebben értékes összefoglalást, pontos adatokat kapunk a Tündérmozgalom kialakulásának előzményeiről és a mozgalom bölcsőjében, Nyugat-Magyarországon, Vas vármegyében, az Őrségben és a Göcsejben zajlott és ma is folyó sokszínű tündérmozgás történéseiről, mégpedig első kézből, jórészt a szerző saját fényképeivel dokumentáltan. A könyv szerkesztője és egyben a fejezet írója ugyanis mindenkor e történések középpontjában állók egyike, gyakran azok kezdeményezője, előremozdítója, szervezője. Így ír a Tündérmozgalom létrejöttét kiváltó okokról: „Valóban, az utóbbi fél évszázadban, s különösen az ezredfordulót követően a szakemberek által egyre erősebben kongatott vészharang figyelmezteti a világot az élővilág, benne a növényvilág sokféleségének hatványozott csökkenésére. Így van ez a gyümölcs-tájfajtaival is, amelyek gazdagsága az elmúlt évszázadok emberi kiválókat, nemesítő munkájának köszönhető. Mióta azonban a falusi életmód megváltozásával a hagyományos gazdálkodás visszaszorult, a régi kertek zömének elvadulásával pusztulnak az öreg gyümölcsfák is. Azok pedig sokkal többfélék voltak, mint a be-

vásárlóközpontok feltucatnyi, részben másföldi fajtát kínáló választéka. [...] Pedig nemcsak kulináris élvezetük indokolja megmentésüket, de genetikai állományuk fenntartása a nemesítések jövőbeni lehetőségének is záloga.” (11. o.). Nagy értéke a fejezetnek – és a későbbi kutatásokhoz is jó alapul szolgálhat –, hogy a szerző név szerint felsorolja azokat a többségében már országosan ismert és elismert személyiségeket, akik a Tündérmozgalom születése körül bábáskodtak. Ismerteti azokat a szervezeteket, eseményeket és programokat, amelyek a mozgalom létrejöttéhez elvezettek és azt ma is jellemzik. Megjelöli a vármegye régi gyümölcs-tájfajtaikat telepítő kezdeményezőit, tündérmozgásukat és látogatható kaszálógyümölcsöseit, amely adatok így a térség és a *pomológia* (gyümölcsismeret és -termesztés tudománya) iránt érdeklődőknek útmutatóul is szolgálhatnak. A kötet gerincét adó fejezetet a Kovács Gyula pórszombati gyümölcsész-erdész, Ambrus Lajos író és Szarvas József színművész által létrehívott Tündérmozgalom kiteljesedéséről szóló, reménytelen gondolattal zárja a szerkesztő: „[...] napjainkra Kárpát-medence szerzte már több mint háromszáz tündérmozgás gyümölcsözik a Csángóföldtől a Felvidékig és a Muravidékig.” (19. o.).

A harmadik fejezetben több szerző tollából és fényképeivel kapunk átfogó és sokoldalú képet *Vas vármegye tündérmozgásairól* (gyümölcs-tájfajta-gyűjteményeiről) és a hozzájuk kötődő változatos kezdeményezésekről.

A következő rész a *Vasi Skanzenbe telepített alma- és körtefajtákat* mutatja be (válogatásszerűen), részletes fajtaleírásokkal és a gyümölcsökről készült fényképekkel, amelyhez a fejezet elején felsorolt neves szerzők adták alkotásaikat. Csak néhány ízes elnevezést említve e gyümölcsfajtákból, amelyek többségükben valószínűleg a Tün-

dédkert-mozgalomhoz kötődő munkának köszönhetően maradnak fenn: Csörgőalma, Eperalma, Karácsonyalma, Koszosalma, Tökalma; Aszalókörté, Hébékörté, Mézeskörté, Téli macskafejkörté stb.

Drimmer Mártonnak A *gyümölcsfák szaporítása, különös tekintettel az almára* című fejezete az oltás-szemzés tudományát mutatja be világos, szakszerű, lényegre törő megfogalmazású leírással és beszédes, jól szemléltető fényképfelvételekkel. Emellett részletes tanácsokkal is szolgál az oltványok neveléséről és elültetéséről. Ajánlható mindenkinek, aki az oltást-szemzést meg szeretné tanulni, vagy csak tudását szeretné elmélyíteni, esetleg felfrissíteni.

A hatodik fejezet az *aszalásról*, mint a gyümölcsök eltartásának egyik hagyományos eljárásáról szól, *különös tekintettel Vas vármegyére*, szerzője Molnár Csaba. Nagy értéke e szakasznak, hogy az aszalás történeti áttekintése, nemeinek ismertetése mellett az írást átszövi az ökológiai szemlélet, amely legmarkánsabban az utolsó mondatban jelenik meg: „Növeljük szabadságunkat azzal is, hogy kevesebb pénzt kell keresnünk életszínvonalunk fenntartásához.” (89. o.). Értékes a szöveget kísérő fényképanyag, amely válogatás a Savaria Múzeum néprajzi fényképtárában található műtárgyfotókból.

A következő fejezetben Kvellár Viktória *Vas vármegyéből származó almás és más gyümölcsös recepteket* ismertet, szép ételfényképekkel kísérve. Régi és újabb gyűjtésekből kapunk itt recepteket az alma- és körteecet-ről, a „dincölt szilváról”, a gyümölcslevesekről, a gyümölcsös mártásokról, főételekről, süteményekről és desszertekről.

Igazi „nagyágyú” a nyolcadik fejezet, amely „*Gyümölcsöző sokféleség*” cím alatt egy újfajta, igazán előremutató kezdeményezést vezet be a gyümölcs-tájfajták gyűjtésének és megőrzésének még szélesebb

körűvé tétele, ma divatos szóval „társadalmasítása” érdekében, az ifjúságot külön is megszólítva. A szerzők *tájfajta-gyűjtési kérdőívet* állítottak össze, mivel „[...] a Savaria Múzeum és a Vasi Múzeumbarát Egylet a Vasi Skanzen Beythe-kertjének gazdagítása érdekében gyűjtőakciót hirdet. Célunk a Vas vármegyében fellelhető régi és helyi gyümölcsfajták (történelmi és tájfajták) gyűjteményének kialakítása, gyarapítása, az archaikus gyümölcskultúra egyedeinek s termesztési-felhasználási hagyományainak megőrzése, valamint mindezek bemutatása és népszerűsítése a Vasi Skanzenben.” (99. o.). A jól átgondolt, részletes kérdőív felhasználásával lelkes önkéntes segítők tárhatják fel a környezetükben fellelhető gyümölcsfélét és a velük kapcsolatos helyi hagyományokat, azaz szűkebb hazájuk, hazánk genetikai és szellemi kincseit! Ez a kezdeményezés azért is jelentős, mert a kérdőív, a gyűjtési módszertan hazánk más tájain is átvehető, hasznosítható, amennyiben szerzőik ehhez hozzájárulásukat adják. Szép felvétellel adózik e fejezet az őrségi és vendvidéki gyümölcs-tájfajták felmérésében jeleskedő Császárné Uhrin Noémi (1962–2022) emlékének, akinek a könyv ajánlása is szól.

Szép mozzanat a kötetben, hogy a szerkesztő fényképfelvételekkel, képalírásokkal azokról a személyes kapcsolódásairól (szüleiről) is megemlékezik (11, 21. és 120. o.), akiktől „a növények, gyümölcsök szeretetét örökölte, művelését tanulta”.

Befejezésül feltétlenül kiemelendő a kötet végén található gazdag *irodalomjegyzék*, amely tovább emeli a kiadvány értékét és hasznosságát a gyümölcstudomány iránt érdeklődők – kezdők és haladók – számára.

Kustos Irma

**Tóthárpád Ferenc:
A kőszegi kaszinóélet 190 éve
(Az újkori Kőszegi Polgári Kaszinó
25 éves jubileumára
(1833–1999–2023/24)).**

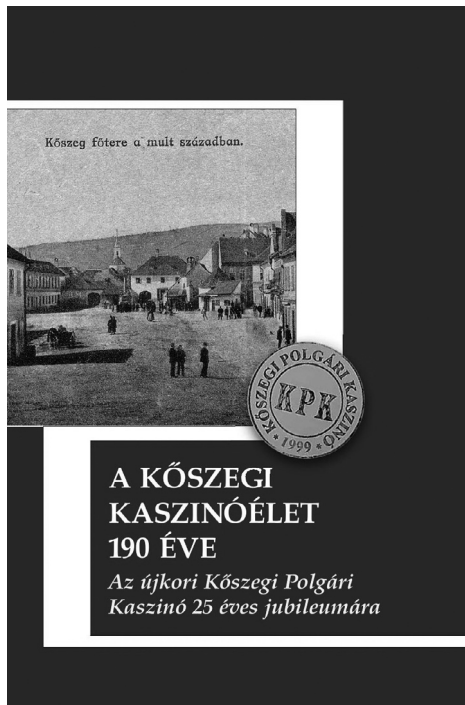
SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, SZOMBATHELY,
2024. 144 OLDAL

A Kőszegi Polgári Kaszinó „legújabb kori” alapításának 25. évfordulóját 2024-ben ünnepli. Az egyesület tagsága e kiadvánnyal kíván tisztelni a kicsivel több mint 190 éve (1833) alapított szerveződés emléke előtt, valamint ily módon szándékozik emléket állítani a kaszinó elmúlt negyed évszázadának – tudhatjuk meg a könyv bevezető soráiból.

A szerző legújabb helytörténeti munkájának a címe ismerős lehet a téma iránt érdeklődők számára, hiszen a kőszegi kaszinó történetéről olvashattunk már a Kőszegi Várszínházért Alapítvány egy 2003-ban megjelent kiadványában. A legújabb összegzés kiegészült az azóta fellelt információkkal, és az elmúlt huszonöt esztendő történéseivel.

A kötet szerkezete jól elhatárolt részekre osztott. A főszöveg Báthly Béla polgármester/kaszinótag üdvözlő soraival („Tisztelt Olvasó!”) kezdődik. Ezt az 1999-es alapító, Dénes Andor egyesületét továbbvezető elnökök előszavai követik.

„Nem halt az meg, ki honosinak emlékezetében él” – szól a Széchenyi-idézet, mellyel a kőszegi kaszinó története kezdődik. A szerző a témát (egymást követően) *A nemzeti kaszinó példáján* (12. o.); *A közélet kiemelt színtere a kaszinó* (14. o.) és *Az elődök nyomán új(ra) kaszinó alakul* (61. o.) című főbb egységekben, de több alcím alatt tárgyalja. A kötet végén *Mellékletek jegyzéke* (111. o.) és *Irodalomjegyzék* (129. o.) található. Bőséges, 308 pontba szedett *Jegyzetek* (131. o.) segítik az esetleges további kutatásokat. Ez szük-

séges is, hiszen a kőszegi kaszinó(k) története több tisztázandó kérdést is felvet, és a láthatóan alapos levéltári kutatások ellenére még számos eddig fel nem lelt dokumentum rejtőzhet, melyek kitölthetnék a múlt fehér foltjait.

Tóthárpád Ferenc kiemelten foglalkozik az alábbiakkal:

- az egykori kőszegi olvasó egyesület és a kőszegi kaszinó elnevezés ugyanazt az egyesületet takarja;
- az alakulás időpontja az 1833. év elejére tehető;
- az 1833-ban alapított egyesület életgörbéje kisebb-nagyobb kihagyásokkal, de napjainkig nyomon követhető.

Az olvasmányos, jegyzőkönyvrészletekkel, fényképekkel illusztrált könyvben számos ismert névvel találkozunk: a múltból és a jelenből egyaránt. A Chernelek és a Festeticsek

mellett a jelen kaszinótagsága több fényképen és mellékletben megtalálhatja magát. Érezhető a szerző és az újkori kaszinóközösség városuk – Kőszeg – iránti szeretete és elkötelezettsége. E kiadvánnyal Kőszeg társadalma egy újabb érdekes helytörténeti olvasmánnyal gazdagodik még akkor is, ha a *Továbbra is a nagy elődök nyomában* (109. o.) című záró sorokból kiszüremlik az aggodalom: „A múltba nyúló gyökerek értékes táp-

anyagot hoznak a felszínre. Élni kell vele, hiszen mindig akadnak emberek, akik kiktartóak, s tenni akarnak. Ha az elődök által megteremtett (szellemi) javakat sikerül a mai kor szükségleteinek megfelelően adaptálni, akkor, és csak akkor válhatnak a mai kaszinók valóban értékteremtő, hosszú életű egyesületekké.”

Csiki István

ZSOLT BARÁTH: NACHRICHT UND
NACHRICHTENÜBERMITTLUNG
ENTLANG DER RAAB IM 17.
JAHRHUNDERT – BEITRÄGE ZUR
FÜHRNEUZEITLICHE GESCHICHTE
DES FLUSSES RAAB

Die sich in die Mitte des 17. Jahrhundert verfestigten Burgen des Grenzgebietes gegen Kanizsa waren nicht fähig in völligem Maße der Streifzüge der Osmanen zu sieben, so zog sich die Raab – im Vorfeld der Batthyány Besitzungen – hinter der Gernzburgenverkettung als Schutzzone. Neben der Organisation fiel der am Fluß durchgeführten Arbeiten wesentliche Rolle der Nachrichtenübermittlung der Besicherung der an der Raab lebenden Bevölkerung bzw. Meldungssystem zu. Nach der Qualifizierung der Informationen entfalten das Militär der größeren Burgen und sonstige Formationen erfolgreichen Widerstand gegen Osmanen. Eine der bestimmten Elemente galt mithilfe auch „der Vorgespiegelung“, der Nachricht durch die ständige sich verbreitende Bereitschaft der Truppenzusammenziehung.

ZOLTÁN CSISZÁR: AM RANDE DES
EROBERUNGSGEBIETES

Alsó-Kemeshát aus dem Türkenzeitalter
(17. Jahrhundert) II.

Als Fortsetzung des Beitrages in *Vasi Szemle* Nr. 2024/2. wird der Status der jetzt Kemeshát genannten mittelalterlichen Kleinlandschaft und ihrer neuzeitlichen bewohnten Ortschaften (*villa* Dorf, *possessio* Besitz, Grundbesitz, *praedium* Maierhof, *pušta*, *terra* Boden, Besitz) untergesucht. Zuerst werden die Änderungen in der Ordnung der Besteuerung aus dem 17. Jahrhundert und die Abweichungen in der Bezeichnung der Konskriptionen, dann die

Angabenammlung inbezug auf den Raum im Ungarischen Nationalarchiv, die *Conscriptiones portarum* (E 158) bekannt gemacht. Die bloßgelegten Angaben gewähren ein umfassendes Bild über den Status der Siedlungen aus dem Türkenzeitalter und ergänzen richtig die mangelhaften Kenntnisse inbezug auf den Raum. Der Verfasser, - da die Konskriptionen auf die zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts fehlen, schloß den Beitrag mit einem Ausblick auf den Anfang des 18. Jahrhundert.

JÓZSEF GÁL:

DAS BILDKÜNSTLERISCHE LEBEN
VON SZOMBATHELY, 1919–1930

Der Beitrag strengt sich an, die Vorkommnisse der Szombathelyer bildkünstlerischen Kultur im Jahrzehnte 1919-1930 vorzustellen. Der erste Teil faßt das kulturelle Leben organisierende Zeitschrift *Vasvármegye* sowie die wichtigeren Vorkommnisse der Tätigkeit der Fachabteilung für Bild- und Gewerbekunst, anhand der wenig bestehen gebliebenen Aktenstücke sowie der sich mit dem Thema beschäftigenden Beiträge der Tagespresse zusammen. Die bildkünstlerische Kultur bedeutet im Komitatssitz in erster Linie die Ausstellungen, derer Gros sich in der Galerie des Komitatsmuseums befindet. Die Reihe derer zeigt der zweite, größere Teil des Beitrags vor. Die vorwiegend anonymen Verfasser stellen die Ausstellungen in den Tageszeitungen auf abweichende Art und Weise vor. Es werden der Name des Kurators, der ; 2. ausstellenden Künstlers, selten der Titel der Werke. In Paar Worten werden die vorgezeigten Werke gewürdigt. Es werden gelegentlich – hauptsächlich in der ersten Hälfte der zwanziger Jahren auch der Name des Käufers. Die Schlußteile großenteils stellt die im Hotel Kovács und im Festsaal

des Komitatshauses, vor allem von an von Kunsthändler organisierten Ausstellungen vorgestellt. Unter den empfohlenen, bereits klassisch gewordenen Künstlern konnte man die Werke von Mednyánszky, Rippl Rónai, Iványi Grünwald, Edvi Illés besichtigen und kaufen.

BALÁZS BUKITS: FESTE IN DER
HERAUSBILDUNG DER IDENTITÄT
EINER STADT – VORSTELLUNG DER
SAVARIA-KARNEVALE UND DES
ERSTEN MAI IN DER SECHSIGEN
JAHREN

Es gab zwei groß Flugschiffe in der kraftvollen Volksagitation im Ausbau im Kompromissum des Kádár-Zeitalters in Szombathely in den sechszigen Jahren: das Fest der Arbeit und der Savaria-Karneval. In der Abwicklung der Feste am Ersten Mai sind die immer wieder strengeren Regulierung und gegen von „Brot uns Zirkus“ auch als Allegorie des völligen Gulaskommunismus des sich mit dem politischen System versöhnenden Masse interpretierbar.

Die farbige historische Savaria-Karneval kurbelte auch den Tourismus der Stadt an und diente der Ableitung der zurückgedrängten patriotischen Gefühle. Die Zielsetzungen der Volkserziehung versteckten sich auch hinter den Masken: die historische Karneval hatte wichtige Rolle in der Übergabe der sozialistischen Geschichtsauffassung und im Ausbau des sozialistischen Patriotismus.

GÁBOR A. TÓTH: NEUERE
ANTHROPOLOGISCHE DATEN ZU DER
BEVÖLKERUNG IM KOMIAT VAS AUS
DEM AVARISCHEM ZEITALTER

Die vorliegende Zusammenfassung ist eine Bekanntmachung. Sie macht die anthropologischen Untersuchungsergebnissen an den Fundorten 2021 bloßgelegten menschlichen Knochenüberreste aus dem 8-9. Jahrhundert bekannt. Die Gräber sollten zu einem größeren Friedhof gehören. Das Knochenmaterial befindet sich in der Sammlung des Savaria-Museums in Szombathely.

IMRE GRÁFIK:
BEDEUTUNGSSCHAFFUNG IN DER
GEGENSTANDSSCHAFFUNG VON
VOLKSKUNST

Die volkkünstlerischen Gegenstände können neben ihren funktionären und repräsentativen Charakter über ihre ästhetischen Plus und Schönheit hinaus auch andere Bedeutung haben. Im Zustandebringen der Bedeutungserschaffung ist eine eigenartige Dreiheit zu beobachten ist, Im Prozeß der Schaffung: 1. improvisativ, 2. bewußt, 3., durch Stoff – und Technik beeinflusst/ bestimmt. Im Gebiet der Bedeutugsschaffung: 1. auf Tradition beruht (instinktiv?!); 2. aus freiem Willen (mitverstanden auch die Erneuerung); 3. auf Berufen. Die Objekte können durch abfassenden Hinweisen ausgesprochen zu Personen verbunden werden. Bei der Interpretation muß man in Acht nehmen, daß der Bedeutungsinhalt mit der Zeit einerseits aus dem Gedächtnis hervorgehen kann, andererseits kann auch die Erscheinung der Zeichenverschlechterung/Abfall eintreten.

BALÁZS FÜZFÁ: ÜBER DIE
 VERLANGSAMMUNG DES ABFALLS
 DER TRÄUME
 VOR DIE RETROSPEKTIVE
 AUSSTELLUNG VON CSABA TÓTH
 MIT DEM TITEL „MISSION“

Die Ausstellungseröffnung von Balázs Fűzfa versucht die Antwort auf die Frage zu suchen, wie die Weltdeutungsversuche eines Künstlers von großem Format universal im Laufe der Entfaltung des Lebenswerkes geworden sind. Wie Csaba Tóth ein eigenartiges Symbolsystem während der Jahrzehnte dieser Entfaltung ausarbeitete, was dann – Geschmackformen und Gattungen überspannend – individuell die Bahn des Künstlers formen konnte. Die von ihm mit Buchstaben und Farben geschaffene Welt lächelt uns nicht immer an, es macht uns eindeutig darauf aufmerksam, daß die Verantwortung doch zu uns gehört.

LIVIA ÖLBEI: ES PASSIERT ZWEIMAL
 ZUR AUSSTELLUNG DES GRAPHIKERS
 LAJOS KAMPER

Livia Ölbei betonte an der Ausstellungseröffnung des Graphikers Lajos Kamper mit dem Titel *Metamorphose* vor allem das, daß es für die Kunst von Lajos Kamper immer das gleiche die Verfertigung in der Radierung, die Genauigkeit, die Präzision, die detail- und märchenreiche Schönheit, die Lyrik und Logik, die Eleganz und das Geheimnis bedeuteten. Auf den ersten Blick ähnelten sich die Stücke der *Metamorphose*-Kunstausstellung den früheren Werken von Kamper nicht, sie sind jedoch unverwechselbar erkennbar.

ANNA CEBULA: GYULA DERKOVITS
 UND SEIN LEBENDIGES GEDÄCHTNIS,
 DIE GALERIE IN SZOMBATHELY

In diesem Jahr, 2024 – innerhalb des Rahmes *Derkovits 130 – „Die zwangsläufige Separiertheit in der Kunst von Gyula Derkovits“* gefeiert wird. Im Fokus der Konzeption der Ausstellung stand, da ich als Kurator gern gezeigt hätte, daß Gyula Derkovits eine Botschaft für den heutigen Menschen hat. Er hält einen Spiegel – wie zu damaliger Zeit – der Gesellschaft. Er war ein Mensch, der empatisch, mitfühlend, der mit großer Empfindlichkeit und Lyrik gesegnet, der sich vielmal gegen seine eigenen Interessen wandte. Die Galerie zu Szombathely, die durch großen zivilen Zusammenschluß entstand, mit der Zielsetzung geboren war, um den Nachlaß des Künstlers zu hegen, sorgen sowie sein Schauplatz für die zeitgenössischen Künstler. werde. Es bestätigte, daß sie in den letzten vierzig Jahren die Aufgabe auf hohem Niveau erfüllt.

ZSOLT BARÁTH: THE ROLE OF NEWS
AND NEWS REPORTING ALONG THE
UPPER RÁBA IN THE 17TH CENTURY –
CONTRIBUTIONS TO THE EARLY
MODERN HISTORY OF THE RÁBA RIVER

The fortifications of the frontier region, which was consolidating against Kanizsa by the middle of the 17th century, could not fully withstand the Ottoman raids, so the Rába was a secondary defensive barrier behind the chain of fortifications of the Batthyány estates. In addition to the organization of the works on the river, providing news for the population living along the Rába and the ‘news-shooting’ artillery system played an essential role in the protection. Once the information had been classified, the military and other units in the larger fortresses were able to mount an effective resistance against the Ottomans. One of the key elements of this structure was also the ‘pretense’, the spread of the reputation of constant readiness through troop concentrations and movements.

ZOLTÁN CSISZÁR: ON THE FRINGES OF
THE OCCUPIED TERRITORIES
THE TURKISH-ERA OF
ALSÓ-KEMENESHÁT (17TH CENTURY)

The article is a continuation of the study published in the *Vasi Szemle* 2024, issue 2, and examines the Turkish status of the medieval settlements (*villa* ‘village’; *possessio* ‘possession, estate’; *praedium* ‘manor, lowland’; *terra* ‘land, estate’) of the small area now called Alsó-Kemeneshát. First, it describes the changes in the taxation system of the 17th century and the differences in the notation of the censuses, and then the data of the *Conscriptiones portarum* (E 158) diical collection of the Hungarian National Archives for the region. The data revealed

provide a comprehensive picture of the Turkish status of the settlements concerned and complement the incomplete knowledge of the region. The author concludes the study with a look at the beginning of the 18th century, as there are no censuses for the second half of the 17th century.

JÓZSEF GÁL: ARTISTIC LIFE IN
SZOMBATHELY, 1919–1930

The paper intends to present the cultural events in the decade from 1919 to 1930. The first part summarizes the main events of the activities of the Fine and Applied Arts Department of the Cultural Association of Vasvármegye and the City of Szombathely, which organized the cultural life of the city, based on the few surviving documents in the Savaria Museum and on articles on the subject in the daily press. The culture of the fine arts in the county’s capital is primarily represented by exhibitions, most of which were held in the present-day Savaria Museum’s Gallery. The second, larger part of the essay presents a series of these exhibitions. The exhibitions are covered with varying degrees of thoroughness by the mostly anonymous authors of the daily papers. They mention the director, the names of the exhibiting artists, rarely the titles or themes of the works, and a few words of praise for the works on show. Occasionally, especially in the first half of the twenties, they even mention the names of the buyers. The final part of the essay describes the exhibitions, mainly organized by art dealers, which were held in the Kovács Hotel and the ceremonial hall of the County Hall. Among the recommended artists are now established classics: Mednyánszky, Rippl Rónai, Iványi-Grünwald, Edvi Illés, and the popular painters of the time, László Fülöp, Pállik and others.

BALÁZS BUKITS: CELEBRATIONS
IN THE CONSTRUCTION OF A CITY'S
IDENTITY - THE SAVARIA CARNIVALS
AND MAY DAY CELEBRATIONS
OF THE 1960'S

In the 1960s, the vigorous popular education work in Szombathely, linked to the building of the Kádár compromise, had two major flagships: the Labor Day Festival and the Savaria Carnival. The increasingly less stringent regulations in the organization of the Labor Day celebrations and the crowd reconciling itself to the system in the name of 'bread and circuses' can be interpreted as an allegory of 'goulash communism'. Meanwhile, the colorful historical carnival of the Savaria Carnival boosted the city's tourism and served to vent repressed patriotic feelings. Behind the costumes, however, there was also a sense of popular education: the historical festival played an important role in transmitting a socialist view of history and building socialist patriotism.

GÁBOR A. TÓTH:
NEW ANTHROPOLOGICAL DATA ON
THE AVAR POPULATIONS OF VAS
COUNTY

The present summary is a data-reporting study. It describes the results of anthropological investigations of human bone remains of the 8th-9th centuries excavated in 2021 at the Pápoc Miklósfá site in Vas County (West Transdanubia). The graves probably belonged to a larger cemetery. The bone material belongs to the collection of the Savaria Museum in Szombathely.

IMRE GRÁFIK: MEANING CREATION IN
FOLK ART OBJECTS

Besides their functional and decoration character, folk art objects can have other meanings besides their aesthetic value. In the meaning creation, a specific trinity can be observed. In the process of creation: 1. improvisational; 2. conscious; 3. influenced/determined by material and technique. In the creation of meaning: 1. based on tradition (instinctive?!); 2. of free will (including innovation); 3. on request. In the representation of meanings: 1. The object (as such) is a symbol carrying meaning; 2. Meanings associated with the decoration of objects; 3. Objects with textual references specifically to particular persons. However, when interpreting, it must be borne in mind that meanings can be lost from memory over time, can change, and must be analyzed in the light of the phenomenon of so-called 'symbol deterioration/signal deterioration'.

BALÁZS FÚZFA: DREAMING OF
SLOWING DOWN DETERIORATION
FOR CSABA TÓTH'S RETROSPECTIVE
EXHIBITION, KÜLDETÉS (MISSION)

In his opening remarks, Balázs Fúzfa primarily seeks to address how the efforts of a large-format artist to interpret the world achieved universality as his body of work evolved. Over the decades, Csaba Tóth developed a distinctive system of symbols that transcended tastes and genres, shaping his career as a painter. The world he constructed from letters and colors may not always greet us with a smile, but it serves as a unique reminder that the responsibility is ours alone.

LÍVIA ÖLBEI: HAPPENS TWICE
FOR THE EXHIBITION OF GRAPHIC
ARTIST LAJOS KAMPER

At the opening of the exhibition *Metamorphosis* by graphic artist Lajos Kamper in Szombathely, Lívia Ölbei emphasizes that, to her, Kamper's work has always been about the craftsmanship of etching – marked by precision, detailed beauty, lyricism and logic, elegance, and mystery. Although at first glance, the pieces in the *Metamorphosis* series seem unlike Kamper's earlier works, they remain unmistakably recognizable.

ANNA CEBULA: GYULA DERKOVITS
AND HIS LIVING MEMORY,
SZOMBATHELY PICTURE GALLERY

The concept of the exhibition 'Inevitable Separation in the Art of Gyula Derkovits', which was organized this year, 2024 - within the framework of Derkovits 130 - was focused on the fact that I wanted to show, as a curator, that Gyula Derkovits has a message for people today: just as he held up a mirror to society in his time, he holds up a mirror to society now. He was an empathetic, compassionate man, blessed with great social sensitivity and lyricism, often going against his own interests. And the Szombathely Gallery, which was established thanks to a great civil partnership to nurture and care for the artist's legacy and to serve as a showcase for contemporary art, has proved that it has fulfilled this task to a high standard over the past forty years.

SZERZŐINK

DR. BARÁTH ZSOLT (1988)
egyetemi adjunktus, ELTE SEK
Berzsenyi Dániel Pedagógusképző
Központ, Történelem Tanszék,
Szombathely

**DR. HABIL. TÓTH GÁBOR ANTAL
PHD.** (1964)
antropológus, humánbiológus,
tanszékvezető, ELTE Berzsenyi Dániel
Pedagógusképző Központ, Biológiai
Tanszék, Szombathely

BUKITS BALÁZS (2004)
tanuló – Corvinus Egyetem,
nemzetközi gazdálkodás szak;
szekcióvezető – Közép-Európa
Társaság

CSISZÁR ZOLTÁN (1956)
okleveles gépész szakmérnök,
Veszprém

CEBULA ANNA (1968)
művészettörténész, igazgató –
Szombathelyi Képtár

DR. GRÁFIK IMRE (1944)
néprajzkutató, nyugalmazott múzeumi
főtanácsos

DR. GÁL JÓZSEF (1938)
művelődés- és helytörténész,
Szombathely

FÚZFA BALÁZS (1958)
Toldy Ferenc-díjas irodalomtörténész,
Szombathely

ÖLBEI LÍVIA (1966)
újságíró, szerkesztő, Szombathely